

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KATLEDİLEN VE
HALEDİLEN PADİŞAHLAR: I. MUSTAFA'DAN (1618) III.
AHMED'E (1730)**

Yüksek Lisans Tezi

Kaan PUŞUROĞLU

Danışman
Doç. Dr. Cenk AYGÜL

SAMSUN
2022

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KATLEDİLEN VE
HALEDİLEN PADİŞAHLAR: I. MUSTAFA'DAN (1618) III.
AHMED'E (1730)**

Yüksek Lisans Tezi

Kaan PUŞUROĞLU

Danışman

Doç. Dr. Cenk AYGÜL

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Kaan PUŞUROĞLU tarafından, Doç. Dr. Cenk AYGÜL danışmanlığında hazırlanan “OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA KATLEDİLEN VE HALEDİLEN PADİŞAHLAR: I. MUSTAFA’DAN (1618) III. AHMED’E (1730)” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 26.8.2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Metin UÇAR Hitit Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
	Doç. Dr. Cenk AYGÜL Ondokuz Mayıs Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Göker ÖNEN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
... / ... / ...
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

İmza

23 / 06 / 2022

Kaan PUŞUROĞLU

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KATLEDİLEN VE HALEDİLEN PADİŞAHLAR: I. MUSTAFA'DAN (1618) III. AHMED'E (1730)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 23.6.2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 10

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza

23 / 06 / 2022

Doç. Dr. Cenk AYGÜL

ÖZET

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KATLEDİLEN VE HALEDİLEN PADİŞAHLAR: I. MUSTAFA'DAN (1618) III. AHMED'E (1730)

Kaan PUŞUROĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Eylül/2022
Danışman: Doç. Dr. Cenk AYGÜL

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Mustafa'dan III. Ahmed'e kadar gerçekleşen hal ve katl vakaları konu edilmiştir. Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen diğer hal ve katl vakaları konu dışında bırakılmıştır. 17. yüzyılın başıyla 18. yüzyılın başı arasındaki yüz yıllık bir dönemde altı padişahтан ikisi katledilmiş, dördü ise beş kere haledilmiştir. Katledilen padişahlar sırasıyla II. Osman ve Sultan İbrahim'dir. Haledilen padişahlar sırasıyla I. Mustafa, IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüz yıllık bir süre zarfında, dokuz padişahın altı tanesinin haledilmesi ve katledilmesi yönetimde padişahın haricinde başka unsurların da etki sahibi olduğunu göstermektedir. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu, Montesquieu gibi Batılı yazarlar tarafından despotik bir yönetim olarak görülmektedir. Montesquieu, Osmanlı yönetiminde sultanın bütün yetkileri elinde topladığını söyleyerek bunun ülkede despotizme yol açtığını savunmaktadır. Montesquieu'nun despotizm veya Doğu despotizmi görüşleri kendisinden sonra gelen birçok düşünürü ve yazarı etkilediği için önemlidir. Tezin amacı bu hal ve katl vakalarını inceleyerek Osmanlı padişahlarının gücünün sınırlarını ve Osmanlı yönetimindeki etkin unsurları ortaya koymaktır. Vakaların incelenmesi bu vakalarda rol alan aktörlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Tezin araştırma sorusu Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen hal ve katl vakalarının nedenlerinin neler olduğudur. İsyanlar sonucunda gerçekleşen bütün hal ve katl hareketlerinde yeniçeri ocağı askerlerinin isyanların baskın unsurları olduğu, birçok isyanda ulemanın isyanlara destek verici pozisyonda konumlandığı, bürokrasinin üst kademelerinden kişilerin de isyanlara müdahil olduğu saptanmıştır. Hal ve katl vakaları bu vakaların gerçekleşmesini sağlayan askeri ve bürokratik yapılarla birlikte değerlendirilmiş ve Montesquieu'nun aksine Osmanlı'da sultanın bütün yetkileri elinde toplamadığı ve sultanın mutlak iktidarının askeri ve bürokratik yapılar tarafından kısıtlandığı sonuçlarına varılmıştır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğu-Batı, Rejisid, Despotizm

ABSTRACT

KILLED AND DETHRONED SULTANS IN OTTOMAN EMPIRE: FROM MUSTAFA I (1618) TO AHMED III (1730)

Kaan PUŞUROĞLU
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Public Administration
Master, September/2022
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Cenk AYGÜL

In this study, the dethronings and the regicides of sultans in the Ottoman Empire, from Mustafa I to Ahmed III, are discussed. Other dethronings and murder cases in the Ottoman Empire were excluded from the study. In a hundred-year period between the beginning of the 17th century and the beginning of the 18th century, two of the six sultans were murdered and four of them were dethroned (one of them twice). The murdered sultans, were Osman II and Sultan İbrahim. The dethroned sultans were Mustafa I, Mehmed IV, Mustafa II and Ahmed III. The dethroning and regicide of six of the nine sultans in the Ottoman Empire during a period of one hundred years shows that other elements other than the sultan had an impact on the administration. On the other hand, the Ottoman Empire is seen as a despotic rule by Western writers such as Montesquieu. Montesquieu argues that under the Ottoman rule, the sultan gathered all the powers in his hands and that this led to despotism in the country. Montesquieu's views of despotism or Eastern despotism are important because they influenced many thinkers and writers who came after him. The aim of the thesis is to reveal the limits of the power of the Ottoman sultans and the effective elements in the Ottoman administration by examining the cases of dethronings and the murders. Examining the cases will reveal the actors involved in these cases. The research question of the thesis is this: what are the causes of the dethroning and the regicide cases in the Ottoman Empire. In all the dethroning and murderous movements that took place as a result of the riots, it was determined that the janissary corps soldiers were the dominant elements of the revolts, the ulema were in a position to support the riots in many revolts, and the people from the upper levels of the bureaucracy were also involved in the riots. The cases of dethroning and regicide were evaluated together with the military and bureaucratic structures that enabled these cases to take place, and it was concluded that unlike Montesquieu, the sultan did not gather all the powers in his hands and the absolute power of the sultan was limited by the military and bureaucratic structures. Literature review method is used in this study.

Keywords: Eastern-Western, Regicide, Despotism

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde yönlendirme ve geri dönüşleriyle konuyu belli bir kapsamda değerlendirmeme yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Cenk AYGÜL hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca lisans ve yüksek lisans dönemlerindeki Türk Siyasal Hayatı dersleriyle Osmanlı Tarihine olan ilgimi arttıran Prof. Dr. İlhan AKSOY hocama da teşekkür ederim.

Kaan PUŞUROĞLU

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ	1
2. İNGİLTERE'DE VE FRANSA'DA KRAL KATLI	4
2.1. İngiltere'de Kral Katli	5
2.1.1. II. William ve VI. Henry'nin Ölümleri	5
2.1.2. I. Charles'ın İdamı	5
2.1.2.1. İngiltere'de Parlatentonun Gelişimi	6
2.1.2.2. 1640 İngiliz Devrimi	7
2.1.2.2.1. Kralın Keyfi Yönetimi	8
2.1.2.2.2. İç Savaş	10
2.1.2.2.2.1. Toplumsal ve Dinsel Yapı	10
2.1.2.2.2.2. İç Savaş Süreci ve Kralın Katli	11
2.2. Fransa'da Kral Katli	14
2.2.1. III. Henry ve IV. Henry'nin Ölümleri	14
2.2.2. XVI. Louis'in İdamı	15
2.2.2.1. Parlatentonun Gelişimi ve Mutlakiyetçiliğin Tesisi	15
2.2.2.2. Fransız Devrimi	18
2.2.2.2.1. Düşünsel Altyapı	19
2.2.2.2.2. Ekonomik ve Toplumsal Altyapı	19
2.2.2.2.3. Devrim Süreci	21
2.2.2.2.3.1. Genel Meclis'in Açılması	22
2.2.2.2.3.2. Bastille Baskını ve Devrimci Gelişmeler	22
2.2.2.2.3.3. Kralın Kaçışı ve Savaş	25
2.2.2.2.3.4. Kralın Yargılanması ve Katli	29
3. MONTESQUIEU VE DOĞU DESPOTİZMİ	31
3.1. Montesquieu Öncesi	31
3.1.1. Machiavelli	33
3.1.2. Bodin	35
3.1.3. Seyyahlar	36
3.1.4. Hobbes	38
3.2. Montesquieu ve Doğu Despotizmi	39
3.2.1. Kanunların Uyumluluğu ve Aracı Güçler	40
3.2.2. Despotizm ve Doğu	41
3.2.2.1. Osmanlı ve Despotizm	45
3.2.3. Eleştiriler ve Çıkarımlar	48
4. I. MUSTAFA'DAN (1618) III. AHMED'E (1730) KADAR GERÇEKLEŞEN HAL VE KATL VAKALARI	51
4.1. Kul Sistemi	52
4.2. Hâkimiyet Anlayışı ve Padişahın Yetkileri	54
4.3. Devletin Yapısındaki Değişmeler	58
4.3.1. Dâhili ve Harici Ekonomik Gelişmelerin Osmanlı'ya Etkisi	58
4.3.2. Tımar Sistemindeki Bozulma	60
4.3.3. Yeniçeri Ocağındaki Bozulma	61
4.3.4. Ekberiyet Sistemi	63
4.4. Hal ve Katl Vakaları	66
4.4.1. I. Mustafa'nın 1. Hal Vakası	66

4.4.2. II. Osman'ın Katli Vakası	68
4.4.3. I. Mustafa'nın 2. Hal Vakası.....	72
4.4.4. Sultan İbrahim'in Katli Vakası	75
4.4.5. IV. Mehmed'in Hal Vakası.....	79
4.4.6. II. Mustafa'nın Hal Vakası.....	83
4.4.7. III. Ahmed'in Hal Vakası.....	89
5. SONUÇ	97
KAYNAKÇA.....	107
ÖZ GEÇMİŞ.....	112

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Mustafa'dan III. Ahmed'e kadar gerçekleşen hal ve katl hareketleridir. Çalışmada incelenen dönemde toplam dört padişah beş kere haledilmiş iki padişah da katledilmiştir. Hal ve katl vakaları olarak I. Mustafa'dan (1618) III. Ahmed'e (1730) kadar gerçekleşen vakalar seçilmiş II. Bayezid'in hali (1512), III. Selim'in (1808) ve IV. Mustafa'nın (1808) katlleri ve daha sonra gerçekleşen haller konu dışında bırakılmıştır. II. Bayezid'in hali ekberiyet sistemi kapsamında değerlendirilemeyeceği için konunun içerisine alınmamıştır. III. Selim'in ve IV. Mustafa'nın katlleri ve ondan sonra gerçekleşen haller Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde gerçekleştiği ve arada uzun yıllar olduğu için bu hal ve katl vakalarını konuya dâhil etmenin vakaları belli bir kapsamda incelemeyi engelleyeceği düşünülmüştür. Bu sebeple I. Mustafa'dan III. Ahmed'e yüz yıllık bir dönem konu edilmiştir. Altı yüz yıllık bir imparatorluğun yüz yıllık bir döneminde bu kadar çok hal ve katl hareketinin gerçekleşmesi devletin işleyişiyle ilgili bazı noktalara işaret etmektedir. Bu sebeple padişahlara veya onların, yönetimde kendileri yerine seçtikleri kişilere karşı girişilen isyanlar sonucunda gerçekleşen bu hal ve katl vakalarını anlamak Osmanlı Devleti'nin işleyişindeki mekanizmaları anlamak açısından önemlidir.

Montesquieu Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini despotizm olarak nitelemiştir. Montesquieu bunun sebebi olarak Osmanlı'da sultanın yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde toplamasını göstermiştir. Montesquieu'nun eserlerinde yapmış olduğu despotizm tanımlamaları kendisinden sonra gelen birçok düşünürün ve yazarın düşüncelerine etki etmiş ve Osmanlı yönetiminin bir despotizm olarak algılanmasını sağlamıştır. Oysaki bu hal ve katl vakaları Osmanlı İmparatorluğu'nda padişaktan başka unsurların da yönetimde etkinliğinin olduğunu göstermektedir. Çalışmanın amacı bu unsurları ortaya koymaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen padişah katlleri biricik değildir. Kral katlleri dünyada başka ülkelerde de görülmektedir. Bunu göstermek için birinci bölümde dünyada gerçekleşen kral katlleri İngiltere ve Fransa özelinde incelenecektir. Bu iki ülkede katller devrimler sonucunda gerçekleştiği için devrimlerin nedenlerine ve bu devrimleri gerçekleştirenlere değinilecektir. Bu ülkelerde gerçekleşen devrimlerin doğrudan kral kaynaklı bazı nedenleri Osmanlı'da

gerçekleşen isyanların padişah kaynaklı bazı nedenleriyle benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlikler devrimleri ve isyanları anlamak bakımından önemlidir. Montesquieu'nun Doğu despotizmi düşüncesini neden geliştirdiği ve eserlerinde buna neden yer verdiğini anlamak için yaşadığı döneme bakmak gerekmektedir. Birinci bölümde Fransa'da gerçekleşen devrime giden süreçte önemli bir etkisi olan XIV. Louis dönemine yer verilecektir. Montesquieu'nun düşüncelerini anlamak için XIV. Louis dönemi çok önemlidir. İngiltere'de gerçekleşen devrim ise Montesquieu'nun etkilendiği düşünürlerden olan Hobbes'un düşüncelerini etkilemiştir. Bu açılardan birinci bölüm diğer bölümlerle bağlantılıdır. İkinci bölümde Montesquieu'nun Doğu despotizmi ile ilgili görüşlerine yer verilecektir. Öncelikle Montesquieu'nun bu düşüncesinin oluşmasında etkili olan başlıca düşünürlerin fikirleri incelenecektir. Daha sonra da Montesquieu'nun eserlerindeki Doğu despotizmiyle ilgili düşüncelerin belirtildiği kısımlara değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen hal ve katl vakaları hem padişahlar açısından hem de bu vakaları gerçekleştirenler açısından incelenecektir. Vakaları bu iki açıdan da görebilmek için öncelikle bu vakalarda en büyük pay sahibi olan yeniçeri ocağındaki değişim ve bu değişimin nedenleri belirtilecektir. Yeniçeri ocağıyla birlikte hal ve katllerde bürokrasi kademelerinden kişilerin de etkin olduğu görülmektedir. Bu sebeple yeniçeri ocağındaki değişime yer vermeden önce hem yeniçeri ocağının hem de bahsedilen bu bürokratların dayandığı devşirme sistemine değinilecektir. Daha sonra hal ve katllerin diğer bir tarafı olan padişahların yapısında yaşanan değişimin sebeplerinden biri olan ekberiyet sistemine yer verilecektir. Üçüncü bölümün sonunda Osmanlı'da gerçekleşen bu hal ve katl vakaları nedenleri ve süreçleriyle birlikte incelenecektir. Son olarak da vakalar Montesquieu'nun Doğu despotizmi kapsamında değerlendirilecektir.

Osmanlı'da gerçekleşen hal ve katl vakalarıyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)* kitabının birinci bölümünün ilk kısmında II. Osman'dan IV. Mustafa'ya kadar olan hal ve katl vakalarına yer verilmiştir. Yazarın bu hal ve katl vakalarını ilk bölümde konu edinmesinin sebebi çalışmanın asıl konusu olan Kuleli ve Meslek vakalarına giden süreci göstermek istemesidir. Bu ilk bölüm bir tarihsel arka plan bölümüdür. Padişahların hal ve katl vakaları çalışmanın esas konusu olmadığı için görece kısa incelenmiştir. *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*

adlı yüksek lisans tezinde hal ve katl vakası olarak II. Bayezid'den II. Abdülhamid'e kadar toplam beş vakaya yer verilmiştir. *Osmanlı Devleti'nde Darbeler II. Osman, III. Selim ve Abdülaziz Örneği* isimli yüksek lisans tezinde başlıkta gösterilen bu üç örnek irdelenmiştir. *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminden Günümüze Darbeler (1859-2016)* adlı yüksek lisans tezinde başlıkta belirtilen tarih aralığını kapsayan vakalara yer verilmiştir. Bu çalışmada yukarıda gösterilen çalışmalardan farklı olarak hal ve katl vakaları Montesquieu'nun Doğu despotizmi görüşü kapsamında ele alınmıştır. Buna ek olarak belirtilen çalışmaların hiçbirinde dünyada kral katlinin nasıl gerçekleştiği ortaya koyulmamıştır. Tezin bu çalışmalardan bir diğer farkı da, ilk bölümde dünyadaki kral katli vakalarına yer verilmiş olmasıdır.

Çalışmada veriler literatür taraması yapılarak toplanmıştır. Çalışmada ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Osmanlı gerçekleşen hal ve katl vakaları için Naimâ Mustafa Efendi ve Peçevi İbrahim Efendi gibi dönem tarihçilerinin eserlerinin yanında İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil İncelik gibi Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin eserleri de incelenmiştir. Bu kaynaklardaki hal ve katl vakalarıyla ilgili olan kısımlar araştırma sorusu çerçevesinde okunarak analiz edilmiştir. Örnek olarak gösterilebilecek eserlerden biri olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi, C. III, K. I* kitabındaki II. Osman'ın hükümdarlığının anlatıldığı bölümde II. Osman'ın tahttan indirilmesiyle ilgili olan kısımlar incelenmiştir.

2. İNGİLTERE'DE VE FRANSA'DA KRAL KATLI

Bu bölümde İngiltere Kralı I. Charles ve Fransa Kralı XVI. Louis'in idamları konu edilmiştir. Öncelikle İngiliz İç Savaşı ve 1640 İngiliz Devrimi sonucunda idam edilen Kral I. Charles'ın katline değinilecektir. I. Charles'ın idamı kralın parlamento yanlılarıyla yaptığı iç savaş sonucunda gerçekleşmiştir. Bu sebeple ilk olarak parlamentonun kökenine gidilecek ve bu kurumun gelişim süreci incelenecektir. Daha sonra iç savaş ve devrim ortamını hazırlayan koşullar ortaya koyulacak ve süreç hem meclis hem de kral tarafı göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Devrimi parlamento gerçekleştirdiyse de parlamentoyu bu devrime iten ve zorlayan kralın yönetimi olmuştur. Daha önceden bu yana biriken siyasi, ekonomik ve dini sorunlar I. Charles'ın kişisel yönetimi sonucunda bir iç savaşın patlak vermesine sebep olmuştur. Bu iç savaş da bir devrime neden olmuş, kralın savaşta yenilmesiyle birlikte krallık kaldırılarak cumhuriyet kurulmuş ve İngiltere'de yönetim biçimi değişmiştir. İngiltere'de yaşanan bu devrim kralın katledildiği ana kadar ele alınacaktır.

İngiltere'de I. Charles'ın katlinden önce de II. William ve VI. Henry gibi tartışmalı kral ölümlerinin olduğu görülmüş ancak bu kralların ölümlerinin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili bir netlik olmaması sebebiyle bu örnekler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu kralların ölümlerine ilk kısımda kısaca değinilecektir.

I. Charles'ın idamından sonra XVI. Louis'in idamına yer verilecektir. Fransa'da kral katlinin örneğini oluşturan XVI. Louis'in idamı, İngiltere'deki gibi bir iç savaş sonucunda meydana gelmemiş fakat bu idam da bir devrim sonucunda gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali'yle gerçekleşen bu olayın neden ve kimler tarafından gerçekleştirildiğini anlayabilmek için İngiltere örneğine benzer olarak XVI. Louis'i idam eden kurumun yani Etats Generaux'un (Genel Meclis) kökeni ve gelişimi incelenecektir. Bununla birlikte iki ülkede parlamentonun gelişim süreçlerinin farklı şekillerde geliştiği saptanmıştır. İngiltere'de krala karşı bir güç olarak gelişen parlamento, Fransa'da kralın mutlakiyetçiliğini arttıran, onun aracı olan bir kurum halinde gelişmiştir. Bu sebeple Fransa'da parlamentonun gelişim süreci İngiltere örneğine benzer şekilde değerlendirilememektedir. Fransa'da parlamentonun gelişimi mutlakiyetçiliğin gelişimiyle birlikte değerlendirilecek ve bir tarihsel arka plan ortaya koyulacaktır. Daha sonra devrimi hazırlayan ekonomik, toplumsal ve düşünsel alt yapılar belirtilecek sonrasında devrim süreci kralın katline kadar incelenecektir.

XVI. Louis'den önce öldürülen krallar olan III. Henry ve IV. Henry'nin ölümleri kral katli kapsamına alınmamıştır. Bunun sebebi bu kralların suikast sonucunda öldürülmeleridir. Bu kralların da ölümlerinin nasıl gerçekleştiğinden kısaca bahsedilecektir.

2.1. İngiltere'de Kral Katli

2.1.1. II. William ve VI. Henry'nin Ölümleri

Rufus lakaplı II. William 1100 yılında New Forest'da avlandığı sırada okla vurularak ölmüştür. Simon Jenkins, bu olay esnasında II. William'dan sonra tahta çıkacak kardeşi Henry'nin de orada bulunduğunu söyleyerek olayın ifade edildiği gibi kaza değil bir cinayet olduğunu iddia etmektedir.¹ Jeremy Black ise bu olayın muhtemelen bir av kazası olduğunu ama cinayet iddiasını savunanların da var olduğunu belirtir.² Olayın net olarak bilinmemesi ve olayla ilgili farklı iddiaların olmasından dolayı II. William'ın ölümü kral katli olarak değerlendirilmemektedir.

Güller Savaşı'nın tarafları Lancaster ve York hanedanlarıdır. Yorklu Edward'a karşı savaşı kaybeden Kral VI. Henry bu savaşın neticesinde tahtından olmuştur. Daha sonra da esir olarak tutulduğu Londra kulesinde öldürülmüştür.³ VI. Henry'nin 22 Mayıs 1471'de kapatıldığı kulede, IV. Edward olarak tahta çıkacak Yorklu Edward'ın Londra'ya döndüğü akşam öldürüldüğü ifade edilir.⁴ Bu olay da tam bir netlikle bilinmemesi dolayısıyla kral katli olarak değerlendirilmemiştir.

2.1.2. I. Charles'ın İdamı

I. Charles'ın ölümü bir devrim sonucunda gerçekleşmiştir. İngiliz İç Savaşı (Civil War) sırasında parlamento yanlılarıyla yaptığı iç savaşı kaybeden Kral I. Charles mahkemede yargılanıp suçlu bulunduktan sonra halkın önünde idam edilmiştir. Bu sebeple I. Charles'ın ölümü bir kral katlidir. Olayın bir devrim sonucunda gerçekleşmesi sebebiyle devrimin nedenleri incelenmelidir. Devrimi ve katli Parlamento taraftarları gerçekleştirdiği için öncelikle Parlamente'nin gelişimine yer vermek gerekmektedir.

---

¹ Simon Jenkins, *İngiltere'nin Kısa Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 46.

² Jeremy Black, *İngiltere Tarihi*, çev. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020, s.107.

³ Black, s. 187.

⁴ Jenkins, *İngiltere'nin Kısa Tarihi*, s. 100.

2.1.2.1. İngiltere’de Parlatentonun Gelişimi

İngiltere’de monarşiden demokrasiye geçiş, kralın yetkileri kısıtlanıp parlamenter sistemin gelişmesiyle birlikte evrimsel bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir.⁵ Bu evrimsel süreci anlamak için öncelikle 1215 yılında imzalanan *Magna Carta Libertatum* (Büyük Özgürlük Fermanı) ve onun öncesinde Ortaçağ’daki siyasi yapı incelenmelidir.

Ortaçağ’daki siyasi kurumsallaşma *Curia Regis*, (Kral Konseyi) üzerinden sağlanmıştı. Bu kurulda krala yakın kişiler ile mali ve adli alanlardaki uzmanlar yer almaktaydı. Zamanla siyasi, mali ve adli alanlarda danışma meclisleri kuruldu ve bu meclisler önemli iktidar odakları haline geldiler. Bunun haricinde büyük toprak sahipleri ve kilise üst kademe üyelerinden oluşan *Magnum Concilium* (Büyük Meclis) adında bir meclis vardı.⁶ Kral bu meclisi vergi salma ve vergi toplama konularına dâhil ediyordu. XII. yüzyıldan itibaren önemli bir karar alınması veya bir düzenleme yapılması gerektiğinde kral bu meclise danışırdı. Ancak üyelerin görüşleri kral açısından bağlayıcı değildi.⁷

Magnum Concilium’un 13. yüzyılda genişlemesiyle birlikte taşra eşrafiyla kral arasında müzakere etme ve kralın kararlarına direnme imkânı doğdu. Kral I. John Fransa’yla yapılan savaş sırasında mali açıdan zor duruma düşmüştü. I. John’un vergi ve askerlik konularında Magnum Concilium’un yerine getirmesini istediği taleplerine tepki olarak baronlar ayaklandı. Bu ayaklanmanın neticesinde baronlar 1215’te Londra’yı işgal edip Magna Carta belgesini krala imzalattılar ve haklarını güvence altına aldılar.⁸

Magna Carta fermanının en önemli üç noktasından biri kişi dokunulmazlığı ve güvenliği ile ilgiliydi. Yargı kararı olmaksızın kişiler tutuklanamayacaktı. Bir diğer önemli nokta, kralın halktan keyfi biçimde vergi toplayamayacağı hükmüydü. Fermanın önem arz eden üçüncü özelliği ise kralın ve devlet yöneticilerinin denetlenmesiyle ilgili kısımdı.⁹

Magna Carta’nın imzalanması, kralın yetkilerinin kısıtlanması ve parlamenter sistemin gelişmesi açısından büyük bir gelişmeydi. İlerleyen yıllarda bu gelişmelere

⁵ Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 23/2, 1990, s. 4.

⁶ Taner Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 35.

⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayın, İstanbul 2016, s. 473-474.

⁸ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 37.

⁹ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, Gelişim Yayınları, 1987, s. 726.

yenileri eklendi. XIII. yüzyılda Magnum Concilium'a büyük toprak sahipleri ve din adamlarına ek olarak yerel yönetim birimlerinden (shire) ikişer şövalye ve önemli şehirlerden ikişer burjuva temsilcisi katılmaya başladı. Kralların Magnum Concilium'un yapısında böyle bir değişikliğe gitmelerinin sebebi artan ekonomik ihtiyaçlardı. Krallar meclisin tabanını genişleterek yeni temsilcilerin salınacak vergileri kabul etmesini ve merkezi otoritenin kırsal kesim ve şehirler üzerinde daha etkin olmasını hedeflediler.¹⁰

Magnum Concilium Kral III. Edward (1312-1377) döneminde Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olarak ikiye ayrıldı. Yüksek aristokrasi Lordlar Kamarasına katılırken şehir ve kasabalardaki belediye meclislerine seçilmiş zengin toprak sahibi (*gentry*) kökenli şövalyeler ve tüccarlar Avam Kamarası'na katılıyordu.¹¹ XIV. yüzyılın ortalarında Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası bir yandan birbirlerine karşı mücadele ederken diğer yandan krala karşı birleşip onun iktidar alanını kısıtlamak için birlikte çalışmıştır. XV. yüzyılda bu iki meclis işbirliği içinde yasa tasarıları hazırlayarak yasama iktidarına daha çok katılıyordu. Hazırlanan tasarı kralın onaylaması halinde yasallaşıyordu. Tudor Hanedanı dönemine kadar parlamento lehine gelişmeler devam etmiştir. Tudor döneminde parlamento krala tabi kılınmaya çalışılmıştır.¹²

2.1.2.2. 1640 İngiliz Devrimi

1640 İngiliz Devrimi'ne sebep olan İngiliz İç Savaşı'nın nedenlerinden biri olarak "karma yönetim" anlayışının bozulması gösterilmektedir. Bu yönetim anlayışına göre siyasal iktidar parlamento ve kral arasında bölüşülmüştü. Parlamentoda güçlü olan toprak sahipleri ve tüccar orta sınıf ile monarşi ve soylular arasındaki uzlaşma XVII. yüzyılın başlarında bozulmaya başladı. Bu bozulmayı sağlayan nedenlerden biri kralın vergi salma ve özel mülkiyete el koyma yetkilerinin yeni sınıflar tarafından kısıtlanmak istenmesidir. Bir diğer neden İngiltere'de sayıları artan dinsel tarikatların ve mezheplerin Anglikan Kilisesi ve kralla çatışmaya girmesidir. Tudor Hanedanı'ndan sonra tahta oturan Stuart krallarının uyguladıkları sert siyaset de nedenlerden biridir.¹³

¹⁰ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 475.

¹¹ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 39.

¹² Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 476-477.

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 428.

Devrime giden sürece etki eden siyasi ve ekonomik bunalımlar I. James döneminde başladı.¹⁴ 1603 yılında tahta oturan I. James'in yönetim anlayışı ve parlamentoya karşı takındığı tutum sorunları açığa çıkarmıştı. Ona göre hükümdarlık tanrısal bir haktı.¹⁵ Bu görüşten hareket eden I. James Parlamentoyla uzlaşmak ve yetkilerini onunla paylaşmak istemiyordu.

Ekonomik sorunlar I. James'i yeni gelir kaynakları aramaya itti. Bu arayış toprak satışıyla sonuçlandı. Ayrıca soyluluk ve baronluk unvanları satıldı. Unvanların değerinin düşmesiyle ülkede soylu sayısında büyük bir artış yaşandı. Bu artış monarşinin temeli sayılan soylu sınıfının yapısında bozulmalara neden oldu. Bu da siyasi ve ekonomik sistemin çöküşünü hızlandırdı.¹⁶ Bu ekonomik sorunların haricinde I. James'in Püritenlere karşı uyguladığı dinsel politika sorunlardan bir diğerini oluşturuyordu.¹⁷

İskoçya'da büyümüş olan I. James İngiltere'yi kültürel açıdan tanımıyordu. İngiltere'nin yerel gelenekleri James'in mutlakiyetçi eğilimleriyle çatışmaktaydı. Kral I. James, vilayetlerin ve bölgelerin yöneticileri olan üst sınıfların imtiyazlarını gözetmiyordu.¹⁸ 1625'te I. James'in yerine tahta oturan I. Charles da babasının izinden giderek mutlakiyetçi bir yönetim anlayışı benimsedi. Ve bu mutlakiyetçi yönetime karşı artan tepkiler sonucunda İngiliz Devrimi gerçekleşti.

İngiliz devriminin ilk evresi 1640 yılında Meclisin toplantıya çağrılmasıyla başlar, 1642 yılı İç Savaş'ın başlangıcına kadar sürer. Sonraki evresi İç Savaş'ın başlangıcıyla başlar, kralın 1649'daki katline kadar devam eder. Son evresi 1649-1658 yılları arasındaki askeri diktatorya dönemidir.¹⁹ Konu itibarıyla ilk iki dönem incelenecektir.

2.1.2.2.1. Kralın Keyfi Yönetimi

17. yüzyılda kralla parlamento arasında gerçekleşen çatışmaların kaynağını hükümdarlığı kimin uygulayacağı ve gücün kiminle paylaşılacağı sorunları oluşturuyordu.²⁰ I. Charles tahta çıktıktan sonra babasının kralın Tanrı tarafından

¹⁴ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 734.

¹⁵ Jenkins, *İngiltere'nin Kısa Tarihi*, s. 142.

¹⁶ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 735.

¹⁷ Murray Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, çev. Sezgin Ata, C. 1, Dipnot Yayınları, Ankara 2017.

¹⁸ Bookchin, s. 117-118.

¹⁹ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 762.

²⁰ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 355.

atandığı inancını sürdürdü.²¹ Mutlakçı yönetim anlayışını yerleştirmek için devamlı bir orduya ihtiyaç duyan I. Charles uygun koşullar oluşunca Fransa'ya savaş açtı.²² Fransa'yla birlikte İspanya'yla yapılan savaşlar yeni ekonomik yükler yarattığı gibi başarısızlıkla da sonuçlandı. Bu durum Parlatentonun tepkisine neden oldu. 1626 yılında kralın keyfi olarak ticarete ek vergiler getirmesi bu tepkiyi iyice arttırdı.²³ Bunun neticesinde 1628'de açıklanan Haklar Dilekçesi ile Parlamento kendi rızası olmadan kralın vergi koyamayacağını ve keyfi tutuklama yapamayacağını ilan etti.²⁴ Kral, savaşa devam edebilmek için talep ettiği ödenekleri alması karşılığında Haklar Dilekçesi'ni onayladı. Bu belge, Magna Carta ile kazanılan hakların genişletilmiş bir hali olarak görülmektedir.²⁵

Haklar Dilekçesi'nin kabul edilmesinden sonra kısa bir süre içinde kral parlamentoyu dağıttı ve on bir yıl boyunca ülkeyi mutlakiyetçi bir şekilde parlamentosuz yönetti.²⁶ Kral, gemi parası toplanması ve vergilerin yükseltilmesi gibi birçok ekonomik uygulamayla keyfi bir yönetim uyguladı. Bununla birlikte kral, mahkemeleri baskı altına alarak kendisine muhalif olanları cezalandırma yoluna gitti.²⁷ I. Charles'ın mutlakiyetçi yönetiminin dini alandaki sonuçları ağır oldu. Charles, Anglikan Kilisenin aldığı kararları ve İngiliz ibadet yöntemlerini Presbiteryenliğin yaygın olduğu İskoçya'da yerleştirmeye çalıştı.²⁸ I. Charles, İskoçya'da yıkılan kilise, krallık ve büyük aristokrasinin denetimini yeniden kurmak istiyordu. Bu girişim 1638'de İskoçya'da bir isyanın çıkmasına sebebiyet verdi ve İskoç ordusu 1639'da İngiltere'yi işgal etti. Ekonomik imkânsızlıklar ve halkın desteği olmaması sebebiyle Charles İskoçlarla uzlaşmak zorunda kaldı.²⁹

İskoçya'yla yapılan savaş ekonomik kaynakları azaltmıştı. I. Charles savaş için yeni kaynaklar yaratmak adına 1640'da Kısa Parlamento'yu topladı. Charles savaş bütçesini arttırmak istiyordu. Meclis üyeleri kendilerinin görüşleri dinlenmedikçe bu isteği onaylamayacaklarını bildirmeleri üzerine I. Charles meclisi yeniden dağıttı. Fakat İskoçlarla yapılan antlaşma gereği ödenmesi gereken borçlar olduğundan kral

---

²¹ Jenkins, *İngiltere'nin Kısa Tarihi*, s. 144.

²² Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 743.

²³ Black, *İngiltere Tarihi*, s. 245.

²⁴ Christopher Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 52.

²⁵ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 744.

²⁶ Kollektif, s. 744.

²⁷ Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, s. 124.

²⁸ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 745.

²⁹ Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, s. 56.

Uzun Parlamento'yu topladı.³⁰ Uzun Parlamento toplandıktan sonra birçok devrimci karara imza attı. İlk olarak krala yakın kişiler görevlerinden uzaklaştırıldı. Parlamantonun düzenli bir şekilde toplanacağı kararı alındı. Buna göre ek olarak parlamantonun kendi rızası olmadan dağıtılamayacağı yasalaştırıldı. Gemi parası ve kişisel yönetim sürecinde konulan vergiler kaldırıldı. Kralın kendi şahsi idaresi için kullandığı mahkemeler, *Star Chamber* gibi kurumlar lağvedildi. 1641'de İskoçya'da yeni bir isyan çıktı. Parlametodaki muhalefet bu isyanın bastırılması için gönderilecek ordunun başı için kralın gösterdiği adayı kabul etmedi. İrlanda'daki ayaklanma sürerken kralın politikalarının eleştirildiği Büyük İtiraz kabul edildi. Kral I. Charles muhalefetin önemli isimlerini tutuklamak üzere adamlarıyla meclisi bastı. Fakat milletvekilleri meclisi daha önce terk etmişlerdi. Muhalefet taraftarlarının güç kazandığını gören I. Charles Londra'dan ayrıldı. İç Savaş'a giden süreç bu şekilde gerçekleşti.³¹

2.1.2.2.2. İç Savaş

İç Savaş iki yıl aralıklı iki dönem halinde gerçekleşti. İlk dönem 1642'den 1646'ya kadar sürdü. İkincisi 1648'te başladı 1649'da sona erdi.³² Bu İç Savaş'ın daha önceki iç savaşlardan farkı çatışmaların ülke geneline yayılması ve halkın savaşa katılım oranının daha yüksek olmasıydı.³³ Bu farklılığı anlamak için İç Savaş sürecini anlatmadan önce İç Savaş'ın taraflarından ve tarafların ekonomik ve dinsel yapılarından bahsetmek gerekmektedir.

2.1.2.2.2.1. Toplumsal ve Dinsel Yapı

16. yüzyılın sonlarında başlayan toprak satışlarındaki artış toprağın işlenmesinde bir takım değişiklikleri beraberinde getirdi. Bu değişikliklerin en önemlisi "çitlemeler" adı verilen uygulamaydı.³⁴ Bu uygulamayla ortaya çıkan *yeoman* sınıfı, köylü komşularının topraklarını ellerinden alarak kendi topraklarıyla birleştirdi. Yeomanlar eski tarımsal sistem yerine kârlarını arttıracak yeni teknikler uygulamak istiyordu.³⁵ Topraklarından sürülen köylüler ise yoksullaştı.

---

³⁰ Black, *İngiltere Tarihi*, s. 251.

³¹ Christopher Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı (1603-1714)*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 145-146.

³² Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, s. 173.

³³ Black, *İngiltere Tarihi*, s. 242.

³⁴ Barrington Moore Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli-Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 35.

³⁵ Moore, s. 38.

Yoksullaşmanın oluşturduğu tepki 1640'tan sonra gelişerek köylü hareketini ortaya çıkardı.³⁶

Burjuvazinin I. Charles yönetimine karşı olmasının sebebi kralın kapitalist gelişmenin önünü tıkaması ve feodal düzeni devam ettirmek istemesiydi.³⁷ İç Savaş'a doğru gidilen yıllarda zengin kentliler, krallık tekellerinin üretimin önündeki engeller olduğunu düşünüyordu.³⁸ Üretim faaliyetlerine katılan soylu sınıfın içinden kralın sağladığı ayrıcalıklardan yararlanamayanlar krala karşı yürütülen hareketin içinde yer almıştı.³⁹

Mevcut dinsel farklılıklar İç Savaş'ta muhalefetin taraftar toplamasını sağladı.⁴⁰ Kral ve onun destekçileri Anglikan Kilisesi'ne bağlıken muhalif taraf Püriten inancına sahipti. Anglikan Kilisesi'ne karşı olan Püritenlerin krala karşı yürüttüğü dinsel mücadeleye çok sayıda vaiz de katıldı. Bu vaizler kendi cemaatlerine I. Charles'ın yönetiminin Hristiyanlık karşıtı olduğunu bu sebeple Parlamantonun desteklenmesi gerektiğini söylüyordu.⁴¹ Kilisenin; vaftiz, çocuk eğitimi, cenaze töreni düzenleme gibi birçok uygulaması vardı. Ayrıca okuma yazma bilen insan sayısının az olduğu köylerde rahiplerin vaazları güncel meseleler için temel bir bilgi kaynağıydı.⁴² Kilise toplumsal hayatta çok büyük bir yer tuttuğu için dini söylem halka ulaşabilmek adına muhalefet tarafından İç Savaş'ta kullanıldı.

2.1.2.2.2. İç Savaş Süreci ve Kralın Katli

Kralın Ocak 1642'de Londra'dan ayrılışıyla hükümet parlamentoya kaldı. Bu durum Parlamantoyu krala karşı bir otorite olarak görünür kıldı.⁴³ Parlamento yanlıları; yeni soylu sınıfı, burjuvazi, köylü ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Parlamantonun savaş için oluşturduğu ordunun insan kaynağı Londra ve diğer gelişmiş ve büyük kentlerin olduğu güneydoğu bölgesinden sağlanmıştı. Kral ise aradığı desteği ülkenin kuzey ve batı bölgelerinden ve Galler yöresinden bulmuştu. Ülkenin bu kısımlarındaki feodal beyler kralı desteklemekteydi ve bu bölgeler

³⁶ N. V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul 2019, s. 11.

³⁷ Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, s. 59.

³⁸ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s. 40.

³⁹ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 762.

⁴⁰ David Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 58.

⁴¹ Christopher Hill, *Dünya Altüstü Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 38.

⁴² Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, s. 18.

⁴³ Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 68.

gelişmemiş bölgelerdi.⁴⁴ Savaşın ilerleyen kısımlarında Parlamento tarafında oluşan düzenli bir ordu ihtiyacı Yeni Model Ordu'nun kurulmasını sağladı. 1644 yılında Oliver Cromwell ve onun *yeoman* süvarilerinin sayesinde kazanılan Marston Kırı Savaşı'ndan sonra Cromwell'in Parlamentodaki ağırlığı arttı ve onun fikirleri burada daha çok karşılık buldu. Bunun sonucunda "Feragat Yasası" ile Parlamento üyelerinin kumandanlıkları kaldırıldı ve yükselmenin liyakat esasına bağlı olduğu Yeni Model Ordu kuruldu. Cromwell'in organize edip eğittiği bu ordu savaş alanında büyük yararlılık gösterdi. Savaşların bu ordu sayesinde kazanılmasının sebebi ordunun siyasal bilince sahip olması ve örgütlenme başarısıydı. Yeni Model Ordu 14 Haziran 1645 tarihinde Naseby'de kralın askerleri olan *Süvariler*'e karşı kesin bir zafer kazandı. Bu savaşın ardından kral Haziran 1646'da teslim oldu ve ilk iç savaş böylece sona erdi.⁴⁵

İlk iç savaşın bitmesinin ardında muhalefet içinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Parlamantonun, orduya ödenmesi gereken parayı geciktirmesi, savaş zamanı yapılan birtakım eylemlere karşı soruşturmalar açması ve orduyu dağıtmaya çalışması muhalefet içindeki anlaşmazlıkların sebebini oluşturuyordu. Ordu, Parlamantonun bu tavrına karşı bir tepki olarak I. Charles'ın denetimini Parlamantonun elinden aldı.⁴⁶ Parlamento, Yeni Model Ordu'yu kendisine karşı bir tehdit olarak görüyordu ve iktidarı ona kaptırmak istemiyordu. Bu sebeple savaşın kazanılmasından sonra bir an önce onu tasfiye etmek istedi.

Bu ortamda radikal olarak nitelenen *Levellers* (Düzleyiciler) ortaya çıktı. Halkın, silahlanıp örgütlü bir hale gelmesinden sonra oluşan bu yapı orduyla temasa geçerek halka kendi düşüncelerini ulaştırmaya çalıştı.⁴⁷ Parlamento tarafından küçümsenen Düzleyiciler "halk egemenliği" düşüncesini savunmaktaydı. Siyasi alanda imtiyazların kaldırılmasını ve eşit siyasi haklara sahip olunmasını istediklerinden kendilerine "Düzleyiciler" denilmekteydi.⁴⁸

I. Charles'la ülkede Presbiteryen bir sistem kurmak konusunda anlaşılan İskoçlar bir ayaklanma başlattı. Bu durumdan güç alan kralcılar ayaklanmaya destek verdi.

---

⁴⁴ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 753.

⁴⁵ Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, s. 67-69.

⁴⁶ Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 68.

⁴⁷ Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, s. 70.

⁴⁸ Ağaogulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 476-477.

Böylece İkinci İç Savaş başlamış oldu.⁴⁹ Bu İç Savaş öncesine göre daha kısa sürdü. Cromwell'in komutasındaki Yeni Model Ordu, Ağustos 1648'de Preston'da gerçekleşen savaşta İskoçları ve Süvarileri kesin bir şekilde yendi.⁵⁰ Bu savaştan sonra Parlamantonun kralla anlaşmaya çalışması üzerine Albay Thomas Pride önderliğindeki ordu Parlamento'yu kuşattı ve uzlaşmacı parlamento üyelerini tutukladı.⁵¹ Parlamento'yu tümünden dağıtmayan Albay Pride, kralcı ve Presbiteryen milletvekillerini Uzun Parlamento'dan çıkararak yeni bir Parlamento oluşturdu. Yeni meclis demokratikleşmeyi sağlamadı. Seçimler yapılmadı ve daha geniş bir temsili sağlayacak bir meclis yapısı oluşturulmadı. Parlamento tek yetkili devlet organı olarak hareket etti. Bunun sebebi halka değil orduya dayanan bir meclis olmasıydı.⁵² "Uzun Parlamento" olarak adlandırılan bu meclis kralı yargılayacak bir mahkeme kurdu.⁵³ Düzleyiciler önceden beri kralın yargılanıp idam edilmesini talep etmekteydi. Düzleyicilerin bu talepleri karşılık buldu ve Uzun Parlamento kralı ölüm cezasına çarptırdı. Kral I. Charles 30 Ocak 1649 tarihinde idam edildi.⁵⁴ I. Charles'a yöneltilen suçlamalar ihanet ve Parlamento'ya karşı savaş açmaktı.⁵⁵

Kralın idamından sonra monarşi ve Lordlar Kamarası kaldırıldı ve "Commonwealth" cumhuriyet ilan edildi. Yaşanan bu gelişmeler göstermektedir ki 1649 yılının başında yalnızca ülkenin yöneticisi değişmemişti yönetsel yapı da değişmişti.⁵⁶ I. Charles daha önce öldürülen krallardan farklı bir biçimde önce resmi olarak yargılanmış sonra da halkın önünde idam edilmişti. Bununla verilmek istenen mesaj krallığın artık sona erdiğiydi.⁵⁷ İç Savaş'ın kazananları, kendi kurumlarını yerleştirmek için mevcut kurumları ortadan kaldırmıştı.⁵⁸

Parlamento bilinci ve halk arasında otoriteye karşı takınılan tavır kralın katlini hazırlayan etmenlerdendir. 1648 yılının ilk aylarında kralın yargılanmasını talep eden dilekçeler yazılıyordu. Dilekçe verme devrimci hareket için önemli bir eylemdi. İnsanlar bu dilekçeleri yazarak veya bunlara imza atarak dinsel ve siyasi

---

⁴⁹ Black, *İngiltere Tarihi*, s. 259.

⁵⁰ Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, s. 165.

⁵¹ Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 68-69.

⁵² Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, s. 170-171.

⁵³ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 761.

⁵⁴ Bookchin, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, s. 169, 172.

⁵⁵ Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 763.

⁵⁶ Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 53.

⁵⁷ Black, *İngiltere Tarihi*, s. 260.

⁵⁸ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s. 44.

tartışmalara katılıyordu.⁵⁹ Kral olmadan yönetme düşüncesi yani parlamentonun hükümranlığı teorisi böyle bir İç Savaş ortamında ortaya çıkmıştı.⁶⁰

Yaşanan bu siyasal devrime rağmen, ekonomik alanda büyük değişimler gerçekleşmedi. Düzleyicilerin eşitlikçi talepleri sonuç getirmedi ve hareket bastırıldı. Düzleyicilerden daha sonra ortaya çıkan *Diggers* “Kazıcılar” özel mülkiyet karşıtıydı. Onlar da Düzleyicilerle aynı kaderi paylaştı. Savaşı kaybeden tarafta olan kral yandaşlarının mülkleri kamulaştırılmadı, özel mülkiyete dokunulmadı.⁶¹ Devrim’in en önemli iki sonucu mülkiyet haklarının korunması ve keyfi vergilendirmenin kaldırılmasıydı.⁶²

2.2. Fransa’da Kral Katli

2.2.1. III. Henry ve IV. Henry’nin Ölümleri

III. Henry’nin ölümüne giden süreçte hanedan değişikliği ve Protestan-Katolik çatışması gibi meselelerin olduğu görülmektedir.⁶³ III. Henry bahsedilen bu dini çatışmaların neticesinde 1589 yılında Jacques Clement adındaki bir Katolik fanatik tarafından öldürülmüştür.⁶⁴ Bu sebeple bu ölüm suikast sonucu gerçekleşen bir cinayet olarak değerlendirilmektedir.

IV. Henry’nin ölümü de yine bir suikast sonucunda gerçekleşmiştir. Habsburg Hanedanına karşı girişilecek savaş dolayısıyla arttırılan vergiler halkın sırtına ek yük oluşturmuştu. Bu savaştan sonra ordunun papalığa doğru yöneleceği söylentileri savaş yüzünden ek maliyet altına giren halkı öfkelenirdi. IV. Henry bu söylentiler sonucunda⁶⁵ 1610 yılında Katolik bir fanatik olan François Ravailac tarafından öldürüldü.⁶⁶

İki kralın da ölümü suikast neticesinde gerçekleştiği için bu olayların kral katli olduğu düşünülmemektedir.

---

⁵⁹ Parker, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 57-58, 60.

⁶⁰ Hill, *İngiltere’de Devrim Çağı (1603-1714)*, s. 221.

⁶¹ Parker, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, s. 71-73.

⁶² Hill, *Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi’nde Radikal Düşünceler*, s. 19.

⁶³ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 133-134.

⁶⁴ Robert J. Knecht, *Hero or Tyrant? Henry III, King of France, 1574-89*, Ashgate, England 2014, s. 301.

⁶⁵ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 152.

⁶⁶ Robert J. Knecht, “The Murder of le roi Henri”, *History Today*, 60/5, 2010, s. 42-43.

2.2.2. XVI. Louis'in İdamı

XVI. Louis idam edilerek öldürülen ilk ve tek Fransa kralıdır. Kral mecliste yargılanarak suçlu bulunmuştur ve daha sonra halkın gözü önünde giyotinle kafası kesilerek öldürülmüştür. Olayın işleniş şekli açısından kral katli olduğu ortadır. XVI. Louis'in katli de I. Charles'ta olduğu gibi bir devrim sonucunda gerçekleştiği için bu devrimin nedenleri incelenecektir. I. Charles'ın katline giden süreci anlatırken kullanılan yola benzer olarak önce Fransa'da parlamentonun gelişimine yer verilecektir. Fransa'da parlamentonun gelişimi ve mutlakiyetçiliğin yerleşmesi birlikte gerçekleştiği için ikisinin ayrı olarak değerlendirilemeyeceği düşünülmüştür. Bu sebeple bu iki konu birlikte ele alınmıştır.

2.2.2.1. Parlamentonun Gelişimi ve Mutlakiyetçiliğin Tesisi

Fransa'da parlamentonun ortaya çıkışı 13. yüzyılda Kral Konseyi'nde yargısal işlerdeki uzmanlaşmaya dayanmaktadır. Adalet işlerini düzenleyen bu meclisin IX. Louis dönemine kadar yasa koyucu özelliği de vardı. IX. Louis zamanında yapılan değişikliklerle birlikte belli bir yerde ve belli aralıklarla toplanmaya başlayan parlamento krala bağlı hale getirildi. Yasal ve diplomatik hakları ortadan kaldırılan parlamento yargısal konulara bakan bir kuruma dönüştü.⁶⁷

XIV. yüzyılın başında parlamentonun yapısında bir başka değişiklik daha yaşandı. 1302 yılında Kral IV. Philippe papalığa karşı giriştiği mücadelede daha geniş bir desteğe ihtiyaç duydu. Bu sebeple kral daha önce sadece soyluların ve kilise temsilcilerinin katıldığı parlamento toplantılarına şehirlerin temsilcilerini de çağırdı. Böylelikle "Etats Generaux" yani Genel Meclis'in kuruluşu gerçekleşmiş oldu.⁶⁸ Genel Meclis'in yasal bir statüye kavuşması Kral II. Jean (1319-1364) döneminde gerçekleşti.⁶⁹

Fransa'da parlamentonun İngiltere'deki gibi bir denge ve fren mekanizması şeklinde gelişmemesinin nedeni burjuvazinin kendi içinde ve soylularla çatışmasıydı. Kral XI. Louis de (1461-1483) bu çatışmaları kullanıp iktidarını güçlendirerek Fransa'da modern mutlakiyetçiliğin temelini attı. Böylelikle parlamento Fransa'da kralın gücünü sınırlayıcı bir kurum değil onun gücünü ve

⁶⁷ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 59, 60-62.

⁶⁸ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 587.

⁶⁹ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 66.

otoritesini arttıran bir araca dönüştü.⁷⁰

Daha önce 1484’de bir iktidar krizinde toplanan Genel Meclis yine benzer bir durumda 1560 yılında toplandı. Babasının ölümü üzerine tahta çıkan II. François henüz on beş yaşındaydı. Genel Meclis, Kraliçe’nin önyak olmasıyla toplandı. Genel Meclis’in toplanmasının iki sebebinden birincisi mali sıkıntılardan dolayı ortaya çıkan vergi artırımını ihtiyacı ve bunun için üç zümrenin de desteğinin istenmesiydi. İkinci sebep ise tahtta çocuk yaşta biri olması sebebiyle gerçekleşen iktidar mücadelesinde destek sağlanacak bir kurum ihtiyacıydı.⁷¹

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi monarşi güçlenecektir. Güçlenen bu merkezi monarşide kral yasama yetkisini kararnameler yayınlayarak kullanır. Yürütme yetkisi de krala bağlıdır. Yürütmede krala yardımcı olan idari görevliler vardır. Kral bu yardımcıları burjuvazinin içinden seçerek senyörler karşısında desteğini arttırır. Yargı yetkisini kral adına yargıçlar kullanır fakat kral davalara müdahil olabilmektedir. Kralın iktidarının kaynağı ilahi hukuka dayanır. Kral Tanrı’ya karşı sorumludur. Kral mutlak yetkilerini kullanırken kendisine yardımcı olan “danışma” organları da vardır. Kral Konseyi bunlardan biridir. Etats Generaux temsili özelliğe sahip bir meclis olsa da bir danışma organı olmaktan öteye gitmemektedir. Çünkü kral bu meclisten çıkan kararları uygulayıp uygulamamakta serbesttir. Alınan kararların bir bağlayıcılığı olmadığı için de kral vergi koyarken birçok kez Etats Generaux’dan bağımsız hareket etmiştir.⁷²

1614 yılında tahtta on üç yaşındaki XII. Louis oturuyordu. Ülkenin yönetiminde kralın annesi ve ona yakın insanlar söz sahibiydi. Böyle bir ortamda ortaya çıkan karışıklıklar ve taşrada başlayan çeşitli hareketler Genel Meclis’in toplantıya çağrılmasını sağladı. Genel Meclis’te burjuvaların yerine getirilmesini istediği talepler, halkın taşrada yaşayan kesimini ezen varlık vergisinin kaldırılması ve krallık bütçesinden aristokratlara ayrılan ödeneklerin azaltılması ve bir kısmının kaldırılmasıydı. Burjuvaların talepleri sonucu asillere ödenen bazı ödeneklerin azaltılması kararlaştırıldı. Burjuvaların bir başka talebi krallığın Kilise’den bağımsız olmasıydı. Bu talep sınıflar arasındaki tartışmaları yeniden başlattı. Ruhban sınıfı burjuvadan uzaklaşıp asillerle birlikte hareket etmeye başladı. Burjuva seküler bir

---

⁷⁰ Timur, s. 85, 88-89.

⁷¹ Timur, s. 118.

⁷² Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 588-589.

yönetim talebiyle öne sürdüğü bu önerinin haricinde maliye, hukuk, idari ve askerlik alanlarında da birtakım değişiklikler istiyordu. Bu istekler krala sunuldu fakat kral yine sınıflar arasındaki ihtilafları kullanarak burjuvaların taleplerini geri çevirdi ve toplantıları bitirdi. 1789'a kadar Genel Meclis bir daha toplanmadı.⁷³

Etats Generaux XVII. yüzyıla kadar danışma ve yardım görevini iyi bir şekilde yerine getiren bir siyasi araçtı. İç savaş ve naiplik dönemlerinde Genel Meclis'in oturumları artıyor kralların yönetimdeki hâkimiyetleri artınca oturumlar yapılmıyordu.⁷⁴

Fransa'da mutlakiyetçilik zirvesini XIV. Louis döneminde yaşadı. XIV. Louis 1643'te tahta çıktığında beş yaşında olduğu için krallığının ilk yıllarında ülkeyi Kardinal Mazarin ve Kraliçe Anne d'Autriche yönetti. Kral XIV. Louis, iktidarı yönetimde son derece etkin olan nazır Mazarin'in 1661'de ölümünden sonra eline alabildi.⁷⁵

Mazarin'in 1648'de aldığı burjuva sınıfına mensup devlet yöneticilerinin ödeneklerini dondurma kararı bütün burjuvaziye krala karşı birleştirdi. Keyfi yönetim anlayışı aristokratların önemli bir kesiminin de muhalefete katılmasını sağladı ve "Fronde Ayaklanması" adı verilen direniş hareketi başladı. Mazarin'in aldığı bu karar sonrası harekete geçen parlamento üyeleri parlamentonun onayı olmaksızın herhangi bir verginin konmaması, krala bağlı olağanüstü yetkili memuriyetlerin kaldırılması gibi kararlar aldılar. Kralın naibesi konumunda olan Kraliçe Anne d'Autriche bu önerileri reddetti ve daha sonra bazı parlamenterlerin tutuklanması istedi. Bu karar sonrası şehirde çatışmalar patlak verdi. Barikatlar kuruldu ve halk silahlandı. İspanya'yla olan savaş devam ettiği için şehirde ayaklanmayı bastırarak bir güç bulunmuyordu. Bu koşullar altında Kraliçe alınan parlamento kararlarını kabul etti. Fakat daha sonra İspanya savaşından dönen Conde Prens Paris'i kuşattı. Dışarıyla ilişkisi kesilen Paris halkının maddi zorluklar yaşaması ve ayaklanmaya taşradan destek gelmemesi sebebiyle kralcı güçlerle uzlaşma yoluna gidildi ve kralın otoritesi yeniden tesis edildi.⁷⁶

Mazarin daha sonra krallığın merkezileşmesini arttıracak önemli bir reform

---

⁷³ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 160-168.

⁷⁴ Yves-Marie Berce, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler: XVI.-XVIII. Yüzyıllar*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 15.

⁷⁵ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 175.

⁷⁶ Timur, s. 176-181.

gerçekleştirdi. Vilayet valiliğinin statüsü düzenli ve devamlı hale getirildi. Valiler taşrada yargı, askerlik ve maliye konularında mutlak yetkiliydi. Bir nevi kralın taşradaki yansımasıydılar.⁷⁷

Mazarin'in ölümünden sonra iktidarını güçlendirmek isteyen XIV. Louis Etats Generaux'dan bağımsız bir şekilde para bulmanın alternatif yollarını aradı. XIV. Louis'in bunu yapmasındaki amaç aristokratların ve parlamentonun denetiminden kurtulmaktı. XIV. Louis çözüme devlet memurluklarını satarak ulaştı. Devlet memurluklarının satılması kralın mutlakiyetçi yönetimini sağladı.⁷⁸ XIV. Louis'in mutlakiyetçi döneminde eyaletlerdeki kraliyet görevlilerinin ve idari ve askeri alandaki görevlilerin bağımsızlıkları azalmış hepsi kralın memuru olmuştu. Eyalet meclislerinin yönetimi dahi kraliyet görevlileri tarafından yapılmaktaydı.⁷⁹ XIV. Louis dini alanda da bir inanç birliği istiyordu. Bu sebeple aldığı Fontainebleau kararıyla Protestanlara din özgürlüğü sağlayan Nantes Kararnamesini yürürlükten kaldırdı. Bu karar sonrasında 200.000 kadar Protestan ülkeyi terk etti, kalanlar ise inançlarını saklamak zorunda kaldı.⁸⁰

XIV. Louis'in ölümü üzerine XV. Louis tahta çıkmıştı. XV. Louis de dedesi gibi çocuk yaşta kral olmuştu. Krallığın ilk dönemleri niyabetlerle geçti. En güçlü niyabet dönemi Kardinal Fleury'nin dönemiydi. Kardinal Fleury kralın akıl hocasıydı ve kral onun etkisi altındaydı. Güçlü naip Kardinal Fleury 1743 yılında öldükten sonra XV. Louis kişisel bir iktidar kurmasa da oluşturulmuş olan merkeziyetçi bürokrasi yıllar boyunca despotik uygulamaları sürdürdü.⁸¹

2.2.2.2. Fransız Devrimi

Fransa'da Etats Generaux'un 1789'da toplanmasıyla ve onun öncesinde aristokratların başkaldırmasıyla başlayan devrim sürecinin Napoleon'un 1799'da iktidarı ele geçirmesine kadar sürdüğü ifade edilir.⁸² Bu tarihler arasında farklı devrimci süreçler yaşayan Fransız Devrimi'nin konu itibariyle incelenecek kısmı XVI. Louis'in idam edilmesine kadar yaşanan süreçtir. Kralın öldürülme sebebinin anlaşılması için devrimin nedenleri incelenmelidir. İlk olarak devrimin düşünsel ve

---

⁷⁷ Timur, s. 188.

⁷⁸ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s. 92.

⁷⁹ Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 357.

⁸⁰ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 196-198.

⁸¹ Timur, 216-218, 227.

⁸² Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 225.

ekonomik altyapısına değinilecektir. Daha sonra devrim süreci kralın katline kadar aşama aşama ortaya koyulacaktır.

2.2.2.2.1. Düşünsel Altyapı

Montesquieu, Rousseau ve diğer Aydınlanma filozoflarının düşüncelerinin Fransız Devrimi'ni etkilediği ifade edilmektedir. Bu etkinin özgürlüklerin yüceltilmesi ve hakların elde edilmesi noktasında olduğu söylenmektedir. Buna göre bu kapsamdaki bir düşünce yapısı toplumun çeşitli kesimlerince benimsenmiş ve bu düşünce yapısı devrimin ön safalarında olacak olanların kişiliklerine tesir etmiştir.⁸³ Başka bir görüşe göre burada bahsedilen özgürlük kamusal özgürlüktür. İnsanlar kamusal alandaki özgürlük için mücadele etmiştir.⁸⁴ Bir diğer görüşte ise düşünürlerin fikirlerinden etkilenen ve onları uygulayanların burjuvazi sınıfına mensup kişilerden oluştuğu belirtilir. Ayrıca bu görüşe göre düşünürlerin fikirleri, eski rejimin yıkılmasının akabinde yerine etkin ve hızlı bir şekilde yenisinin koyulabilmesini sağlamıştır.⁸⁵

2.2.2.2.2. Ekonomik ve Toplumsal Altyapı

Fransa'da 18. yüzyılın sonunda feodalite varlığını sürdürmekteydi. Köylülerin bazı feodal yükümlülükleri vardı.⁸⁶ Köylü toprağı işleme karşılığında ödediği feodal kiranın haricinde devlete ve kiliseye ödediği vergilerin altında eziliyordu.⁸⁷ Köylüler için yükümlülük olan bu uygulamalar senyörler için ayrıcalıktı.

Fransa'nın 17. ve 18. yüzyıl boyunca tarım toplumu olarak kalmasını sağlayan ve kapitalist tarıma geçişini engelleyen unsur ekonomik ayrıcalıklardı. Yeni tarım tekniklerine geçmek için toprakların birleştirilerek birlikte yönetilmesi ve senyörlük haklarının kaldırılması gerekiyordu. Dolayısıyla köylüler ile senyörler arasında hassas dengeyi bozmak ve tarım üretiminde büyük bir değişiklik yapmak iki tarafın da yapabileceği ve çıkarına olan bir şey değildi.⁸⁸ Buna karşın 18. yüzyılın ikinci yarısında sınırlı bir çitleme deneyimi yaşandı. Feodal yöntemler yoluyla ticari ve

---

⁸³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2020, s. 173-174.

⁸⁴ Hannah Arendt, *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 160-161.

⁸⁵ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Sahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 69.

⁸⁶ Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, s. 46.

⁸⁷ George Rude, *Fransız Devrimi*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 13.

⁸⁸ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 114-116.

kapitalist bazı uygulamalar tarımda görülmeye başlandı. Köylüler bu uygulamalara tepki göstermekteydi. Çünkü feodal ödentiler artmıştı ve bazı eski ödentiler yeniden tahsil edilmeye başlanmıştı. Hükümetin çitlemelere onay vermesi köylülerin krallığın karşısında pozisyon almasıyla sonuçlandı. Böylelikle köylüler devrim taraftarları arasında yer aldı.⁸⁹

Toplumun çok farklı kesimlerini kapsayan burjuvazi ekonomik açıdan sürekli güçleniyordu. Burjuvazi feodalizmi ekonomik gelişmenin önündeki bir engel olarak görüyordu. Bu yüzden burjuvazi, feodalizmle bütünleşen Kilise ve siyasi yapılanmanın değiştirilmesi taraftarıydı. Sanayinin ve serbest ticaretin önünde bir engel olmasını istemeyen burjuvazi bunun gerçekleşmesi için ayrıcalıkların ortadan kaldırılması gerektiğini biliyordu. Bunun haricinde burjuvazi mensupları ikinci sınıf yurttaş muamelesi görmek istemiyor Kilise ve orduda yüksek görevlere gelebilmek istiyorlardı.⁹⁰

18. yüzyılda aristokrasi, devlet yönetimindeki etkinliğini kaybetmiş olmasının karşılığı olarak vergi ayrıcalıklarından yararlanmaya devam etmekteydi.⁹¹ Saray harcamaları ruhban ve soyluların vergi ayrıcalıklarından dolayı halktan toplanan vergilerle karşılanamamaktaydı. Bunun yanında XIV. Louis döneminden bu yana yaşanan savaşların ortaya çıkardığı maliyet devletin ekonomisini son derece zor bir duruma sokmuştu. Önceki kötü maliye yönetimleri ve bu gibi sorunlar bütçe açığını doğurmuştu. 1770 yılından bu yana fiyatlar sürekli artıyor, ülke ekonomik bir kriz içine girmiş bulunuyordu.⁹²

XVI. Louis 1774 yılında tahta çıktığında Fransız ekonomisi bu durumdaydı. O zamanlarda maliye nazırı olan Abbe Terray bir takım ekonomik önlemler aldı. Bu önlemler ticarete koyulan kısıtlamalar ve devlet harcamalarında tasarrufa gitmekti. Daha sonra maliye nazırlığında Turgot dönemi yaşandı. Jacques Turgot'un ekonomiyi düzeltmek için öngördüğü model daha farklıydı. Turgot, vergi adaleti sağlamak, aristokrasi ve ruhban sınıflarını vergilendirmek, kamu hizmetlerini arttırmak, tahıl ticaretini serbest bırakmak gibi uygulamaları hayata geçirmek hedefindeydi. Bu dönemde devlet, borçlarını ödemekte zorlanıyordu. Turgot'tan

---

⁸⁹ Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, s. 96-99.

⁹⁰ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 184-185.

⁹¹ Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2021, s. 170.

⁹² Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 182-183.

daha sonra maliye nazırı olan Necker devlet borçlarının ödenmesi için harcamaların kısılması gerektiğini düşünüyordu. Kralın bir başka maliye nazırı Charles Alexandre Calonne ise Necker'in tam tersi olarak devlet borçlarının ödenmesinin yolunun iktisadi hayatı canlandırmak ve sanayiye desteklemek olduğu görüşündeydi.⁹³ XVI. Louis tahta çıktıktan sonra 1789'a kadar çok sayıda maliye nazırı atadı. XVI. Louis farklı politikalara sahip nazırlarını göreve getirdikten kısa bir süre sonra görevden alıyordu. Kralın kararsız kişiliği devlet yönetimine yansımıştı. Bu durum krallığın yararına olabilecek reformların yarıda kalmasına yol açtı. Gelen yeni nazır mevcut soruna karşı yeni bir düzenleme yapıyor fakat başlatılan iş bitirilmediği için yeni sorunlar ortaya çıkıyordu.⁹⁴

2.2.2.2.3. Devrim Süreci

1786 ve 1787 yıllarına gelindiğinde mali kriz Amerikan Bağımsızlık Savaşına verilen destek sebebiyle iyiden iyiye artmıştı. Maliye nazırı Calonne yeni bir reform arayışındaydı. Vergi eşitliği kaynak bulmak için uygun bir yöntem olarak belirlendi. Burjuvalar, köylüler, aristokrasi ve ruhban sınıfı birbirinden farklı miktarda vergi ödüyordu. Bu durum düzeltilmeliydi. Calonne bu düzenlemeyi hayata geçirilebilmek için aristokrasinin içinden seçtiği kişilerle bir İleri Gelenler Meclisi topladı. Fakat toplanan bu meclis vergilere onay verme yetkisinin kendisinde olmadığını ifade ederek Genel Meclis'i adres gösterdi.⁹⁵ Aristokrasi üyeleri kendi ayrıcalıklarını korumak için Genel Meclis'in toplanmasını istemekteydi. İleri Gelenler Meclisi mutlakiyetçiliğe vurulan ilk darbe olarak görülmektedir.⁹⁶

Soyluların baskısı⁹⁷ ve taşradan gelen tepkilerin akabinde kral Genel Meclis'i toplama kararı aldı.⁹⁸ Genel Meclis'in toplanması kararı sonrasında toplantıyla ilgili birçok kitap ve makale yazılmaya başlandı. Ayrıca kırsal kesimlerdeki hatırı sayılır kişiler şikâyet defterleriyle tepkilerini ve isteklerini dile getiriyordu.⁹⁹ Kentlerde ise burjuvazi üyeleri çeşitli kulüplere ve derneklere katılarak görüş alışverişinde bulunuyor, ilişkilerini güçlendiriyorlardı.¹⁰⁰ Burjuvazi dönemin kitle iletişim

⁹³ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 245-246, 251, 263.

⁹⁴ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 186-187.

⁹⁵ Georges Lefebvre, *Fransız Devrimi*, çev. Heval Bucak, Hil Yayınları, İstanbul 2015, s. 99-101.

⁹⁶ Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, s. 68.

⁹⁷ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 594.

⁹⁸ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 269-270.

⁹⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, Dipnot Yayınları, Ankara 2020, s. 38.

¹⁰⁰ Berce, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler XVI.-XVIII. Yüzyıllar*, s. 88.

araçlarını kullanarak mevcut iktidara fikirlerini ulaştırmaya çalışıyordu.

2.2.2.2.3.1. Genel Meclis'in Açılması

Genel Meclis 5 Mayıs 1789'da toplandı. Toplantının ardından oylama esasına ilişkin tartışmalar yaşandı. Tiers-Etat temsilcileri, oylamaların sınıf hesabına göre değil kişi başına göre yapılmasını istiyordu. Çünkü oylamalar sınıf hesabına göre yapıldığında Tiers-Etat temsilcileri aristokrasi ve ruhban sınıfı karşısında azınlıkta kalacaktı. Tiers-Etat'ın temsilci sayısı çoğunlukta olduğu için aldıkları kararları mecliste geçirebilmek adına Tiers-Etat, kişi başına göre oylama yöntemi talep ediyordu.¹⁰¹ Bu sorunun çözüme kavuşturulmaması Tiers-Etat'ın meclisteki mücadelesinin başlamasına neden olmuştur.¹⁰² Genel Meclis açıldıktan sonra mali konular konuşulmaya başlanmıştır. Oylama meselesiyle ilgili bir adım atılmaması ve diğer iki meclisin ortak görüşme teklifini reddetmesi üzerine Sieyès'in 1789'un başında tanımlamasını yaptığı burjuvazi, esnaf ve zanaatkârlar, emekçiler ve köylülerden oluşan "Tiers-Etat" Halk Meclisi kendini Ulusal Meclis olarak ilan etmiştir.¹⁰³ Ulusal Meclis ilk iş olarak mecliste vergi yasasını geçirerek ulusun tek temsilcisi olduğunu göstermek istemiştir. Vergi koyma yetkisi, temsilin ötesinde, bir siyasal iktidara sahip olunduğunun göstergesidir.¹⁰⁴ Kral önce alınan bu kararları kabul etmeyip meclisi dağıtmaya çalışsa da Tiers-Etat'ın kararlı direnişi ve ruhban sınıfından ve soylulardan bazı üyelerin Ulusal Meclis'e katılmasıyla birlikte alınan kararlar kabul edilmiştir. Bunun akabinde kendini artık Kurucu Meclis olarak adlandıran Ulusal Meclis anayasa çalışmalarına başlamıştır.¹⁰⁵

2.2.2.2.3.2. Bastille Baskını ve Devrimci Gelişmeler

Tiers-Etat tüm bu kazanımlardan sonra bile huzurlu değildi. Çünkü bir Aristokrat Komplosunun varlığına inanıyordu. Buna göre soylular kralı kandırarak Genel Meclis'in dağıtılmasını sağlayacaklardı. Ayrıca soylular ülkede çıkacak bir iç savaşı destekleyecek ve haydutlardan oluşan bir silahlı birlik kuracaklardı. Komşu ülkelerin yardımıyla Fransa'nın istila edileceği görüşü de bu komplo iddiası içinde yer alıyordu.¹⁰⁶ Böyle bir ortamda Kralın 11 Temmuz'da reformcu maliye nazırı

¹⁰¹ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, s. 39.

¹⁰² Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 595.

¹⁰³ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 273-274.

¹⁰⁴ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 596.

¹⁰⁵ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 208-209.

¹⁰⁶ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 125.

Necker'i görevden alıp bakanlıklarda sertlik yanlısı aristokratları görevlendirmesi¹⁰⁷ aristokratik komplonun başladığı şeklinde yorumlandı ve halk meydanlara toplandı. Kalabalığı dağıtmak için gönderilen süvari alayı kalabalığa saldırdı ve çatışmalar yaşandı. Halkın tepkisi yaygınlaştı ve sokaklarda barikatlar kuruldu. Milis güçleri silahlandırmak için 14 Temmuz'da Bastille Hapishanesine doğru hareket edildi. Çeşitli çatışmaların akabinde Bastille ele geçirildi. Bastille'in düşüşü kralın direnişini kırdı. Kralın mevcut güçleri Paris'te kontrolü ele almaya yetmediğinden 15 Temmuz'da meclise giderek birliklerini dağıtacağını söyledi ve Necker'i tekrardan göreve getirdi.¹⁰⁸

Hem Bastille'in düşüşünde hem de Necker'ın görevden alınmasından sonra meydanlarda gerçekleşen eylemlerde büyük etkinlik gösteren bir halk kesimi vardı. "Sans-culottes" Baldırıçiplaklar adı verilen bu halk kesimi Bastille baskınından önce de kralın Necker kararı sonrası süvarilerle çarpışan eylemcilerin arasındaydı.¹⁰⁹ Bastille'in ele geçirilişinde yer alan çatışmacılar arasında toplumun tüm kesimlerinden temsilciler bulunuyor olsa da bunların çoğunluğu esnaftı.¹¹⁰ Esnaf, zanaatkârlar, emekçiler gibi sıradan halk kesimlerinden oluşan Baldırıçiplakların esas göstericiler olduğu ve barikatları kuran ekip olarak devrimin ana vurucu gücünü oluşturduğu ifade edilmektedir.¹¹¹

Sankülotlarla beraber köylüler de devrimin ilerleyişinde önemli bir rol oynadılar. Burjuvazi, sankülotlar ve köylüler ayrıcalıklı sınıflara ve mutlakiyetçi yönetime karşı birlikte mücadele etmiştir. Ülkenin yaşadığı mali sorunlar, yiyecek fiyatlarının yüksekliği ve çeşitli vergiler toplumun bu birbirinden farklı kesimlerini krallığa karşı birleştirmiştir.¹¹²

Aristokratik komplo iddiasının yol açtığı "Büyük Korku" dönemi köylüleri de ayaklandırmıştı. "Aristokratların oluşturduğu eşkıya çeteleri köylere saldırıyor" söylentisi köylüleri harekete geçirdi. Silahlanan köylüler soyluların şatolarına saldırdı ve topraklarına el koydu. Ayrıca köylüler artık feodal vergileri ödemeyi reddediyordu. Burjuvazi içinde feodal haklardan yararlanan ve köylülerin bu isyanını kendi çıkarları için bir tehdit olarak gören temsilciler bulunmaktaydı. Ayrıca böyle

---

¹⁰⁷ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 209.

¹⁰⁸ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 127-129.

¹⁰⁹ Rude, *Fransız Devrimi*, s. 81.

¹¹⁰ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 128.

¹¹¹ Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, s. 73-74.

¹¹² Rude, *Fransız Devrimi*, s. 55.

bir atmosfer burjuvaların sadece maddi çıkarlarını değil yönetimdeki otoritelerini de tehdit etmekteydi. Bu nedenle ihtiyaç halinde isyanların şiddet kullanılarak bastırılabilceği dile getiriliyordu. Fakat burjuvazi iktidarını güçlendirecek reformları ve anayasayı yapabilmek için halkın büyük bir kısmının desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ek olarak burjuvazi, köylülere karşı yapacağı sert bir müdahaleyle sankülotları karşısına almak istemiyordu. Dolayısıyla şiddet seçeneği rasyonel bir hareket olmadığından uzlaşma yoluna gidildi. Bunların haricinde burjuvazi köylü hareketini kullanarak aristokrasi ve ruhban sınıfının toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklarını kaldırılabileceğini gördü. Soylular mülkiyetlerini muhafaza edebilmek için fedakârlık yapmaya hazırды. Nihayetinde Meclis 4 Ağustos 1789'da feodal düzenin tümüyle kaldırıldığını açıklamıştır. Fakat bu açıklamanın aksine feodalite tam anlamıyla kaldırılmamıştır. Angarya gibi kişiler üzerindeki haklar kaldırılmıştı fakat toprağa dair haklar tazminat adı altında satın alınabilecekti. Köylü, senyöre toprağı işlemesine karşılık olarak ödeme yapmaya devam edecekti.¹¹³ Sonuç olarak köylü isyanlarının yaratmış olduğu belirsizlik ortadan kalkmıştır. Fiili iktidar kimde olursa olsun düzensizlik ve kargaşa ortamı istenmemektedir. Devlet yönetimini ele alan güç, kontrolü ve sükûneti sağlama çabasında olmaktadır. Ayrıca burjuvazi ve köylülerin çıkarları bu isyanla birlikte çatışsa da aristokrasi ve ruhban sınıfı üzerinden bir formül bulunarak anlaşma sağlanmıştır. Ortak çıkarlar bir kez daha bu kesimleri birleştirmiştir.

Meclis feodalite ve aristokrasinin taşradaki hâkimiyetini kaldırmasının akabinde mali ve dini alanda reformlara başladı. Böylece İnsan Hakları Bildirgesi'nin kabulüne giden yol açılmış oldu. Daha önce 9 Temmuz'da anayasa komisyonu toplantılarında bir haklar bildirgesinin yayımlanması gerektiği ifade edilmişti. Hukukun sağladığı bireysel hakları tanımak ve yapılacak anayasanın etkili olmasını sağlamak için böyle bir belgeye ihtiyaç duyuldu. Yapılan müzakereler sonucunda 26 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edildi. Kralın bildirgeyi ve diğer konularda yazılan kararnamelerin hiçbirini onaylamaması üzerine şehirde yeniden bir ayaklanma atmosferi oluştu. Ve 5 Ekim'de bu ayaklanma gerçekleşti. Ekmek istemek için belediye binasının önünde toplanan birçok kadın daha sonra Versailles sarayına yürüdü ve kraldan kararnameleri onaylamasını talep

---

¹¹³ Ağaogulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, s. 60-61, 67.

etti. Köşeye sıkışan kral kararnameleri onayladı.¹¹⁴

İnsan Hakları Bildirgesi'nin en önemli noktalarından biri iktidarın sınırları meselesidir. Bildiride iktidarın sınırları çizilmiş, toplumun baskıya karşı direnme ve kamu görevlilerinden görevlerine ilişkin hesap sorma hakkının olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Ayrıca belgenin bir başka önemli özelliği ulusal egemenliğe yaptığı vurgudur. Belgede kralın gücüne veya krallığa dair herhangi bir atıf olmaması milletin kendi kendini yönettiğinin hukuki ifadesidir.¹¹⁶

Krala kararları onaylatan halk, ertesı gün kraldan ikamet ettiğı Versailles sarayından Paris'e gitmesini istedi. Bu isteğı geri çeviremeyen kral ailesiyle birlikte halkın refakatinde Paris'e gitti. Kralın Paris'e gitmesinin akabinde burjuvazi ve soylular uzlaşma içinde göründü. 22 Aralık'ta kabul edilen seçim kanunuyla birlikte aktif ve pasif yurttaş ayırımına gidildi. Buna göre oy kullanma hakkına sadece mülk sahipleri sahip olacaktı. Mülk ve gelir sahibi olmayanlar pasif yurttaşlar olarak ifade ediliyordu. Seçim vergisi ödeyenler ise aktif yurttaşlardı. Milletvekilleri ise zaten aktif yurttaşlar arasından seçiliyordu.¹¹⁷ Seçme ve seçilme hakkının ekonomik bir ölçüt üzerinden belirlenmesinin sebebinin yoksul kesimlerin bir siyasi hakkının olmamasını sağlamak ve burjuvazinin egemenliğini güvence altına almak olduğu ifade edilmektedir. Burjuvazi siyasal hayatta kendi gücünü arttırmak ve birlikte hareket ettiğı kesimleri elimine ederek tek söz sahibi olmak istiyordu. Devrimin en önemli isimlerinden Robespierre bu yasaya tepki göstererek yasanın İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne aykırı olduğunu savunmuştur. Ona göre böyle bir seçim sistemi siyasi yapıda halkın egemenliği yerine servetin egemenliğini tesis edecekti. Neyse ki bu düzenlemeler uzun süre uygulanamadı. Bu seçim sistemi, halkın buna olan tepkisi sonucunda Devrim'in radikalleşmesinin nedenlerinden biri oldu. Krallığın ortadan kaldırılması sonucunda aktif ve pasif yurttaş ikiliğine son verilerek genel oy hakkı getirildi.¹¹⁸

2.2.2.2.3.3. Kralın Kaçışı ve Savaş

Devrimin gidişatını etkileyen en önemli olaylardan biri kralın kaçışydı. Komşu ülkelerin yardımıyla ordu topladığı ve bu orduyla devrime son verme niyetinde

¹¹⁴ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 135, 135-138.

¹¹⁵ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 603-604.

¹¹⁶ A. Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasal Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804*, çev. Nazım Poroy, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 68.

¹¹⁷ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 295-296.

¹¹⁸ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, s. 105, 113, 118.

olduğu iddia edilen Kral XVI. Louis, Haziran 1791 ülkeden kaçma girişiminde bulundu. Yaşanan aksilikler sonucunda Varennes'de yakalanan kral tekrar Tuileries'e yerleştirildi. Meclis bir süreliğine kralı görevden aldı ve veto hakkını kaldırdı.¹¹⁹ XVI. Louis'in önceleri kaçma düşüncesinde olmadığı daha sonra kraliçenin ısrarları sonucunda bu kararı aldığı ifade edilmektedir. Buna göre XVI. Louis İngiltere tarihi ile ilgili eserler okumuştur ve I. Charles'ın kendi milletine karşı savaştığı için idam edildiğini biliyordu. Bu sebeple böyle bir savaşı ve Fransa'dan gitmeyi istemiyordu. Fakat daha sonra Kraliçe Marie Antoinette'nin Avusturya Devleti için çalışan müşavirlerinin kaçış planı kraliçenin ısrarları sonucunda kral tarafından kabul edildi. Bu plana göre devrim Avusturya'nın da desteğiyle ortadan kaldırılacaktı.¹²⁰ XVI. Louis'in karakter olarak etrafındakilerden kolayca etkilenen ve sık karar değiştiren bir yapısının olması¹²¹ bu durumu açıklayabilir. Fakat sebep her ne olursa olsun nihayetinde kral kaçma girişiminde bulunmuştur ve bu olay devrim sürecinde bir dizi kritik vakanın peş peşe gerçekleşmesini sağlamıştır.

Kralın kaçma girişiminden sonra kendisinden alınan yetkileri meclisteki ılımlı milletvekillerinin çabalarıyla krala geri verildi. Meclisin aldığı bu karar muhalefet cephesini hareketlendirdi. Jakoben ve Cordeliers Kulüpleri kralın tahttan indirilmesini talep eden dilekçeler yazdı.¹²² Cordelierler 17 Temmuz'da Champ-de Mars meydanında toplandı ve yeni bir bildiri yazdı. Toplu dilekçeler yazılmaya devam ediyordu ve bu, protestoları arttırıyordu. Kurucu Meclis La Fayette'yi harekete geçirerek toplanan kalabalığın dağıtılmasını istedi. Ulusal Muhafızlar Champ-de Mars'da toplu dilekçeyi imzalamaya gelen insanların üzerine ateş etti ve birçok kişi öldürüldü. Daha sonra protestocular tutuklandı ve demokratların gazetesi kapatıldı. Cordelierler toplantılarına ara verdi. Bu olay mecliste Yurtsever cephenin ikiye ayrılmasına neden oldu. Meşrutiyet taraftarı burjuvaziyle, cumhuriyetçi demokratlar arasındaki ayrım daha da keskinleşti.¹²³ 17 Temmuz 1791 tarihinde gerçekleşen bu olayın büyük bir tarihi önemi olduğu ifade edilir. Bu olay burjuvazinin demokratlara indirdiği bir hükümet darbesi olarak yorumlanmaktadır.¹²⁴

---

¹¹⁹ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 208-209.

¹²⁰ Ali Reşad, *Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 244-245.

¹²¹ Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804*, C. 1, s. 168.

¹²² Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 300-301.

¹²³ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 210-211.

¹²⁴ Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804*, C. 1, s. 221.

Tarihte Champ-de Mars Katliamı olarak da bilinen bu vakanın gerçekleşmesinin sebebi iktidarı elinde bulunduran burjuvazinin, iktidarını ve çıkarlarını korumak istemesidir. Kralın tahttan indirilmesi için yapılan protestolar kralla birlikte meclisin dolayısıyla burjuvazinin aldığı kararları da hedef alıyordu.

1791 Anayasası Champ-de Mars Katliamından sonra tamamlandı. Bu anayasayla birlikte asalet unvanları ve memuriyetlerin satılma uygulaması kaldırıldı. Kamuda görev almanın koşulu artık erdem ve yetenektir. Kuvvetler ayrımı ilkesine dayanan anayasaya göre yasama gücü meclisteydi. Meclis kanun tasarılarını hazırlıyordu fakat bu tasarıların kral tarafından onaylanması gerekiyordu. Yürütme gücü kralın elindeydi. Kral bakanlarını görevlendirebiliyor veya görevden alabiliyor, askeri ve sivil bürokrasinin önemli mevkilerine atamalar yapabiliyordu. Bu bağlamda 1791 Anayasasının krala tanıdığı yetkiler bakımından demokratik bir anayasa olmadığı ifade edilmektedir. Kralın anayasayı onaylamasından sonra Kurucu Meclis 30 Eylül'de feshedilmiştir ve yerini Yasama Meclisi almıştır.¹²⁵ 1791 Anayasasıyla birlikte burjuvazinin ılımlı temsilcileri ve kral devrimin bittiğini varsaydıysa da devrim ilerleyen dönemlerde daha da radikalleşecektir.¹²⁶

Devrimin radikalleşmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri savaştı. Kralın kaçma girişiminden sonra ülkede yaşanan göçlerde büyük bir artış oldu. Özellikle soylular kitleler halinde Fransa'yı terk ediyordu. Ayrıca ordu içinde birçok subay da bu göç akımına katılmıştı. Göçmenler, ordudan kaçmış bu subay ve askerlerle birlikte üç farklı ordu kurdu. Kurulan bu yeni ordular Avrupa'daki krallıklarla ilişki halindeydi. Amaçları onların da yardımıyla Fransa'ya askeri harekât düzenlemek ve devrimi ortadan kaldırmaktı. Bu üç ordunun en büyük destekçisi olan Avusturya ve Prusya'nın imzaladığı Pillnitz Bildirisi'nde XVI. Louis'in kaçma girişimi nedeniyle elinden alınan yetkilerin kendisine iadesi isteniyordu. Aksi takdirde Fransa'ya karşı askeri müdahale söz konusuydu.¹²⁷

Yasama Meclisi içindeki siyasal gruplardan biri olan Jironenler bu göçmen orduları tehlikesine işaret ederek bu tehdidin savaşa ortadan kaldırılması gerektiği fikrini mecliste dile getirmeye başladı. Başta Robespierre olmak üzere savaş yanlısı politikalara karşı çıkan tüm temsilcilerin konuşmalarına ve uyarılarına rağmen savaş

¹²⁵ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 301-303.

¹²⁶ Ağaogulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, s. 269-270, 272.

¹²⁷ Ağaogulları, s. 276.

fikri mecliste karşılık buldu ve 14 Aralık 1791’de Alman prensliklerine topraklarında bulunan göçmen ordularının dağıtılması için ulti­matom verildi. Alman prenslerinin bu ulti­matomu kabul edip topraklarında bulunan göçmen ordularını dağıtması üzerine savaş ihtimali azalsa da Jiron­denlerin çabasıyla Avusturya’ya da ulti­matom gönderildi. Buna göre Avusturya’dan Fransa’nın egemenliğine karşı olan bütün antlaşma ve bildirilerden çekilmesi isteniyordu. Bu ulti­matoma herhangi bir cevap gelmemesi üzerine Yasama Meclisi 20 Nisan 1792 tarihinde İmparatorluğa bağlı Alman prensliklerini dışarıda bırakacak bir şekilde Avusturya Kralı’na savaş ilan etti. Kısa bir süre sonra da Prusya savaşa dâhil oldu. Savaş devrimi radikalleştirdi ve muhalif ile düşman arasındaki ayrım ortadan kalktı. Savaşla birlikte devrim, muhaliflere karşı daha sert tedbirlerin alındığı bir sürece girdi.¹²⁸

Savaş sürerken karşı-devrim söylentilerinin devam ettiği bir sırada kral uzlaşmaz bir tutum sergileyerek kendisine sunulan yasaları veto ediyordu. Kralın bu tutumu halkta hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Daha önce bir halk kalabalığı kralın bu veto kararları üzerine Tuileries sarayını basmıştı. Bu kez daha şiddetli ve kanlı bir baskın gerçekleşecekti. Avusturya ve Prusya orduları başkomutanı Brunswick dükünün bildiri­si bu baskın için kıvılcım işlevi gördü. Bildiride krala yetkilerinin geri verilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Ayrıca kral ve ailesine karşı yapılacak herhangi bir hakaretin ağır şekilde cezalandırılacağı belirtiliyordu. Bu tehdit içerikli bildiri Fransız halkının vatanseverlik bilincini arttırdı ve bu süreç 10 Ağustos 1792 tarihinde Tuileries’in halk tarafından bir kez daha basılmasıyla sonuçlandı. Bu ayaklanmaya Parisli sankülotların haricinde taşradan gelen federeler de (halktan gönüllüler) katıldı.¹²⁹ Baskından önce 9 Ağustos’ta belli hazırlıklar yapıldı. Sonrasında bu hazırlıklar uygulanmaya başlandı. Önce belediye binası basıldı ve mevcut yönetim azledilerek yerine Devrimci Komün kuruldu. Daha sonra Ulusal Muhafızların krala sadık komutanı Belediye’ye çağrıldı ve tutuklandı. Hapishaneye götürülürken öldürülen komutanın devre dışı bırakılmasıyla sarayın savunması zayıflatıldı. Ayrıca atanan yeni komutanla birlikte Ulusal Muhafızlar ayaklanmaya dâhil edilmiş oldu. Ayaklanmacılarla sarayın güvenliğini sağlayan İsviçreli paralı askerler arasında yaşanan çatışmaların ardından saray ele geçirildi. Ardından kral

¹²⁸ Ağaoğulları, s. 295, 311-312, 314.

¹²⁹ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 216.

görevinden uzaklaştırıldı.¹³⁰

Yasama Meclisi bu ayaklanmanın neticesinde Kral ve ailesini Temple Kulesine'ne hapsedti ve Konvansiyon adı altında yeni bir kurucu meclisin toplanacağını açıkladı. Yeni meclis genel oyla oluşturulacaktı.¹³¹ İlk kez 20 Eylül 1792'de toplanan Ulusal Konvansiyon'da çok geçmeden kraliyetin ortadan kaldırılması kararı alındı ve cumhuriyet böylece kurulmuş oldu.¹³² Etats Generaux'un toplanması öncesinde hazırlanan dilek defterlerinin hiçbirinde krallığın yıkılıp yerine cumhuriyetin kurulmasıyla ilgili bir talep yoktu. Yalnızca krallığın iyileştirilmesi isteniyordu.¹³³ Devrim, ardı ardına gelişen ve öngörülemez olaylar neticesinde egemenliği kraldan alıp halka verdi. Böylelikle 1791 Anayasasıyla meşruti monarşi haline gelen Fransa artık cumhuriyetle yönetilmeye başlandı.

2.2.2.3.4. Kralın Yargılanması ve Katli

Konvansiyonun toplanmasından sonra kralın yargılanması gündeme geldi. Meclisteki iki farklı siyasal gruptan Montagnardlar (Montanyarlar) kralın yargılanmasını isterken Jirondenler buna karşıydı. Montagnardlar Robespierre, Danton ve Marat'ın öncülüğünde küçük burjuvazinin radikal kesimini temsil etmekteydi. Halkın sorunlarını ve siyasal haklarını bu grup dile getiriyordu. Jirondenler ise gelenekçi burjuvaziyi temsil ediyor ve devrimin radikalleşmesini en baştan bu yana istemiyordu.¹³⁴ Montanyarlar devrimin başarıya ulaşması için *Ancien Regime*'in fiziki temsilcisinin ortadan kaldırılması gerektiği savını ileri sürüyordu. Jirondenler ise Avrupa devletleriyle süregiden savaşı düşünerek kralın öldürülmemesi gerektiğini savunuyordu. Jirondenler kralın fiziki varlığı üzerinden barış ihtimalini değerlendiriyordu.¹³⁵

İki zıt görüşün birbiriyle mücadele ettiği bu ortamda yaşanan bir gelişme katli taraftarlarının elini güçlendirdi. Kralın göçmenler ve yabancı devletlerle olan mektuplaşmalarının ortaya çıkması üzerine krala karşı olan tepki iyice arttı.¹³⁶ Montagnardlar ılımlıları kendi safına katma girişiminde bulundu. 3 Aralık 1792'de

¹³⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 2, Dipnot Yayınları, Ankara 2021, s. 43-44.

¹³¹ Ağaoğulları, s. 46.

¹³² Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 259-260.

¹³³ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 1, s. 232.

¹³⁴ Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, s. 308-309.

¹³⁵ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 2, s. 118.

¹³⁶ A. Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 321.

Robespierre mecliste yaptığı konuşmada Cumhuriyet'in devamı için XVI. Louis'in öldürülmesi gerektiğini söyledi. Jironenlerin oyalama taktiklerine karşın Konvansiyon, kralın yargılanmasına ilişkin iddianameyi hazırlayacak bir komisyonun kurulmasına karar verdi.¹³⁷ Jironenlerin tüm çabalarına rağmen kralın ihanetini belgeleyen yazışmalar ortaya çıkınca yargılamanın önü açılmıştı.

Konvansiyon 11 Aralık 1792'de mahkeme olarak toplandı ve XVI. Louis'in sorgulanması başladı. 14 Ocak 1793'te yargılamayı sonlandıracak oylamalara geçildi. Birkaç gün süren oylamaların neticesinde XVI. Louis, Meclis tarafından 334 oya karşı 387 oyla idam cezasına çarptırıldı.¹³⁸ Jironenler idam kararının hemen uygulanmamasını aksi takdirde bütün Avrupa hükümdarlarının Fransa'ya karşı bir araya geleceğini söyleyerek kararın ertelenmesini talep etti. Bu teklifin 310'a karşı 380 oyla reddedilmesinden sonra kralın idam kararı kesinleşmiş oldu.¹³⁹

İdam kararı 21 Ocak 1793'te uygulandı. Komün, kralı Ulusal Muhafızların güvenliğini sağladığı Devrim Meydanı'na getirdi. XVI. Louis burada kafası giyotinle kesilerek öldürüldü. Kralın bu şekilde sıradan bir insan gibi öldürülmesi krallığın doğaüstü niteliğini ortadan kaldırdığı ifade edilir.¹⁴⁰ Kralın devrim düşmanlarıyla olan yazışmalarının ortaya çıkması idam talebi için bir kıvılcım olduysa da kral ülkede milliyetçi ve vatanperver söylemlerin giderek artması ve bunun halkta ve mecliste karşılık bulması sonucunda idam edilmiştir. Avrupa devletleriyle yapılan mevcut savaş bu noktada önemli bir etkidir. İstila ihtimali, halkın iç ve dış düşmanlara karşı kenetlenmesini sağlamıştır. Savaş ülkede ulusal birliği arttırmıştır.

1789 devriminin sonucunda iki önemli ilke ortaya çıkmıştır. Birincisi insanların hukuk önünde özgür ve eşit olduğudur. Yasalar herkes için aynı şekilde uygulanır ve herkes kamuda görev alma hakkına sahiptir. İkinci ilke devletin tek varoluş nedeni vatandaşların haklarından yararlanabilmelerini sağlamaktır. Egemenlik hükümete yetki veren ulusa aittir.¹⁴¹

---

¹³⁷ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. 2, s. 125, 132.

¹³⁸ Ağaoğulları, s. 133, 153.

¹³⁹ Reşad, *Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, s. 360.

¹⁴⁰ Lefebvre, *Fransız Devrimi*, s. 271.

¹⁴¹ Lefebvre, s. 152.

3. MONTESQUIEU VE DOĞU DESPOTİZMİ

Bu bölümün konusu Montesquieu ve Doğu despotizmidir. Montesquieu'nun Doğu despotizmini eleştiren en önemli kuramcı olduğu ve kendisinden sonra gelen birçok düşünürü ve yazarı fikirleriyle bu konuda etkilediği ifade edilir. Bu düşünür ve yazarların Doğu'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair görüşlerini Montesquieu'nun yaptığı despotizm tanımlamaları biçimlendirmiştir. Montesquieu'nun, despotizm tanımlamaları yaparken Doğu'yu ve daha çok da Osmanlı İmparatorluğu'nu ölçüt aldığı görölmektedir. Montesquieu'nun ideal yönetim biçimi olarak belirlediği ve despotizmin karşısında konumlandırığı krallıktan bahsederken ise Avrupa'ya ve daha çok da Fransa'ya referans verdiği tespit edilmiştir.¹⁴²

Montesquieu'nun Doğu despotizmiyle ilgili fikirlerini anlayabilmek için onun eserleri incelenmelidir. Montesquieu'nun *Kanunların Ruhü Üzerine*, *İran Mektupları* ve *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler* eserleri Doğu despotizmi kapsamında incelenecektir. Konu itibariyle yalnızca Doğu despotizmi ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olduğu düşünölen kısımlara yer verilecektir. Eserlerin diğer bölümleri konu dışında bırakılmıştır. Montesquieu'nun despotizm (veya Doğu despotizmi) tanımlamalarında bazı düşünürlerden ve seyyahlardan etkilendiği görölmektedir. Bu sebeple öncelikle bunların Doğu'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair görüşleri incelenecektir. Montesquieu'nun etkilendiği başlıca düşünürler olarak Machiavelli, Bodin ve Hobbes; seyyahlar olarak da belli başlı bazı seyyahlar belirlenmiştir. Bu düşünürlerin ve seyyahların görüşleri bunların Montesquieu'yu hangi noktalarda etkilemiş olabileceği sorusu üzerinde durularak incelenecektir.

3.1. Montesquieu Öncesi

Doğu despotizmi kavramının ortaya çıkması Batı'nın kendisini tanımlama ihtiyacıyla gelişen bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Batı, Aydınlanma Çağı'yla kendi değerlerini oluştururken kendisini tamamlayıcı unsur olarak Doğu'yu kullanmıştır. Doğu, hızla ilerleyen Batı'nın karşısında burjuva devrimlerini ve sanayileşmeyi yaşamamış bir coğrafya olarak görölmüştür. Bu durum Doğu'yu

¹⁴² Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 105, 199; *İran Mektupları*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 36-37.

Batı'nın gözünde daha aşağı bir uygarlık yapmaktadır. Batı bu şekilde kendisini Doğu üzerinden tanımlamıştır.¹⁴³

Despot ve despotik kelimeleri 16. yüzyılın sonlarına kadar sıkça kullanılan sözcükler değildi. 17. ve 18. yüzyıllarda ise despotizm kelimesi yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu dönemlerde yaşayan düşünürler XIV. Louis'in yönetimi gibi mutlakiyetçi rejimleri eleştirmek için bu kavramı kullanıyordu.¹⁴⁴ Ve bunu yaparlarken kendi ülkelerindeki kısıtlamalardan kurtulabilmek için Doğu'yu kullanıyorlardı.¹⁴⁵ Doğu despotizmi kavramı bu noktada ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'na atfedilen kavramın kullanılmasının sebebi bu ülkedeki rejimin Batı rejimlerine göre farklı bir anlayıştan geldiği ve yöneticilerin mutlakiyetçi ve keyfi davrandığı görüşlerinin yaygınlaşmasıydı.¹⁴⁶

Osmanlı'ya karşı bu olumsuz bakış 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Osmanlı, Batı için Aydınlanma öncesinde övülen ve saygın bir yönetimdi. Bu anlayışın varlığında Ortaçağın askeri-aristokratik değerlerinin etkisi söz konusudur. Avrupa'da Rönesans döneminde de toplumun hâkim değerlerini monarşik ve askeri-aristokratik değerler oluşturuyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti merkezi ve güçlü bir orduya sahipti. Bu ordu Avrupa'da çok sayıda savaş kazanıyordu. Bu durum o dönemin Avrupası'nın Osmanlı'ya bakışında pozitif bir algıya sahip olmasına sebep olmuştur. Rönesans ve 17. yüzyıldaki bilimsel devrimle birlikte askeri-aristokratik düzen ve kutsal savaş fikri ortadan kalkmış yerini rasyonalizm ve hoşgörü almıştır. Batı'da yaşanan bu düşünsel değişim Batı'nın Osmanlı'ya bakışını da değiştirmiştir. Örnek alınması gereken güçlü askeri devlet algısı bu dönemde kaybolmuştur.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti'ne karşı mevcut olumlu algının yerini despotizm tanımlamaları almıştır. 18. yüzyıl düşünürlerinin algılamasına göre Osmanlı'daki kölelerden oluşan, sadık askeri ve idari yapının varlığı ve padişahı frenleyecek bir aristokratik yapının olmayışı gibi sebepler bu düşünürler tarafından despotizm kavramını açıklarken sıkça kullanılmıştır. Bu dönemde despotizm ayrıntılı bir şekilde

---

¹⁴³ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 237-238.

¹⁴⁴ Michael Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır, Matbu Kitap, İstanbul 2015, s. 76.

¹⁴⁵ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 240.

¹⁴⁶ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 76.

¹⁴⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 245, 249-250.

tanımlanıp teorik bir çerçeveye oturtulmuştur.¹⁴⁸ Bu tanımlamayı yapan Montesquieu olmuştur. *İran Mektupları* (1721) ve *Kanunların Ruhu Üzerine* (1748) kitaplarında despotizme bolca yer veren Montesquieu despotizmi ayrı bir yönetim biçimi olarak ele almıştır. Montesquieu despotizmin Doğulu ülkeler için uygun bir rejim olduğunu savunmaktadır. Birçok düşünür ve seyyah Montesquieu'nun Doğu despotizmi fikrinin oluşmasında doğrudan ve dolaylı olarak etkili olmuştur. Bu sebeple Montesquieu'nun Doğu despotizmi tanımlamasına geçmeden önce onun etkilendiği seyyahlar ve Machiavelli, Bodin ve Hobbes gibi düşünürlerin despotizm ve Osmanlı'yla ilgili görüşleri "Doğu despotizmi" kapsamında incelenecektir.

3.1.1. Machiavelli

Niccolo Machiavelli *Prens* adlı eserinde iki yönetim biçimi tasarlar. Birinci yönetim şekli, devlet yönetiminde iktidar sahibi bir prens ve ona boyun eğmiş yardımcılarının olduğu yönetimdir. İkinci yönetim biçimi ise devletin, prens ve büyük küçük güç sahibi olan soylular tarafından yönetildiği yönetimdir. İlk yönetim şeklinde kral yardımcılarını kendi yetkilendirir. İkincisinde ise bahsedilen güç sahipleri atalarından devraldığı soyluluk unvanı sayesinde yetki sahibi olur. Bir prens ve yetkilendirdiği yardımcılarının yönettiği ülkede presten daha üstün bir güce sahip kimse yoktur. Prens yetkileri çok büyüktür.¹⁴⁹

Machiavelli bu iki yönetim biçimine örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Fransa Krallığı'nı gösterir. Buna göre Türklerde iktidar tek bir kişinin elinde toplanmıştır. Sultan, devlet yönetiminde tek söz hakkı sahibidir ve geri kalan herkes onun kuludur. Sultan sancaklara istediği gibi yönetici atar ve gerekirse bunları değiştirir. Fransa'da ise kralın etrafında kendi insanların gözünde muteber, güçlü kişiler mevcuttur. Kral bu kimselerin soyluluktan kaynaklanan üstünlüklerini yok etmeye yeltenirse kendi hayatı tehlikeye girer. Machiavelli ayrıca bu iki ülkenin yönetim yapısını işgal durumunda verilecek tepkiler bağlamında incelemiştir. Machiavelli'ye göre Türklerin ülkesi ele geçirilmesi çok zor fakat elde tutması çok kolaydır. Ele geçirilmesinin zor olmasının sebebi herkesin padişahın kulu ve kölesi olması dolayısıyla yerel güçlerle iş birliği olanağının olmayışındır. Elde tutmanın kolay olmasının nedeni ise ülkede halkın gözünde prens dışında kimse itibar sahibi

---

¹⁴⁸ Gülay Yılmaz, "Osmanlı Yönetiminin Oryantalist İnşası", *Studies of the Ottoman Domain*, 4/7, 2014, s. 64.

¹⁴⁹ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Nevin Yeni, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

olmadığından prens ve soyunun ortadan kaldırılmasından sonra ülke kontrol altına alınır. Machiavelli Fransa'da bunun tam tersi bir durum olduğunu söyler. İşgalci ülke Fransa'nın içinde yenilik isteyen memnuniyetsiz işbirlikçiler bularak ülkeyi rahatça ele geçirilebilir. Fakat burada yönetimde etkin ve söz sahibi olan sadece kral olmadığından ülkeyi onun idaresinden alıp soyunu kurutmak ülkenin kontrolünü işgalci devlete vermez. Çünkü prens ele geçirdiği ülkeyi yönetirken hem savaştığı hem de işbirliği yaptığı unsurlarla ardı kesilmeyen sorunlar yaşayacaktır. İşgal edilen ülkede prensin soyu kurutulsa dahi iktidar değişikliklerinde en büyük rolü oynayan derebeyleri varlığını sürdürür. Ve bu derebeylerinin memnun edilmesi veya ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı ülkenin kontrolü ilk fırsatta işgalci ülkenin elinden çıkar.¹⁵⁰ Machiavelli, işgal durumunda yaşanacak iki farklı senaryoyu göstererek ülkelerin yönetim yapısını ve bu yönetimde kimlerin pay sahibi olduğunu göstermiştir.

Machiavelli, Türk prenslerinin diğer ülkelerin aksine halkın yerine askerleri memnun etmeye çalıştığını söyler. Türk prens daima yanında hükümdarlığının güvenliği sağlayan ve gücünü muhafaza eden on iki bin piyade ve on beş bin sipahi bulundurur. Prens varlığı bu askerlere bağlı olduğu için prens onların dostluğunu her şeyden önde tutar.¹⁵¹ Bunun dışında Osmanlı'daki II. Bayezid, II. Mehmet ve I. Selim örneklerinden hareketle kişisel iktidar anlayışını eleştiren Machiavelli bu anlayışın monarşilerin en zayıf noktası olduğunu savunur. Çünkü böyle bir rejimde ülkenin kaderi tek bir kişinin niteliklerine bağlıdır. Bu sebeple yöneticinin kişisel özelliklerine dayalı olan imparatorluklar varlığını uzun süre sürdüremez. İmparatorluk olumlu niteliklere sahip yöneticinin ölümüyle birlikte yok olur.¹⁵²

Machiavelli, Aristoteles'in tanımlamasını yaptığı üç yönetim biçimi aristokrasi, monarşi, demokrasi ve bunların bozulmuş halleri olan oligarşi, tiranlık, demagojiden farklı olarak ikili bir yapı tasarlamıştır. Machiavelli Osmanlı yönetim sistemini kötülemese de onun kurduğu bu ikili yapı Doğu despotizmi görüşünün temelini oluşturmuştur.¹⁵³ Fransa Avrupa'daki özgürlük geleneğinin sembolü olurken,

---

¹⁵⁰ Machiavelli, s. 29-31.

¹⁵¹ Machiavelli, s. 125.

¹⁵² Ağaogulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 339.

¹⁵³ Thierry Hentsch, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev. Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul 2022, s. 107.

Osmanlı kralın gücünün kanunlarla kısıtlanmadığı Doğu'yu temsil etmiştir.¹⁵⁴

3.1.2. Bodin

Jean Bodin, *Devletin Altı Kitabı* eserinde “egemenlik” terimini kavramsallaştırır. Bodin'e göre egemenlik mutlaktır ve bir başka güç tarafından sınırlandırılmaz. Bodin'in egemenlik anlayışında feodalitenin getirdiği kişisel hiyerarşik ilişkilere ve kamu otoritesinin parçalanmasına yer yoktur. Mutlak egemenlik anlayışında karma yönetimler var olamaz. Yani egemenlik kral, soylular ve halk meclisleri arasında bölüşülemez. Ayrıca bu egemenlikte devletin üstünde dini bir iktidarın varlığından da söz edilemez. Bu egemenlik tanımı papalığın üstünlük iddialarına karşı olan bir tanımlamadır.¹⁵⁵

Bodin egemenliğin mutlak oluşuna Osmanlı'daki tımar sistemini örnek gösterir. Osmanlı'da kral tımarları istediğine verir ve istediğinden alır. Türklerin kralı bu kararı keyfince almaktadır.¹⁵⁶ Ayrıca Bodin bu tımar sisteminin devleti savaşlarda yenilmez kıldığını savunur. Buna göre savaşlardaki zaferin anahtarı askerlere maaş yerine tımar verilerek toprak dağıtılmasıdır.¹⁵⁷

Bodin'in iki tip monarşi tasarısı vardır: Senyörlük veya derebeylik monarşisi ile özel mülkiyete dayalı krallık monarşisi.¹⁵⁸ Senyörlük monarşisinde hükümdar yasalara bağlı değildir. Bodin, Osmanlı'nın bir senyörlük monarşisi olduğunu savunur. Buna göre Osmanlı'da hükümdar, ülkedeki malların ve canların efendisidir ve uyruklarını bir aile babası kölelerini nasıl yönetiyorsa o şekilde yönetir. Krallık monarşisi ise doğru bir monarşidir ve Fransız monarşisi buna bir örnektir. Buna karşın Bodin, Osmanlı sultanının sahip olduğu mutlak gücü ve yasalara bağlı olmama durumunu despotizmle ilişkilendirmemiştir.¹⁵⁹ Bodin için senyörlük monarşisi meşru ve saygın bir rejimdir. Fakat sultanın, tebaasının malına ve canına sahip olduğu düşüncesinin despotizm fikrine öncülük ettiği ifade edilmektedir.¹⁶⁰

Bodin, iklim ve coğrafi yapının devlet yönetimi şekliyle ilişkili olduğunu ve onu etkilediğini savunur. Bu görüşün de despotizm fikrini dolayısıyla Montesquieu'yu etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Bodin Aristo'dan hareketle

¹⁵⁴ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 80.

¹⁵⁵ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 140.

¹⁵⁶ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 407.

¹⁵⁷ Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 119.

¹⁵⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 252.

¹⁵⁹ Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 119, 120, 162.

¹⁶⁰ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 253.

devletin yurttaşların doğasıyla uyumlu olması gerektiğini savunur. Bodin, enlem ölçütü açısından milletleri Kuzeyliler, Güneyliler ve Ortadakiler olarak üçe ayırır. Bodin yaptığı bu ayırmda Kuzeylilerin güçle, Güneylilerin dinle ve Ortadakiler olarak tanımladığı Fransızların ise ılımlı doğalarından kaynaklı olarak akılla ve adaletle yönetildiğini söyler. Bodin, Kuzeylilere benzeyenlerin Batı halkları olduğunu, Doğu halklarının ise Güneylilere benzediğini ifade eder. Doğulular Batılılardan daha barış yanlısıdır. Bunun sebebi coğrafi yapıdan kaynaklanmaktadır. Örneğin dağlık bölgede yaşayan insanlar özgürlüklerine düşkün olduğundan demokrasiyle yönetilmek isterler. Ovalılar ise korkaklıklarından dolayı despotik siyasi yapıyı benimser.¹⁶¹

3.1.3. Seyyahlar

17. ve 18. yüzyıl filozoflarının Doğu'yu tanımadığı ve Doğu halklarıyla ilgili bilgilerinin yetersiz olduğu ifade edilir. Buna göre filozoflar, Doğu hakkındaki bilgileri yetersiz olduğu için eserlerinde seyyahların Doğu ülkelerini gezerken yaptığı çıkarımlardan yararlanıyorlardı.¹⁶² Bu çıkarımlar genel olarak mutlak ve keyfi yönetim, halkın mutlak itaati ve teslimiyeti, aristokrat zümresinin yetersizliği, yöneticilerin devlet yönetimindeki yaptığı israflar ve zalimlikler, kölelik sistemi, mülkiyetlerin devlete ait olması, özel mülkün olmaması gibi çıkarımlardır.¹⁶³ Seyyahların Doğu'yla ilgili yapmış olduğu bu çıkarımlar filozofların algılarını da biçimlendirmiştir.

Bahsedilen seyyahlardan biri olan Jean-Baptiste Tavernier bir tüccardı.¹⁶⁴ 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarından geçen Tavernier, katıksız bir despotizm olarak gördüğü İran'ın bile Osmanlı'dan daha yumuşak bir yönetime sahip olduğunu savunur.¹⁶⁵ Bir Fransız doktor ve felsefeci olan François Bernier'in (1625-1688) Suriye, Mısır ve Hindistan seyahatlerinden¹⁶⁶ sonra yazdığı eserle Doğu despotizmi fikrine büyük katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. Buna göre Bernier, Hindistan için tespit ettiği düzenin İran ve Osmanlı'da da var olduğunu varsaymıştır. Ayrıca Bernier'in bu ülkelerde özel mülkiyetin bulunmadığı, tiranlığın hüküm sürdüğü bu

---

¹⁶¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, vd., *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s. 51-52.

¹⁶² Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 244.

¹⁶³ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 57.

¹⁶⁴ Curtis, s. 57.

¹⁶⁵ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 259.

¹⁶⁶ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 57.

sebeple de tarımın çökmekte olduğunu söylediği aktarılır.¹⁶⁷ İtalya’da rahiplik yapan seyyah Giovanni Botero (1540-1617) İran haricindeki Doğu yönetimlerinin despotik olduğunu ifade eder. Botero’ya göre Osmanlı İmparatorluğu tam despotik bir rejimdir. Sultan özel mülkiyet de dâhil olmak üzere her şeyin sahibidir, halk da onun kölesidir. Botero’ya göre kişilerin hayatı önemlerinden bağımsız olarak tehlikededir çünkü herkesin hayatı sultanın elindedir.¹⁶⁸

Bir Fransız mücevherci olan Jean Chardin (1643-1713)¹⁶⁹ İran seyahati sırasında Osmanlı topraklarından geçmiştir. Osmanlı’yla ilgili bazı gözlemleri olan Chardin, seyahatnamesinde Sultan İbrahim döneminde yapılan aşırı davranışları, mülklere el koyulmasını ve bunun için insan öldürülmesini anlatır. Chardin, Sultan İbrahim’in zorbalık ve zulümlerinin onu kullarının gözünde çok itici ve çekilmez bir hale getirdiğini söyler. Chardin, Sultan İbrahim’in 1648’de tahttan indirilmesine ve daha sonra katledilmesine de eserinde yer verir. Chardin, IV. Mehmed döneminde yaşanan sık sadrazam değişimlerine vurgu yapar ve devletin, kadınlar ve harem ağaları tarafından yönetildiğini söyler. Chardin, Türklerin Osmanlı sarayındaki bu bozulmayı kabul ettiğini aktarır. Chardin ayrıca Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın Kandiye kuşatması sırasında kâhyasını defterdar yapmasından bahseder.¹⁷⁰ Bu gibi uygulamalar Montesquieu tarafından Doğu despotizmi kapsamında sıkça dile getirilmiştir.

Seyyahların saray ve Doğu despotizmi ile ilgili gelişmeleri, kendi kanunlara saygı duyan toplumları üzerinden değerlendirdiği ifade edilir. Yani seyyahlar, Doğu’yu geldikleri ülkeler üzerinden değerlendirmiştir. Buradan hareketle seyyahların Doğu için ulaştığı sonuç keyfi davranma ve karar alma özgürlüğüdür.¹⁷¹ Seyyahların ülkelerde uzun süre kalıp gözlem yapmadıkları için verdikleri bilgilerin ve yaptıkları yorumların yanıltıcı olduğu belirtilir. Buna göre seyyahlar kulaktan dolma eksik bilgiler üzerinden değerlendirmeler yapmışlar veya Osmanlı yönetiminde gördükleri bazı olguları rejimin genel karakteri zannetmişlerdir.¹⁷² Bu

---

¹⁶⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 259-260.

¹⁶⁸ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 57-59.

¹⁶⁹ Curtis, s. 57.

¹⁷⁰ Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi: İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 42, 81, 82.

¹⁷¹ Alain Servantie, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler”, *Dünyada Türk İmgesi*, haz. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 59.

¹⁷² Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 235.

noktada seyyahlarda olanları anlama çabasından çok bir yargılama istediği göze çarpmaktadır.

3.1.4. Hobbes

Mutlak monarşinin en kapsamlı teorisini geliştirdiği iddia edilen¹⁷³ Thomas Hobbes aristokrat ve kralcı bir aileye mensuptur. 1640 yılında İngiliz İç Savaşı başlayınca ülkesini terk eden Hobbes İngiltere'ye 1651 yılında dönebilmiştir.¹⁷⁴ Bu sebeple Hobbes'un fikirlerinin oluşmasında İngiliz İç Savaşı'nın ve Kral I. Charles'ın idamının etkili olduğu tahmin edilebilir.¹⁷⁵ Despotizm kavramını ilk defa kullanan kuramcı olduğu ifade edilen¹⁷⁶ Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde egemenlik kavramının tanımlamasını yapmıştır.

Hobbes egemen gücün mutlak olması gerektiğini söyler. Ona göre egemenliğe sahip olandan başka hiçbir zorlayıcı, sınırlayıcı, denetleyici veya koruyucu güç yoktur. Ayrıca Hobbes egemenliğin devredilemez ve bölünemez nitelikte olması gerektiğini düşünür. Bu konuda İngiliz İç Savaşı'na atıfta bulunan Hobbes İngiliz İç Savaşı'nın çıkış sebebinin egemenliği oluşturan yetkilerin Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası arasında bölünmesi olduğunu söyler. Buna göre bu yetkilerin bahsedilen kurumlar arasında bölünmesi İngiltere'nin çoğunluğu tarafından kabul edilmeseydi halk bölünmez ve iç savaş gerçekleşmezdi.¹⁷⁷

Hobbes devleti temsil eden kişi sayısına göre üç farklı devlet türü olduğunu söyler. Temsilcinin bir kişi olduğu devlet modeli monarşidir. Herkesten oluşan bir heyetin oluşturduğu devlet demokrasidir. Sadece bir kesimin heyetinden oluşan devlet ise aristokrasi olarak adlandırılır. Hobbes, tiranlığı monarşinin bozulmuş hali olarak değil yönetimsizlik olarak değerlendirir.¹⁷⁸

Hobbes devletleri kuruluş şekline göre ikiye ayırır. Birincisi sözleşmeyle kurulan devlettir. Bu devlette insanlar kendi aralarında antlaşma yaparak egemenliği kendilerini temsil edecek bir kişiye veya bir heyete devreder. Bu egemenlik türünde halkın rızası söz konusudur. Bir diğer şekilde kurulan devlet modeli zorla kurulan devlettir. Bu devlette egemen güç zorla ele geçirilmiştir. Zorla kurulan devletin

---

¹⁷³ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 251.

¹⁷⁴ Hill, *Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, s. 427.

¹⁷⁵ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 253.

¹⁷⁶ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 82.

¹⁷⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 139, 143.

¹⁷⁸ Hobbes, s. 146.

sözleşmeyle kurulan devletten tek farkı bu devlette insanlar birbirlerinden korktuğu için bir egemen veya egemenler seçmezler, doğrudan kişiye boyun eğler. İki şekilde de devletin varlığını sağlayan şey korkudur.¹⁷⁹

Hobbes zorla kurulmuş devletteki egemenlik türlerinde despotik egemenliğin fetih yoluyla elde edildiğini söyler. Buna göre despotik egemenlik fetih veya tutsaklıktan kaçınmak için insanların boyun eğmesi sonucunda kazanılır.¹⁸⁰

Hobbes'un Leviathan'da tasarladığı devlet, mutlakiyetçiliğin son safhası olarak görülmektedir.¹⁸¹ Bununla birlikte Hobbes eserinde monarşinin sakıncalı bir yönünü de belirtir. Buna göre monarşide kral bir kişinin sahip olduğu her şeye el koyabilir. Bu uygulama monarşide dikkat edilmesi ve sakınılması gereken bir şeydir.¹⁸²

3.2. Montesquieu ve Doğu Despotizmi

Charles Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu despotizm konusunda dönemini en çok etkileyen düşünür olarak gösterilir.¹⁸³ Onun *Kanunların Ruhu Üzerine* ve *İran Mektupları* kitaplarında yaptığı ayrıntılı despotizm tanımlamaları Doğu despotizmi kavramının literatüre yerleşmesini sağlamıştır. Montesquieu'nun aristokrat kimliği onun despotizm ve ilgilendiği diğer konulardaki görüşlerini şekillendirmiştir. Bir aristokrat olan Montesquieu aynı zamanda hâkimlik de yapmaktaydı ve feodal düzenden kalan bazı ayrıcalıklara sahipti. Bu durum Montesquieu'nun sonraki kısımda bahsedilecek olan "aracı güçler" in varlığıyla ilgili fikirlerini biçimlendirmiştir.¹⁸⁴ Montesquieu'nun yaşadığı ortam da düşüncelerini etkilemiştir. Fransa'da 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan merkezileşme, soyluların siyasal hayatın dışında bırakılması, Etats Generaux'un toplanmaması gibi gelişmeler mutlakiyetçiliğe karşı tepkileri ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Montesquieu'nun eserlerini yazdığı ortam bu şekildeydi.¹⁸⁵

Despotik kavramı Fransa'da Montesquieu'dan önce Kardinal Mazarin ve XIV. Louis dönemlerine atıfla kullanılmıştır.¹⁸⁶ Montesquieu ise despotizmi daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak kavramı farklı bir boyuta taşımıştır. Montesquieu'nun,

¹⁷⁹ Hobbes, s. 137, 155.

¹⁸⁰ Hobbes, s. 157, 159.

¹⁸¹ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 164.

¹⁸² Hobbes, *Leviathan*, s. 148.

¹⁸³ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 263.

¹⁸⁴ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 211.

¹⁸⁵ Ağaogulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 542-544.

¹⁸⁶ Alain Grosrichard, *Sultanın Sarayı: Avrupalıların Doğu Fantezileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 26.

despotizmi monarşi ve hatta mutlak monarşiden farklı biçimde ayrı bir devlet modeli olarak ele alan ve bu modelin Doğu için uygun olduğunu söyleyen ilk kuramcı olduğu ifade edilir.¹⁸⁷ Montesquieu'nun Doğu'yla ilgili politik düşüncesine etki eden unsurun Osmanlı'nın uluslararası meselelerdeki ağırlığının ve etkisinin azalması olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak Montesquieu despotik iktidarı ılımlı iktidarın karşısında konumlandırmıştır ve Doğu'yu despotik iktidara örnek olarak göstermiştir.¹⁸⁸

3.2.1. Kanunların Uyumluluğu ve Aracı Güçler

Montesquieu *Kanunların Ruhü Üzerine* ve *İran Mektupları* eserlerinde Doğu'yu Batı'yla karşılaştırmalı olarak anlatır. Montesquieu iki eserinde de kanunların yönetilen ülkeler için uygun olması gerektiğini söyler.¹⁸⁹ Buna göre milletlerin kanunları aynı olmak durumunda değildir. Bu sebeple her halk kendi doğasına uygun olan kanunlarla yönetilmelidir. Montesquieu daha sonra bu “doğasına uygunluk” durumunu açarak kanunların ülkenin fiziki yapısıyla, iklimiyle, toprağıyla, konumuyla, büyüklüğüyle, halkların uğraşlarıyla ilişkili olması gerektiğini söyler. Ayrıca kanunlar; devletin kaldırabileceği özgürlük seviyesiyle, ülkedeki insanların diniyle, zenginlikleriyle, nüfuslarıyla, ticaretleriyle, ahlak kurallarıyla da uygun olmalıdır. Montesquieu *Kanunların Ruhü Üzerine* eserinin başında tüm bu unsurlarla oluşan kanunların kökenini ve birbiriyle ilişkilerini incelemeyi hedeflediğini açıklar. Montesquieu bu ilişkilerin bir araya gelerek Kanunların Ruhü'nu oluşturduğunu belirtir.¹⁹⁰

Montesquieu *Kanunların Ruhü Üzerine*'de öncelikli olarak üç farklı yönetim tanımlaması yapar. Cumhuriyet, monarşi ve despotizm olarak belirlediği bu üç yönetimden cumhuriyeti, halkın bir kısmının egemenliği elinde bulundurduğu yönetim şekli olarak ifade eder. Monarşiyi tek bir kişinin sabit ve yerleşmiş kanunlara göre yönetimi olarak tanımlayan Montesquieu, despotizmin tek bir kişinin her şeyi kanunsuz ve kuralsız bir şekilde kendi iradesi ve isteklerine göre yönettiği yönetim şekli olduğunu söyler.¹⁹¹

Montesquieu ılımlı yönetimler olarak belirlediği cumhuriyet ve monarşi

---

¹⁸⁷ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 117.

¹⁸⁸ Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 162-163.

¹⁸⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, s. 9; *İran Mektupları*, s. 136.

¹⁹⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, s. 9-10.

¹⁹¹ Montesquieu, s. 11.

arasındaki geçişlerde bir sakınca görmez. Fakat Montesquieu'a göre ılımlı yönetimden despotizme geçilmemelidir. Montesquieu Avrupa'daki ülkelerin ahlak kurallarına göre yönetildiğini fakat yönetimdeki gücün uzun süre istismar edilmesi veya büyük bir istila olması durumunda despotizmin ülkelere yerleşebileceğini söyler. Bu ihtimal gerçekleştiği takdirde ahlak kuralları da iklim de buna karşı koyamaz. Sonuç olarak Avrupa'da yaşayan insanlar despotizmle yönetilen diğer ülkelerdeki insanlar gibi hakaretlere maruz kalır.¹⁹²

Despotizmi monarşiyle birlikte değerlendiren Montesquieu monarşide aracı güçlerin gerekliliğine vurgu yapar. Buna göre devlette sadece tek bir kişinin anlık ve değişken iradesi hüküm sürüyorsa yukarıda bahsedilen sabit ve temel kanunlar var olamaz. Asilleri en doğal aracı güç olarak belirleyen Montesquieu onları monarşinin özünde var olan bir sınıf olarak belirler. Monark ve asiller arasında ikili bir ilişki olduğunu söyleyen Montesquieu bu iki yapının birbirinin varlığını sağladığını ve bunun da monarşinin temel anlayışını oluşturduğunu söyler. Montesquieu monarşideki aracı güçlerin kaldırılması halinde devletin despotik bir hale geleceğini savunur. Montesquieu ayrıca aracı sınıfların haricinde kanunları duyuran ve yeri geldiğinde hatırlatan bir kuruma ihtiyaç olduğunu söyler. Kralın meclisi kralın iradesini yansıttığından dolayı bu iş için uygun değildir. Montesquieu'nun burada Etats Generaux'u işaret ettiği düşünülmektedir. Montesquieu'a göre despotik devletlerde ne böyle bir kurum vardır ne de despot hükümdar asillere ihtiyaç duyar. Böyle devletlerde din veya örf ve âdetler kanunlar yerine geçer.¹⁹³

3.2.2. Despotizm ve Doğu

Montesquieu despotik yönetimdeki hükümdarın yönetim prensibiyle ilgili bilgiler verir. Montesquieu'a göre hükümdar sarayında kapalı bir hayat yaşar. Hükümdar kendinin ve gücünün başkalarının eline geçmesini istemez. Bu sebeple hükümdarın savaflara katılması ender görülür.¹⁹⁴ Despotik bir devletin tek politik amacının hükümdarın veya hükümdarın içinde olduğu sarayın korunması olduğu ifade edilir. Buna göre doğrudan sarayı etkilemeyen bir olayla ilgilenilmez, genel olaylara dikkat edilmez.¹⁹⁵

Montesquieu Doğulu despotik devletlerde hükümdarların yetkilerini neden bir

---

¹⁹² Montesquieu, s. 148.

¹⁹³ Montesquieu, s. 20-21, 22-23.

¹⁹⁴ Montesquieu, s. 74.

¹⁹⁵ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 136.

vezire devrettiğini anlatır. Ona göre bu uygulama yönetimin doğasındandır. Despotik devletlerde hükümdar her şeydir ve geri kalan hiçbir şeyin bir değeri yoktur. Bu anlayış hükümdarı tembel, cahil ve zevk düşkünü yapar. Bu sebeple hükümdar yönetimden elini çeker. Hükümdar yönetimle ilgili işleri birden fazla kişiye devrettiği takdirde bu kişiler arasında çatışmalar, entrikalar olacağı için hükümdar yetkilerini kendisiyle aynı güce sahip bir vezire devreder. Montesquieu bu devir işleminin despotik devletlerin temel bir kuralı olduğunu söyler. Hükümdarın gücü vezire bırakıldığı için bu durum veziri de despot yapar.¹⁹⁶

Montesquieu iklimlerin ülkelerin yönetimlerini etkilediğini savunur. Buna göre her iklim farklı ihtiyaçları doğurur. Bu ihtiyaçlar farklı hayat tarzlarını meydana getirir. Bu hayat tarzları da çeşitli kanun türlerini oluşturur. Montesquieu Asya ve Avrupa'nın iklimi hakkında bilgiler vererek özgürlük ve kölelik ile ilgili çıkarımlar yapar. Montesquieu Avrupa'da ılıman bölgelerin geniş olduğunu söyler. Bu bölgede hava güneyden kuzeye her ülkenin enlemine göre soğuduğundan ülkelerin iklimi komşularıyla benzerdir. Bundan kaynaklı olarak Avrupa'da güçlü milletler güçlü milletlerin komşusudur. Avrupa'daki komşu milletler hemen hemen aynı cesarettedir. Bu sebeple herhangi bir millet diğerine bariz bir üstünlük kuramaz. Bu durum Avrupa'yı güçlü ve özgür yapar. Asya'da ise tam anlamıyla ılıman bölgeler yoktur. Çok soğuk iklimli bir bölgenin yanında çok sıcak iklimin olduğu bölgeler mevcuttur. Çok sıcak iklimde yer alan bölgelere Türkiye, İran, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya örnek gösterilir. Asya'daki bu iklimsel farktan dolayı güçlü milletler zayıf milletlerle komşu olmuştur. Savaşçı ve cesur halklar tembel ve çekingen halklarla komşu olduğu için biri diğerini fetheder. Montesquieu Asya'nın zayıf ve köle olmasını buna bağlar.¹⁹⁷ Buradan çıkan sonucun şu olduğu ifade edilir: Avrupa'da güç dengesi ve özgürlük, Asya'da ise kölelik ve despotizm vardır. Burada bahsedilen köleliğin politik bir kölelik olduğu belirtilir. Sivillerin köleliği diğer devletlerde de vardır. Fakat vatandaşlarını köleler olarak gören bir anlayış despotik devletlerde mevcuttur.¹⁹⁸

Montesquieu onurun monarşik yönetimlerdeki yerini vurgular. Sınıfların unvan elde etmeyi istemeleri onurun doğasındandır.¹⁹⁹ Montesquieu bu noktada Fransa

---

¹⁹⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 23, 82.

¹⁹⁷ Montesquieu, s. 299, 347-348.

¹⁹⁸ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 123, 126.

¹⁹⁹ Montesquieu, s. 32.

Krallığı'ndan örnek vererek kralın onur unvanlarını satarak savaşlar için mali kaynak yaratmasını aktarmaktadır.²⁰⁰ Montesquieu daha sonra despotik yönetimlerde neden onurun olmadığını açıklar. Buna göre despotizmde tüm insanlar köle olduğu için kimse kendini bir başkasına tercih ettiremez yani kimse herhangi bir devlet görevine talip olamaz. Ayrıca onurun kendi kanunları ve kuralları vardır. Bu sebeple onur başkasının iradesine boyun eğmez. Onurun değişmez kuralları despotun kaprisiyle çatışacağından onur despotizmde mevcut olamaz.²⁰¹

Montesquieu'a göre monarşideki onurun yerini despotizmde korku alır. Buna göre despotizmde saygınlığı olan bazı kişiler ihtilal çıkarabilir. Bu sebeple bu ihtimali yok etmek için korku gereklidir. Despotik yönetimlerde önde gelen devlet yöneticilerinin canı hükümdarın tehdidi altındadır. Ayrıca korku bu yönetim tarzında kararların hızlıca alınıp iletilmesini sağlar. Despotik yönetimde bu gereklidir çünkü geniş topraklara sahip büyük imparatorluklar despotizmle yönetilir. Korku, merkezden uzakta olan bir vali veya memurun ihmalkârlığını bu sayede engeller.²⁰²

Dinin despotizmdeki yerini ayrıca değerlendiren Montesquieu dinin mevcut korkuya eklenmiş başka bir korku olduğunu söyler. Muhammetçi imparatorluklarda halkların hükümdara gösterdiği saygının sebebi dindir. Çünkü bu imparatorluklarda prensler durmaksızın öldürür veya öldürülürler. Montesquieu Türk yönetim yapısının az da olsa din sayesinde ıslah olduğunu söyler. Buna göre uyruklar devlete dinin gücü ve prensibi sayesinde bağlıdır.²⁰³ Louis Althusser bu noktadan hareket ederek despotizmde temel yasanın, vezir atamak değil din olduğunu söyler. Althusser dinin korkuya eklenmiş başka bir korku olmasından hareketle dinin de despotça olduğunu ifade eder.²⁰⁴ Montesquieu despotizmin, doğasından kaynaklı olarak aşırı bir itaati gerektirdiğini ifade eder. Buna göre hükümdarın iradesine karşı herhangi bir karşıtlık oluşturulamaz. Despotizmde müzakere, itidal, uzlaşma, uyarı gibi karar alma süreçlerine etki eden şeyler yoktur. Yönetimdeki herhangi bir kişi yaşanabilecek bir olaya karşı endişelerini dile getiremez. Montesquieu despotizmde hükümdarın iradesine karşı öne sürülebilecek tek unsurun din olduğunu söyler.²⁰⁵

---

²⁰⁰ Montesquieu, *İran Mektupları*, s. 36-37.

²⁰¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 33-34.

²⁰² Montesquieu, s. 34-35, 158.

²⁰³ Montesquieu, s. 76, 568.

²⁰⁴ Louis Althusser, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, İthaki Yayınları, çev. Alp Tümertekin, İstanbul 2018, s. 82.

²⁰⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 35-36.

Montesquieu monarşi ve despotizm arasındaki bir diğer yönetsel farka işaret eder. Bu fark hükümdarların eğitimi ve bakanların niteliğidir. Buna göre bu iki yönetim şeklinde de sahip olunan güç aynıdır fakat monarşilerde hükümdar eğitilidir, bakanlar da despotik yönetimlerdeki bakanlara kıyasla devlet yönetiminde çok daha becerikli ve tecrübelidir.²⁰⁶ Montesquieu bu noktada monarşi ve despotizmi liyakat üzerinden değerlendirmiştir.

Montesquieu daha sonra monarşi ve despotizmi sınıfların varlığı açısından değerlendirir. Montesquieu'a göre monarşideki devlet yapısı sınıfların varlığından dolayı despotizme kıyasla daha sabit ve sağlamdır ve monarşide yönetenlerin şahsı güvencedir. Montesquieu için bir monarşide devlet daha sağlamdır çünkü bir halk hareketinde olaylar aşırıya gitmeden engellenir. Bu gibi bir durumda hareketin önderleri yarı yolda bırakılmaktan korkar ve aracı güçler halkın üstünlüğü elde etmesini istemez. Bilge ve nüfuzlu insanlar araya girerek hareket engellenir ve uzlaşma sağlanır. Despotik yönetimlerde sınıfların bulunmaması sebebiyle böyle bir süreç işlemez ve halk hareketleri en son noktaya ulaşır. Montesquieu bu sebeple Avrupa devletlerinin tarihinde ihtilalsiz iç savaşların yaşandığını, despotik devletlerde ise iç savaşsız ihtilaller meydana geldiğini söyler.²⁰⁷ Montesquieu'dan sonra Avrupa'daki bir monarşide, Fransa'da tam olarak kendisinin bahsettiği olay yaşanmıştır. Birinci bölümde bahsedildiği gibi 1789 Fransız Devrimi'nde devrimin ilerleyen aşamalarında olaylar aşırıya gitmiştir. Aracı sınıflara rağmen halk, devrimi aşırı noktaya taşımış, kral idam edilmiş ve devletin yapısı değişmiştir.

Montesquieu onurun, görevlerin ve mevkilerin istismar edildiği bir yönetim olarak gördüğü despotizmde, hükümdarlık için hiç de nitelikli olmayan bir adamın hükümdar olabileceği gibi bir hükümdarın da böyle birine dönüşebileceğini söyler.²⁰⁸ Althusser hem bu hem de yukarıda bahsedilen despotizmde hükümdarın her şey hükümdar harici herkesin hiçbir şey olma durumundan hareketle bu sistemdeki sınıfsızlığa vurgu yapar. Althusser despotizmde devlet yönetimi için sınıflara gerek olmadığını söyleyerek bir vezir, valiler, paşalar ve kadıların bunun için yeterli olduğunu belirtir. Fakat bu kişilerin de unvanları ve hayatları hükümdarın keyfine bağlıdır.²⁰⁹

---

²⁰⁶ Montesquieu, s. 36-37.

²⁰⁷ Montesquieu, s. 72.

²⁰⁸ Montesquieu, s. 86.

²⁰⁹ Althusser, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, s. 84.

3.2.2.1. Osmanlı ve Despotizm

Montesquieu yukarıda değinilen iç savaşız ihtilaller konusunda despotik ülkeleri uygulanan cezalar açısından değerlendirir. Buna göre hükümetin zalim olduğu, cezaların ağır bir şekilde uygulandığı ülkelerde büyük isyanlar gerçekleşir ve ufak hadiseler büyük devrimler başlatır. Montesquieu II. Osman'ın halini ve daha sonra I. Mustafa'nın hükümdar olmasını buna bir örnek olarak gösterir. Montesquieu II. Osman'ı hal edenlerin aslında böyle bir niyetlerinin olmadığını yalnızca bir konudaki şikâyetlerinin giderilmesini istediklerini aktarır. Fakat süreç içerisinde kimliği belirsiz bir sesin I. Mustafa'nın ismini söylemesi sonucunda birdenbire I. Mustafa padişah olmuştur.²¹⁰ Montesquieu burada yönetimindeki belirsizliğe ve anlık değişimlere vurgu yapmaktadır.

Montesquieu despotik ülkelerdeki toprak mülkiyeti ve miras hakkı ile ilgili bilgiler verir. Montesquieu despotik yönetimler arasında hükümdarın tüm toprakların sahibi ve bütün uyrukların varisi olduğu despotik yönetimi en problemlili yönetim olarak görür. Bu yönetimlerde tarım terk edilmiştir. Bu yönetimlerde toprağa bakılmadığı gibi ağaç da dikilmez, hiçbir şeyin onarımı yapılmaz, her yer metruk bir haldedir.²¹¹ Montesquieu bu noktada Doğu despotizminin en önemli temsilcisi olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sert tedbirlerle ayakta kaldığını fakat bu tedbirlerin de onu içten içe zayıflattığını ve tükettiğini söyler.²¹² Montesquieu toprak mülkiyetini ve miras hakkını engelleyen kanunların bazı örf ve âdetlerle dengelendiğini belirtir. Yine Osmanlı'yı örnek gösteren Montesquieu, hükümdarın insanlara kalan mirastan genellikle yüzde üç pay aldığını kaynaklardan aktarır. Montesquieu buna ek olarak sultanın, toprakların çoğunu askere verdiğini, toprakları keyfi olarak dağıttığını, görevlilerin mirasına el koyduğunu belirtir. Ayrıca intifa hakkına atıfta bulunarak bir adamın erkek çocuğu olmaması halinde öldüğünde devlet mallarının büyük kısmının sahipliğinin sona erdiğini söyler.²¹³ Montesquieu toprakların mülkiyetinin belirsiz olması sebebiyle bunların değerlendirilme isteğinin düşük olduğunu savunur.²¹⁴ Montesquieu'nun mülkiyetle ilgili düşüncelerini içinde yaşadığı ülkenin geçirdiği değişimin etkilediği ifade edilir. Buna göre bu dönemde merkezi feodal devletin yerini kapitalist devlet alıyordu. Montesquieu'nun özel

²¹⁰ Montesquieu, *İran Mektupları*, s. 137.

²¹¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 77.

²¹² Montesquieu, *İran Mektupları*, s. 29.

²¹³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 77.

²¹⁴ Montesquieu, *İran Mektupları*, s. 30.

mülkiyet vurgusunun sebebi olarak değişen devlet anlayışı gösterilmektedir.²¹⁵ Montesquieu son olarak toprak mülkiyetiyle ilgili yaptığı çıkarımlardan hareketle Osmanlı'daki askeri yapıyı da eleştirir. Montesquieu askeri yeniliklerin takip edilmediğini, eski cehaletlere saplanıldığını ve bu sebeple Avrupa karşısında geri kaldığını söyler.²¹⁶

Montesquieu daha sonra Osmanlı'daki tımar sistemini güvenlik bağlamında değerlendirir. Buna göre despotik devletler güvenliklerini sağlamak için kendilerini ayırır. Sınır bölgeleri tahrip edilerek çölleştirilir. Böylece ülkenin bir bölümü feda edilmiş olur. Bu sayede imparatorluğun merkezine ulaşamaz. Merkezden uzak eyaletler, prenslere tımar verilerek onlara emanet edilir. Böylelikle düşmanlarla arada bir tampon bölge oluşturulur.²¹⁷ Montesquieu'nun bu sistemi Osmanlı'yla ilgilenen diğer birçok yazar gibi yanlış anladığı ve fazlasıyla basite indirgediği ifade edilmektedir.²¹⁸

Montesquieu temel kanunların olmadığı devletlerde sabit bir veraset sisteminin olamayacağını söyler. Buna göre tahta geçecek kişiyi hükümdar kendi seçer. Bu kişi hükümdarın ailesi içinden veya dışından olabilir. Büyük çocuğun başa geçme kuralı oturtulamamıştır. Çünkü hükümdar daima yerine başka birini seçebilir. Tahta geçecek kişi bir iç savaş sonucunda da belli olabilir. Bu sebeple despotik devletler monarşilere göre daha kolay yıkılır. Montesquieu bu konuda tekrar Osmanlı'ya döner. Osmanlı'da hanedanlığa mensup olan şehzadelerin seçilme yetisi eşit olduğu için tahta çıkan hükümdar erkek kardeşlerini boğdurtur.²¹⁹ Montesquieu'nun Osmanlı'da kardeş katli uygulanmasının 17. yüzyılda kâğıt üzerinde de olsa kaldırıldığını bilmediği ifade edilir.²²⁰

Montesquieu büyük imparatorlukların despotizmle yönetildiğini söyler. Montesquieu fetih sonucunda genişleyen bu büyük ülkenin muhafazası ve mevcut büyüklüğünde tutulması için bir ordu yapısından bahseder. Despotizmi sağlamak için hükümdarın etrafında daimi olarak bulunan, sadık, bir isyan çıktığında isyanın çıktığı bölgeye müdahale edecek bir birliğe ihtiyaç duyulur. Bu birlik imparatorluğun diğer orduları tarafından korkulan ve onları kontrol altına alan bir askeri güç olmalıdır.

---

²¹⁵ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 267.

²¹⁶ Montesquieu, *İran Mektupları*, s. 30.

²¹⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 168-169.

²¹⁸ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 143.

²¹⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 78.

²²⁰ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 133.

Montesquieu buna örnek olarak Çin, Moğol ve Japon devletleriyle birlikte Osmanlı'yı gösterir. Buna göre bu devletlerde toprak gelirine bağlı olarak finanse edilen ordudan ayrı yalnızca hükümdarın emrinde olan bir ordu mevcuttur.²²¹ Montesquieu'nun burada Osmanlı için yeniçeri ordusunu kastettiği açıktır.

Montesquieu siyasi özgürlük için güçler ayrılığı ilkesinden bahseder. Buna göre yasama, yürütme ve yargı tek bir elde toplanırsa siyasi özgürlük ortadan kalkar. Yasama gücüne sahip bir kişi veya birden çok kıdemli memurdan oluşan bir kurum, yürütme gücüne de hâkim olursa özgürlük oluşmaz. Çünkü hükümdar veya senato zorbaca kanunlar yapıp bunları uygulayabilir. Aynı şekilde yargılama gücü de yasama ve yürütmeden ayrı değilse bu yine özgürlüğün olmadığı anlamına gelir. Yargılama gücü yasama gücüyle birleştiği takdirde hâkim aynı zamanda yasa koyucu olur ve sahip olduğu güç keyfileştir.²²² Bu noktada veto hakkından bahsedilir. Buna göre yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirlerinden ayrılrsa da bu güçler aynı zamanda birbirlerini dengeler ve denetlerler. Örneğin yasamanın çıkardığı kanunları yürütme erki yani kral veto ederek yasama sürecine karışabilir. Yasama gücünün despotik bir noktaya ulaşmaması için bunun gerekli bir uygulama olduğu ifade edilir.²²³ Montesquieu bu sebeplerden dolayı kanun yapma gücü, kamu kararlarını yürütme gücü ve suç işlemiş olanları veya kişiler arasındaki anlaşmazlıkları yargılama gücünün ayrılması gerektiğini savunur. Montesquieu bu konuda Avrupa'yı Türkler olarak bahsettiği Osmanlı'yla kıyaslar. Montesquieu'a göre Avrupa'daki krallıkların çoğunluğu ılımlı yönetimle yönetilir. Kral yasama ve yürütme gücüne sahiptir fakat yargılama gücünü uyruklarına bırakır. Osmanlı'da ise bu üç güç de sultanın elindedir ve bu durum ülkenin despotizmle yönetilmesine imkân vermektedir.²²⁴

Montesquieu *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler* kitabında Suriye Krallığı'nın zayıflığından, Mısır krallarının zalimliğinden, korkaklıklarından ve şehvet düşkünlüklerinden bahseder. Montesquieu Asya saraylarının lüks, kibir ve gevşeklik içinde olduğunu söyler.²²⁵ Montesquieu yukarıda ismi geçen diğer eserlerinde de bu şekilde genel bir Doğu portresi çizer. Fakat

---

²²¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 158, 192-193.

²²² Montesquieu, s. 198-199.

²²³ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 560-561.

²²⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 199.

²²⁵ Montesquieu, *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 36-37.

Montesquieu'nun İran ve Osmanlı arasında bir ayrım yaptığı ifade edilir. *İran Mektupları* eserinden yapılan çıkarıma göre İran, Batı'nın aydınlığına açıktır. Eserde İranlı bir gezginin Osmanlı'yla ilgili saptamalarına yer verildiği için İran, Osmanlı'ya dair bir fikri olacak kadar bu aydınlığı önceden sezip kavramıştır. Bu sebeple İran daha üstün olan Doğu'dur. Osmanlı'ysa zihinsel tembelliğin mahkûmu olan cehalet içindeki Doğu'yu temsil etmektedir.²²⁶

3.2.3. Eleştiriler ve Çıkarımlar

Montesquieu Doğu'ya dair yapmış olduğu tanımlamalara karşın Doğu'ya hiç gitmediği ifade edilir. Buna göre Montesquieu despotizm konusunda Doğu'yla ilgili ön yargılardan, olumsuz imgelerden etkilenmiştir ve Doğu despotizmi tanımlamasını bu şekilde yapmıştır.²²⁷

Montesquieu'nun Osmanlı'yı coğrafi olarak ve sultanın gücü ve yetkileri açısından yanlış değerlendirdiği ifade edilir. Ayrıca Montesquieu'nun 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Osmanlı toplumunda yaşanan değişimleri göremediği belirtilir. Bu değişimin yöneticinin güç ve yetkisindeki azalış ve toprak üzerindeki mülkiyet hakkının kaybedilmesi noktasında olduğu da belirtilir. Bu süreçte merkezi egemenlik nadiren uygulanmaktadır. Bunun haricinde Montesquieu'nun şeriatın yönetimdeki etkisini iyi bilmediği aktarılmaktadır.²²⁸ Bu konudaki benzer bir görüşe göre Montesquieu'nun analizlerinin iki farklı zayıf yönü vardır. Birincisi yukarıda bahsedilen değişimlerin hesap edilmemesi ve Osmanlı'nın dönemselsel olarak incelenmemesidir. İkincisi ise Montesquieu'nun yaptığı toplumsal karşılaştırmaları tarihi bir evrime dayandırmaması ve bunları Doğu-Batı ayrımı yaparak belli kalıplar içinde değerlendirmesidir. Bu görüşe göre Montesquieu'nun despotizm olarak belirlediği yönetim şekli Batı'da da görülmüştür. Bu sebeple yazar despotizmin sadece Doğu'nun üzerine yıkılamayacağını ifade etmektedir.²²⁹

Bir burjuva olan Voltaire'in fikirlerinin daha yumuşak olduğu ve Doğu'ya karşı daha hoşgörülü davrandığı aktarılır. Ayrıca Voltaire'in Montesquieu'ya yaptığı bazı eleştirilerden bahsedilir. Bu eleştirilerden biri Montesquieu'nun cahil seyyahların etkisi altında kaldığı ve Doğu'yu onların verdiği bilgilere göre değerlendirdiğidir. Voltaire Doğulu ülkelerle ilgili bilgilerin yetersizliğine işaret

²²⁶ Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 165.

²²⁷ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 555-556.

²²⁸ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 109, 146-147.

²²⁹ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s. 267-268.

ederek Montesquieu'nun katı tutumunu yanlış bulur. Ayrıca Voltaire Türk hükümetinin despotik olduğu söyleminin bir önyargı olduğunu belirtir. Voltaire bunun gerçek olamayacağını çünkü böyle bir yönetimin kendiliğinden çökeceğini savunur.²³⁰

Montesquieu'nun Doğu despotizmi kavramıyla Batı'yı uyarmak istediği iddia edilmektedir. Örneğin *İran Mektupları* kitabında XIV. Louis'in mutlakiyetçiliği ve kilisenin ayrıcalıkları eleştirildiği için bu eserin bir uyarı niteliğinde olduğu yorumları yapılmıştır.²³¹ Bu yorumlardan bir tanesine göre Montesquieu Doğu despotizmini Batı'yı korkutarak yola getirmek veya doğruyu göstermek için kullanmıştır. Daha sonra bu kavram ötekini kötümek için kullanılmış ve bu şekilde yaygınlaşmıştır.²³²

Montesquieu'nun despotizm tanımlamasıyla bir öteki yarattığı ifade edilir. Buna göre 16. ve 17. yüzyıl yazarlarının Osmanlı'yı anlama çabası yerini, Montesquieu için Doğu despotizminin en iyi örneğini oluşturan Osmanlı'yla birlikte Batı'nın bir ötekisini yaratma çabasına bırakmıştır.²³³ Bu çaba karşıt bir unsurla kendini tanımlama olarak da görülebilir.

Montesquieu'nun siyasette ılımlılık istediği ifade edilir. Buna göre aşırılıklardan kaçınan Montesquieu kişisel ve keyfi yönetime karşıdır. Montesquieu bir anayasanın varlığını bu sebeple istemektedir. Çünkü Montesquieu anayasanın yöneticiler üzerinde sınırlayıcı bir etkisi olacağını düşünmektedir.²³⁴

Montesquieu'nun genel olarak despotizm veya Doğu despotizmi fikrini geliştirirken Machiavelli'nin Osmanlı'ya dair çıkarımlarından, Bodin'in senyörlük monarşisi fikrinden ve onun dolayısıyla Aristo'nun iklimle ilgili söylediklerinden, seyyahların Doğu tasvirlerinden ve Hobbes'un despotik egemenlik tanımlamasından etkilendiği tahmin edilmektedir.

Machiavelli'nin Osmanlı'yı örnek olarak gösterdiği yönetim modelinin; prensin yetkilerinin çok geniş olması, prensin iktidarı tek başına elinde bulundurması, devlette geri kalan herkesin onun kulu olması gibi özelliklerinin Montesquieu'yu etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

---

²³⁰ Timur, s. 269, 270-271.

²³¹ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 110.

²³² Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 166.

²³³ Yılmaz, "Osmanlı Yönetiminin Oryantalist İnşası", s. 66-67.

²³⁴ Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, s. 117.

Bodin'in Osmanlı'daki tımar sistemiyle ilgili söyledikleri, kralın tımarları keyfince istediğine verip istediğinden alması gibi çıkarımlar Montesquieu'yu etkilemiş olabilir. Çünkü Montesquieu da bu konuya *Kanunların Ruhu Üzerine* eserinde mülkiyetle ilgili bahsettiği kısımlarda yer vermiştir. Bodin'in senyörlük monarşisi tanımının despotizm fikrine öncülük ettiği Bodin'den bahsedilen kısmın sonunda belirtilmiştir. Bodin'in ülkelerin iklimlerinin insanların davranışlarına, kişiliklerine ve nihayetinde yönetimlerine nasıl etkide bulunduğunu ortaya koyduğu kısımların Montesquieu'nun iklim üzerine söyledikleriyle benzeştiği görülmektedir.

Seyyahların Doğu'yla ilgili bazı çıkarımlarının Montesquieu'nun görüşleriyle birebir örtüştüğü saptanmıştır. Tavernier'in İran'ın Osmanlı'dan daha yumuşak bir yönetime sahip olduğu görüşü, Bernier'in Hindistan, İran ve Osmanlı gibi despotizmle yönetilen ülkelerde özel mülkiyetin olmaması ve tarımın çökmekte olduğu çıkarımı ve Botero'nun yine özel mülkiyetin olmaması ve kişilerin can güvenliğinin bulunmaması tespitleri buna gösterilebilecek örneklerdir. Chardin, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde yaşananları aktararak bu dönemlerdeki bazı uygulamaları zorbalık ve zulüm olarak görmüştür. Bu uygulamalar mülklere el koyulması ve bunun için mülk sahiplerinin öldürülmesi ve niteliğinden bağımsız olarak istenilen kişilerin istenilen mevkilere getirilmesi olarak özetlenebilir. Montesquieu da hem Doğu'dan hem de Osmanlı'dan bahsettiği kısımlarda benzer çıkarımları ve eleştirileri yapmıştır.

Hobbes'un da Montesquieu'yu korkunun yönetimdeki etkisi, fetih yoluyla kazanılan despotik egemenlik gibi konularda etkilediği tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak Montesquieu burada bahsedilen ve bahsedilmeyen pek çok yazarın, düşünürün, seyyahın yazdığı yazılardan yararlanarak bir Doğu ve Osmanlı tasvir etmiştir. Bu gibi kişilerin yazdıklarından kaynaklı olarak bir Doğu algısına sahip olan Montesquieu'nun Doğu despotizmi tanımlamasında yer yer doğru olabilecek tespitler bulunsa da tüm Doğu ülkelerini bir bütün olarak görmesinin ve başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere bu ülkeleri dönemlere ayırmadan incelemesinin yanlış bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

4. I. MUSTAFA'DAN (1618) III. AHMED'E (1730) KADAR GERÇEKLEŞEN HAL VE KATL VAKALARI

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Mustafa'dan III. Ahmed'e kadar gerçekleşen hal ve katl vakalarına değinilecektir. Padişahların hal ve katl vakalarını anlayabilmek için bu vakaları kimlerin gerçekleştirdiği ve bu vakaların neden gerçekleştiği ortaya koyulmalıdır. Bu hal ve katl vakalarını hazırlayan koşulları anlamak için de vakaları incelemeyen önce bunları gerçekleştiren unsurların bağlı olduğu kurumların kuruluşu ve bu kurumların geçirdiği değişimler incelenmelidir. Ayrıca vakaları bir bütünlük içinde anlayabilmek için vakaların diğer bir tarafının yani padişahların geçirmiş olduğu değişim de ortaya koyulmalıdır.

I. Mustafa'dan III. Ahmed'e kadar gerçekleşen hal ve katl vakalarında kullar yani devşirmeler büyük rol oynamıştır. Devşirmelerin içinde hem yönetici sınıftan kimseler hem de askerler bulunmaktadır. Bu sebeple öncelikle kul sistemi incelenecektir. Daha sonra padişahların gücünün sınırlarını anlayabilmek adına Osmanlı'daki hâkimiyet anlayışı ve padişahın yetkileri ortaya koyulacaktır. Sonrasında hal ve katl vakalarındaki en önemli dinamiklerden olan yeniçeri ocağının zaman içinde yaşadığı bozulmanın nedenleri incelenecektir. Bu bozulmanın nedenleri tımar sistemindeki bozulma ve bazı iç ve dış kaynaklı ekonomik gelişmelerle birlikte ortaya koyulacaktır. Hal ve katl hareketlerinin gerçekleşmesinde değişen padişah tipinin de etkisi söz konusudur. Bu sebeple padişahlardaki bu değişimi anlamak için hal ve katl vakalarından önce ekberiyet sistemine yer verilecektir. Devletin yapısında gerçekleşen bu değişimler dört ayrı başlık halinde ortaya koyulacaktır. Son olarak sırasıyla I. Mustafa, II. Osman, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed'e karşı gerçekleştirilen hal ve katl hareketlerine yer verilecektir. Padişahların devlet adamı tercihlerinin, padişahların kişiliklerinin ve hatta akli durumlarının, padişahların ve onun çevresindeki insanların isyan yönetimlerinin ve bürokrasi içindeki güç dengelerinin bozulmasının vakaları hazırlayan çeşitli etmenlerden olduğu görülmektedir. Ayrıca yeniçeri ocağı ve kapıkulu ocakları içindeki diğer askeri grupların içinden çıkan bazı askerlerin taleplerinin de isyanların başlatıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bazı vakaların temellerinin isyanlardan çok daha önce atıldığı saptanmıştır. Padişahların tahta çıktıktan veya iktidarı eline aldıktan sonra aldığı kararlar birkaç sene içerisinde etkisini gösterip vakalara sebep olabildiği gibi uzun yıllar içinde gelişip biriken bazı durumlar da bu hal ve katl hareketlerine neden

olabilmektedir. Bu sebeple her vaka kendi içinde değerlendirilmelidir. Vakaların ele alınış şekilleri onları hazırlayan koşullara göre değişiklik gösterebilir.

4.1. Kul Sistemi

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan 14. yüzyılın sonlarına kadar Batılı devletlerle büyük benzerliklerinin olduğu ifade edilir. Bu benzerliklerinden bir tanesi kutsal hükümdar anlayışı ve hükümdarın yakınlarından oluşan bir danışma meclisinin varlığıydı. Bununla birlikte Osmanlı, Batılı devletler karşısında kendine özgü bazı farklara sahipti.²³⁵ Bu farklardan biri II. Mehmed döneminde getirilen devşirme sistemidir. II. Mehmed, İstanbul'un fethiyle kazandığı otoriteyle birlikte devşirme sistemini kurarak imparatorluğu merkezi ve mutlak bir hale getirmeye çalışmıştır.²³⁶ II. Mehmed bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle Türk devlet ricalinden olan Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'yı Bizanslılardan rüşvet aldığı gerekçesiyle katlettirmiştir.²³⁷ Siyaseten katledilen ilk vezir-i azam olan Çandarlı Halil Paşa'nın ortadan kaldırılması II. Mehmed'in otoritesini iyice arttırmış ve kul sistemini bu olaydan sonra geliştirebilmiştir. Padişah artık en büyük devlet adamını dahi öldürtebilmektedir. Bu sistemde kul sınıfı, kulluğu sebebiyle padişahın iradesine kayıtsız şartsız bir şekilde tabi olduğundan kullar hukuki olarak suçlu olsun veya olmasın padişah tarafından kolaylıkla katlettirilmiştir. Nitekim II. Mehmed, kul olmayan Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmak için rüşvet söylentisini çıkartarak kamuoyunu kazanmaya çalışmış buna rağmen katlden sonra bir tepkiyle karşılaşmıştır. Fakat güçlü bir devlet adamı olmasına karşın Vezir-i azam Mahmud Paşa, kul olmasından dolayı daha sonraki bir dönemde II. Mehmed tarafından kolayca katlettirilmiştir. Kulların rahat bir şekilde katledilebilmesinin sebebi halktan olmamalarıydı. Bunların katlleri belirli çıkar gruplarının haricinde halkta bir tepki oluşturmuyordu.²³⁸

Ülkede büyük itibar ve nüfuza sahip ailelerden biri olan Çandarlı ailesinin bu şekilde saf dışı bırakılmasından sonra bazı istisnaların dışında vezir-i azamlık, vezirlik, beylerbeylik gibi görevlere Türkler getirilmemiş bu görevler devşirmelere

---

²³⁵ Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 33-34.

²³⁶ Halil İncik, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 41.

²³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 37.

²³⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s. 32, 55, 58-59.

verilmiştir.²³⁹ Bununla birlikte kazaskerlik, müftülük, müderrislik, kadılık gibi görevler medrese çıkışlı olanlara verildiği için Türkler bu görevlerde varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁴⁰ II. Mehmed'in, Türk soyluların yerine bir güç odağı olarak devşirmeleri getirmek istemediği için soyluları tamamen ortadan kaldırmadığı ifade edilir. Buna göre soylu aileler, mallarını, mülklerini ve memurluklarını korumuşlardır. II. Mehmed'in Türk soyluları ve devşirmeleri birbirine karşı denge amaçlı bir arada tuttuğu ifade edilir.²⁴¹

Kul sistemiyle birlikte konumu iyice yükselen vezir-i azam devlet işlerinde padişaha vekâlet eden, onun mutlak vekili ve ondan sonra gelen en önemli devlet yöneticisiydi. Vezir-i azam imparatorluktaki devlet yöneticilerini tayin etmek, azletmek, katlettirmek, terfi ettirmek gibi yetkilere sahipti. Vezir-i azamın görev alanı oldukça genişti.²⁴² Devşirmelerden oluşturulan yeniçeri ordusunu güçlendiren II. Mehmed, kendisine bağlı güçlü bir vezir-i azam ve yeniçeri ordusuyla birlikte merkeziliğini ve mutlaklığını sağlamış oldu.²⁴³ Kul sisteminin Osmanlı yönetiminin esas bir unsuru olduğu ve devleti merkeziyetçi bir hale getirdiği tezini abartılı bulan bir görüş de vardır. Bu görüşe göre devşirme sistemi kısa bir süre uygulanmıştır. 14. yüzyılda vezirlik görevini yukarıda ismi geçen yerel bir hanedan olan Çandarlı ailesi üyeleri sürdürmüştür. Kösemihaloğulları, Evronos Gazioğulları gibi aileler de komuta kademelerinde görevliydi. Ayrıca devşirme âdeti 16. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kalkmıştı. Bürokrasi ve komuta kademelerinde yine Türkler ve diğer unsurlar yerini almıştı. 17. yüzyılda da Köprülüler devletin hâkimiyetini eline almıştı. Orduda ise esas gücü tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı. 16. ve 17. yüzyıllarda kapıkulu ordusunun insan kaynağı Rumeli'nin devşirme olmayan kesimlerinden sağlanıyordu. Bu sebeplerden dolayı devşirme sisteminin devletin hâkim bir niteliği olamayacağı ifade edilmektedir.²⁴⁴

Osmanlı'da yönetici sınıfa “askeri” deniyordu. Bu sınıf 19. yüzyıla kadar üç kola ayrılmıştı. Bunlar askeri-idari teşkilat olan “seyfiye”, dini teşkilat olarak “ilmiye” veya “ulema”, saray hizmetleri ve kâtiplik hizmetleri olarak da “kalemiye”

---

²³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 37-38.

²⁴⁰ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 153.

²⁴¹ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2017, s. 85.

²⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 111, 112, 115.

²⁴³ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, s. 84-85.

²⁴⁴ İber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 208-209.

idi.²⁴⁵ Kullardan oluşan ve bu şekilde alt kollara ayrılan yönetici sınıfın padişahın isteklerini gözü kapalı bir şekilde yerine getiren, onun uzantısı olan bir yapı olarak algılandığı ifade edilir.²⁴⁶ Hatta bu sınıfın Batılı yazarlar tarafından “köle” olarak ifade edildiği belirtilir.²⁴⁷ Stanford J. Shaw, Robert Mantran gibi yazarların kitaplarında “köle” veya “sultanın köleleri” ifadeleri görülmektedir.²⁴⁸ Oysaki Osmanlı kaynaklarında bu sınıftan köle olarak değil kul olarak bahsedildiği aktarılmaktadır.²⁴⁹ Devşirme sistemi, bütün devlet yöneticilerinin padişahın kulu olması sebebiyle bu yöneticilerin padişahın sözünden asla çıkmadığı veya çıkamayacağı zannına sebep olmuştur.

4.2. Hâkimiyet Anlayışı ve Padişahın Yetkileri

II. Mehmed çıkardığı kanunlarla mutlak otoritesini kanuni olarak da tesis etmiştir. Bahsedilen bu değişikliklerle birlikte örfi hukuk devlette hâkim noktaya gelmiştir.²⁵⁰ Osmanlı toplumunda var olan örfi ve dini hukuktan dini hukuk olan şeriat, kişisel davranışlar ve toplumsal hayat alanlarında gelişmişse de devletle ilgili konularda sınırlı bir alanı kapsıyordu.²⁵¹ Örfi hukuk ise şeriatın yerini almasa da onun boş bıraktığı yerleri dolduruyordu.²⁵² Padişah bizzat kendi iradesiyle örfi kanunlar koyabiliyor veya âdetleri kanun haline getirebiliyordu.²⁵³ Osmanlı ve diğer bütün İslam devletlerinin hukuk düzenlerinin kaynağı Allah ve Hz. Peygamber ise de, Allah'ın ve Peygamberin çizdiği sınırlar çerçevesinde ülü'l emr bazı yasama yetkilerine sahipti.²⁵⁴ Devletin en yüksek otoritesi ülü'l emr, şeri hükümleri kanun olarak düzenleyebilir, içtihadî görüşlerden birini kamu yararını gözeterek uygulamaya koyabilir ve İslam hukuku tarafından kendisine tanınan yasa yapma yetkisini kullanabilirdi. Bu yetkilere göre ülü'l emr, kamu yararı için şeri hükümlere aykırı olmaması koşuluyla içtihadî konularda bazı emir ve yasaklamalar yapabilir ve

²⁴⁵ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Alfa Tarih, İstanbul 2019, s. 48-49.

²⁴⁶ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 60.

²⁴⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 70.

²⁴⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, s. 84; Gilles Veinstein, “Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 212.

²⁴⁹ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 70.

²⁵⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/02, 1958, s. 110.

²⁵¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, s. 174.

²⁵² Veinstein, “Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 209.

²⁵³ İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 103.

²⁵⁴ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukuku'nda Şer'î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12/2, 1999, s. 177.

yine kamu yararı hedefiyle idari, askeri, ekonomik ve yargısal düzenlemeler ve kanunlar yapabiliyordu. Ayrıca ülü'l emr, cezası belli olmayan suçların (ta'zir suçları) takdir yetkisine sahipti. Fatih Kanunnamesi ile diğer Osmanlı kanunnamelerindeki cezai hükümlerin bu yetkiye dayanılarak düzenlendiği ifade edilir. İslam hukuku, savaş sonucunda fethedilen toprakların taksimini de ülü'l emre bırakmıştır. Osmanlı padişahlarının, arazi kanunnamelerini bu yetkiye dayanarak düzenlediği de belirtilir. Padişah yasama gücüne sahip olsa da bu sınırlı bir güçtü. Padişah şeri hükümlere kesinlikle müdahale edemiyor ve devlet teşkilatında yapacağı düzenlemeleri de şeriata aykırı olmamak kaydıyla hayata geçiriyordu. İslam hukukuna göre devletin en yüksek otoritesi ülü'l emr aynı zamanda yürütme organıydı. Ülü'l emr şeri hükümlerin yerine getirilmesini sağlıyordu. Osmanlı'da da padişah yürütmenin başı ve tüm idari karar ve düzenlemelerin onay makamıydı.²⁵⁵

Osmanlı ailesinin Oğuz Han nesline dayandığına ve Allah'ın iktidarı bu aileye bahşettiğine inanılıyordu. Bununla hâkimiyet töreye ve Allah'ın emrine dayandırılarak sağlanmış oluyordu.²⁵⁶ Böylelikle Türk devlet anlayışındaki hâkimiyetin tanrısal kaynağı olan kut, İslami dönemdeki hâkimiyet kavramı olan Tanrı'nın dünyadaki gölgesi düşüncesiyle özdeşleştirilerek sultanın mutlak gücünü arttırmış oluyordu.²⁵⁷

Padişahın mutlak iktidarı bahsedilen bu örfi ve şeri hukukla sınırlandırılıyordu. Şeriat ve ataların koyduğu kanunnameler dışında adalet prensibi de padişahı sınırlayan bir esastı.²⁵⁸ Ataların koymuş olduğu kanunların sultan için kanuni bir bağlayıcılığı olmasa da zamanla yerleşen âdetler padişaha kendini dayatarak onun sınırsız hareket alanını kısıtlıyordu. Padişah sınırlanmış bu hareket alanından fazlaca uzaklaşmak istediği zaman da statükonun devamından yana olan mekanizmalar harekete geçiyor ve isyanlar gerçekleşiyordu.²⁵⁹ Bu isyanlar bazen padişahın hali veya katliyle sonuçlanıyor, bunun için gerekli fetvayı şeri hükümlere dayanarak şeyhülislam veriyordu.²⁶⁰ Padişah şeri alana karışamazdı. Bu alanda yetki sahibi

---

²⁵⁵ Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 198, 200-201, 208, 225.

²⁵⁶ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, s. 131.

²⁵⁷ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, s. 57.

²⁵⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 45.

²⁵⁹ Gilles Veinstein, "Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 211.

²⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 195.

olan, şeriatı yorumlayan ulemaydı.²⁶¹ Ulema sınıfının en tepesinde bulunan ve dini hükümleri resmi olarak yorumlama yetkisine sahip en yüksek dereceli kişi şeyhülislamdı. Şeyhülislam bütün devlet adamlarının karar ve davranışlarının şeriliği hususunda fetva verebilecek tek kişiydi. Bu devlet adamlarına padişahın kendisi de dâhildi.²⁶² Medrese üyelerinin atanma, terfi ve azillerine ilişkin dilekçeleri vezir-i azama şeyhülislam verirdi. 16. yüzyıldan sonra molla derecesindeki büyük kadıların atanma ve azline ilişkin önerme yetkisini elde etmesiyle birlikte şeyhülislam, ulema örgütünde büyük bir hâkimiyet kurmuştur.²⁶³ Şeyhülislam yapılan kanunnameleri padişahın onayına sunulmadan önce inceliyordu. Ayrıca şeyhülislam padişahların şeri hukuka aykırı birtakım kanun ve uygulamalarına da karşı çıkabilmektedir. Örneğin kapitülasyonlarla Osmanlı tebaası olmayan gayri müslimlerin şهادetlerinin kabul edilmesini Şeyhülislam Ebussuud Efendi tenkit etmiştir. Bu gibi tepkilerin zaman içinde etkisini gösterip şeri hukuka mugayir kanun ve uygulamaların değiştirildiği ifade edilmektedir.²⁶⁴

Osmanlı'da Şeriye Mahkemeleri Tanzimat dönemine kadar hukuki ihtilafların çözüme ulaştırıldığı yargı mercileriydi. Bu mahkemelerde kadılar ve çeşitli yardımcıları görev yapmaktaydı. Kazasker ve şeyhülislam tarafından atanan kadılar, yargı görevini yerine getirirken bölgedeki idarecilerden bağımsız hareket etmişlerdir. Beylerbeyi ve sancak beyi gibi ehl-i örf unsurları ile kadılar arasında bir astlık üstük ilişkisi yoktu. Ehl-i örfün görevi sanıkları mahkemede yargılanmak üzere hazır bulundurmak ve hükmü yerine getirmektir.²⁶⁵ Yargılanan sanık suçlu bulunduğu takdirde kadı, hükmün ifası için hükümet idarecilerine yetki veren bir belge çıkartıyordu. Hiçbir vatandaş bu şekilde usulünce yargılanıp mahkûm edilmeden cezalandırılmazdı. Ehl-i örfle kadılar arasında böyle bir yetki ayrımı olmasının yanında ulemanın başı olan şeyhülislam da kadıların kararına karışmamaktadır.²⁶⁶ Kadılar kararlarını şeri ve örfi hukuk alanlarında başvurdukları kaynaklara göre verir. Bu kaynaklar fıkıh kitapları, fetva mecmuaları, kanunnameler ve şeriyye sicil

---

²⁶¹ Gilles Veinstein, "Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 209.

²⁶² Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1994, s. 462.

²⁶³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 103.

²⁶⁴ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, s. 384-386.

²⁶⁵ Aydın, s. 391, 393-394.

²⁶⁶ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/01, 1984, s. 640-641.

defterlerdir. Kadıların kararları Divan-ı Hümayun'da temyiz mahkemesi gibi denetlenebilmektedir. Bununla birlikte bazı davalar görülmekten imtina edilip divana havale edilmekteydi. Bu gibi davalar Divan-ı Hümayun'daki en yetkili hâkimler olan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından görülmektedir. Özellikle örfi ceza davalarıyla kamu görevlilerinin taraf olduğu davalarda, Divanın adil yargılama için önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği ifade edilmektedir. Divan padişah tarafından da denetlenebilmektedir.²⁶⁷

Adalet prensibi ise halkın şikâyetlerini padişaha ulaştırması ve onun emriyle haksızlıkların ortadan kaldırılmasıyla yerine getiriliyordu. Divan-ı Hümayun'a yapılan başvurular yoluyla halkın şikâyetleri padişaha ulaştırılırdı. Ayrıca padişah bizzat halkın şikâyetlerini de dinlerdi. Bu şikâyet toplama uygulaması Cuma namazı sırasında, ava giderken veya sefer gidiş-dönüşlerinde gerçekleşiyordu. Padişah halkın şikâyetlerine ne kadar çok kulak verirse o kadar adil bir hükümdar sayılırdı. Adaletin en önemli unsurlarından biri bu şikâyet hakkıdır.²⁶⁸ Kararların uygulanmasını sağlayan bürokratlar da adaletle hareket etmelidirler. "Daire-i adalet" olarak ifade edilen bu anlayış halkın, hükümdarın otoritesini temsil eden devlet yöneticilerine karşı korunmasını sağlar.²⁶⁹ Adalet ilkesi padişahın yayınladığı adâletnâmelerle yerine getirilir. Birçok alanda adâletnâme yayınlanabilir. Adâletnâmeler padişaha yapılan şikâyetlerden sonra yapılan teftişler neticesinde ortaya çıkan suistimaller sonrasında çıkarılır. Genel adâletnâmeler bütün bir reayayı koruma amacını taşır. Bölgesel adâletnâmeler veya bir zümre için çıkarılan adâletnâmeler de vardır. Adâletnâmeler önemli görevlerde bulunan yüksek idarecilere gönderilir. Bu idareciler şeri ve örfi hükümlere göre hüküm veren kadılar ve bedeni cezaları yerine getirme yetkisi bulunan beylerbeyi ve sancak beyleridir. Bu görevliler padişahın gönderdiği adâletnâmelerle doğrudan kendi işlemleri üzerinden sorumlu tutulur. Bu işlemlere başkalarının yaptığı zulümler de dâhildir. Çünkü bu zulümleri engellemek onların görevidir.²⁷⁰

15. yüzyıldaki değişimle birlikte ülkenin ve devletin hanedanın müşterek malı olduğu anlayışı yerini ülkenin ve devletin yalnızca hükümdara ait olduğu anlayışına

²⁶⁷ Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, s. 401, 414.

²⁶⁸ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, s. 63.

²⁶⁹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 44, 53, 54.

²⁷⁰ Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 2/3-4, 1965, s. 86-87.

bırakmıştır.²⁷¹ Padişah ülkenin sahibi olduğu için tebaasının malı ve hayatı üzerinde de tasarrufta bulunabilirdi. Fakat bu hakkını kayıtsız ve şartsız bir şekilde kullanamazdı. Bunun için belge gerekliydi.²⁷² Padişahın görevlilerinin mallarına da müsadere yoluyla el koyulabilirdi. Müsadere uygulanan durumlar suç, zimmete geçirme ve aşırı servet biriktirilmesi idi.²⁷³ Osmanlı'daki mülk devleti anlayışının medeni hukuk bağlamında değil kamu hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilir. Buna göre sultanın mülkiyet olarak bir sahipliği yoktur. Bu mülk devleti anlayışıyla hâkimiyetin sultana ait olduğu belirtilmek istenmektedir.²⁷⁴

Hükümdarın iradesinin hukuki alana müdahale etmesinin keyfiliği doğuracağı ifade edilir. Buna göre hükümdarın sahip olmuş olduğu alan ne kadar geniş olursa keyfilik o derece çok olur.²⁷⁵ Osmanlı yönetimi için bakıldığında bu yönetimin keyfi olmadığı, titizlikle tanımlanmış normların üzerine inşa edilmiş bir yönetim biçimi olduğu ifade edilir.²⁷⁶ Sultanın iktidarının sınırsız ve keyfi olmadığı, reayanın hukuki korumadan yoksun bir halde bulunmadığı belirtilir.²⁷⁷

4.3. Devletin Yapısındaki Değişmeler

Yeniçeri ocağındaki bozulmayı anlayabilmek için iç ve dış kaynaklı bazı ekonomik gelişmelerin anlaşılması gerekmektedir. Öncelikle bu gelişmelerin Osmanlı ekonomisine etkisine değinilecektir. Yeniçeri ocağında gerçekleşen bozulmayı kavrayabilmek için tımar sistemindeki bozulmanın da incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple iç ve dış ekonomik gelişmelerden sonra tımar sistemindeki bozulmaya yer verilecektir. Son olarak ekberiyet sisteminin Osmanlı yönetiminde meydana getirdiği değişimlere değinilecektir.

4.3.1. Dâhili ve Harici Ekonomik Gelişmelerin Osmanlı'ya Etkisi

16. yüzyılda gerçekleşen coğrafi keşifler sonucunda bulunan altın ve gümüş madenleri Avrupa'daki değerli maden kıtlığını bitirmiştir. Bununla birlikte bollaşan bu madenler ticarete kullanılan malların fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur.

---

²⁷¹ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14/01, 1959, s. 94.

²⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 45.

²⁷³ Gilles Veinstein, "Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 216.

²⁷⁴ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, s. 28.

²⁷⁵ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 92.

²⁷⁶ Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s. 59.

²⁷⁷ Gilles Veinstein, "Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 216.

Altına oranla daha çok ucuzlayan gümüş, para olarak daha fazla miktarda kullanılmıştır ve bu durum paranın değer kaybıyla sonuçlanmıştır. Dış ticarete kullanılan malların toplamı ile değerli maden stoku arasındaki dengenin bozulmasının yol açtığı fiyat devrimi Osmanlı'yı da etkilemiştir. Bu devrimsel etkinin sebebinin altından çok gümüş stokunun birdenbire artması olduğu ifade edilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda altından çok gümüş stokundaki artış fiyatlardaki hızlı artışa neden olmuştur.²⁷⁸ Fiyat devriminin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu savunan bir görüşe göre ise mali sorunların esas sebebi bütçe açıkları, tağşişler ve ordunun yapısında meydana gelen değişimlerdi. Bu görüşe göre gümüş cinsinden enflasyonun ekonomi üzerindeki etkisi tağşişlerden daha azdı.²⁷⁹ Tağşiş, devletin piyasadaki gümüş ve altın sikkeleri toplaması ve bunların içindeki değerli maden oranını azaltarak tekrar piyasaya sürmesiydi. Tağşiş bütçe açıklarını kapatmak amacıyla yapılıyordu. Devlet piyasaya daha fazla para sürerek ek gelir elde etmeyi amaçlamaktaydı. Tağşiş Osmanlı'da 18. yüzyıla kadar gümüş akçeler üzerinden uygulanmaya devam etmiştir.²⁸⁰ Osmanlı'da asıl bu gibi iç gelişmelerin mali sorunlara yol açtığı ifade edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin önemli bir kısmı fethe dayanıyordu. Fethedilen ülkelerden elde edilen gelirler devletin finansman araçlarından biriydi.²⁸¹ 16. yüzyılın sonlarından itibaren girilen savaşlarda savaş ganimeti elde edilemiyor ve bu savaşlar ekonomiye yük oluşturuyordu.²⁸² Ayrıca Osmanlı'da ordu, bürokrasi, vergi sistemi gibi devlet kurumları fetih sonucunda elde edilen topraklara yerleşen bir toplumun ihtiyaçlarına göre tasarlanmıştı. Bu sebeple kurumlar fetihlerin olmadığı, durağan bir sürecin ihtiyaçlarına cevap veremiyordu.²⁸³ Değişen koşullara uyum sağlayamayan bu kurumlarda çözümler ve bozulmalar meydana geliyordu.²⁸⁴

---

²⁷⁸ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 111-112, 207, 226.

²⁷⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Gökhan Aksay, İstanbul 2018, s. 94, 98.

²⁸⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 115.

²⁸¹ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 36.

²⁸² Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s. 61.

²⁸³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Ankara 2018, s. 39.

²⁸⁴ Vernon J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev. Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4/1, 1989, s. 156.

4.3.2. Tımar Sistemindeki Bozulma

Osmanlı'daki toprak ayrımı mülk arazi ve miri arazi şeklindeydi. Mülk arazi Müslümanlar için öşür arazi, Hristiyanlar için haraç arazi olarak ikiye ayrılıyordu. Miri arazi, fethedilen toprakların savaşılar arasında bölünmesiyle oluşmuştur. Bu topraklarda cebeli adında süvariler-sipahiler beslenir ve bu askerler savaş zamanı orduya katılırdı. Bu arazi vergi gelirine göre has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılırdı. Üç gruba ayrılan bu arazide en büyük kısmı tımarlar oluşturduğu için sisteme tımar sistemi denmiştir.²⁸⁵ Osmanlı'da tarımsal toprakların mülkiyet hakkı devlete aitti. Reaya bu toprakları ekip biçmekle görevliydi. Sipahi, reayadan bu topraklardan elde edilen gelirin vergisini toplama yetkisine sahipti. Sipahi ordusu da bu gelirlerle finanse ediliyordu.²⁸⁶

Fethedilen yerlerdeki araziler kişilere değil devlete ait olduğundan burayı fetheden komutan yalnızca görev süresi boyunca fethedilen yerden tımar alabilmekteydi.²⁸⁷ Devletin tımar sahiplerine kendi kullanımları için çiftlikler vermesi ve bu yerel yöneticilere çeşitli imtiyazlar tanınması siyasal hakları ve mülkiyet haklarını getirmediği belirtilir. Osmanlı'daki yerel eşrafın toprak sahipliğinin Avrupa'daki toprak sahipliğiyle bu sebeplerden dolayı örtüşmediği ifade edilir. Çünkü Avrupa'daki aristokrasi toprağın üzerinde ekonomik hakların yanında idari ve siyasi haklara da sahipti.²⁸⁸ Osmanlı'da ise mülkiyet siyasal güç kaynağı haline gelemiyordu.²⁸⁹ Köylü çiftliklerinin büyük mülklere dönüşmesi miri arazi uygulamasıyla engellenmişti.²⁹⁰

Tımar sistemi 16. yüzyılın sonuna doğru bozulmaya başladı. Savaş teknolojisindeki gelişmeler neticesinde tımarlı sipahiler Avrupa'daki ateşli silahlı ordular karşısında savaşlarda etkisiz kalıyordu.²⁹¹ Bunun sonucunda merkezi ve daimi orduların önemi arttı. Tımar sistemi askeri ve ekonomik açıdan önemini yitirdi ve iltizam sistemine geçildi.²⁹² Sayıları artan yeniçerilerin ve bu dönemde orduda kullanılmaya başlanılan Anadolu gençlerden oluşan paralı askerlerin yani sekbanların maaşlarını ödeyebilmek için devlet, tımarları hazinenin denetimine aldı

²⁸⁵ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, s. 36-37.

²⁸⁶ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 87, 274.

²⁸⁷ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, s. 131.

²⁸⁸ Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s. 50, 66.

²⁸⁹ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 38.

²⁹⁰ İncik, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 21.

²⁹¹ İncik, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 52.

²⁹² Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 13.

ve gelirlerini toplama hakkını mültezimlere verdi. Bu yeni sistem pek çok sorunu beraberinde getirdi. Tımar topraklarının bir kısmı saray ve devlet görevlilerinin eline geçerken geriye kalanlar vakfa dönüştürüldü. Devlet bu topraklardan artık bir gelir elde edemez olmuştu. Hazine devamlı açık veriyordu.²⁹³

Devletin mali sorunlara getirdiği çözümler mevcut durumu daha da kötüleştirdi. Beylerbeyileri ve sekban birlikleri kendilerine verilen vergi toplama yetkisini istismar ederek halkı soymaya başladı. Bu askerler ücretlerini alamadığı zaman veya görevlerine son verilince celali çeteleri haline geliyor, halktan zorla para topluyordu.²⁹⁴ Osmanlı'daki resmi görevlilerin imparatorluğun gerileme döneminde kendi toplumlarını talan eder hale geldiği ifade edilir.²⁹⁵ Osmanlı yönetimi eşkıya haline gelmiş bu çeteleri asi ilan ederek bunlara karşı önlemler almaya başladı. Celali isyanlarıyla mücadele için kentlere ve büyük-küçük kasabalara yeniçeri birlikleri yerleştirildi. Bu yeniçeriler de halkla karıştı ve nüfuzlarını kullanıp mültezim olarak büyük servetler edindiler. Ayrıca devlet topraklarından pay elde ederek köylülere ortak oldular. Bu yeniçeriler 18. yüzyılda eyaletlerin yönetimini ele geçiren ayan sınıfının kökenini oluşturmuştur.²⁹⁶ Bu gelişmeler yeniçeriliğin yapısını da bozmuştur.

4.3.3. Yeniçeri Ocağındaki Bozulma

Yeniçeri ocağı I. Murad döneminde kurulmuştur. Kapıkulu ocaklarından olan yeniçeri ocağı doğrudan padişahın şahsına bağlıydı. Ocağın kurulma sebebi el altında daimi bir ordu bulunması ihtiyacıydı. Tımarlı sipahiler savaş olmadığı zaman eyaletlerine dönüyordu. Devletin Rumeli'de ilerlemeye çalıştığı bir dönemde savaflara daha güçlü bir şekilde girebilmek için padişahın emir ve komutasında, daimi bir ordu olarak yeniçeri ocağı kuruldu.²⁹⁷ Kul sistemine değinilen kısımda bahsedildiği üzere daha sonra merkezileştirici bir idari bir aygıt olacak olan yeniçerilerin²⁹⁸ kuruluşu bu ihtiyaca binaen gerçekleşti.

Osmanlı toplumu yönetici sınıf ve reayadan oluşuyordu. Vergi ödemekle

---

²⁹³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 53-54.

²⁹⁴ İnalçık, s. 55.

²⁹⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 38.

²⁹⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 55-56.

²⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 144-145.

²⁹⁸ Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, çev. Ceren Çıkin, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 23.

yükümlü reaya devletin yönetiminde herhangi bir yetki sahibi değildi. Devletin temel ilkelerinden biri de reayanın yönetici sınıfın imtiyazlarından uzak tutulmasıydı.²⁹⁹ III. Murad döneminden itibaren bu kaide bozulmuş ocağa devşirme harici unsurlar girmeye başlamıştır. Esnaflar yeniçeri olmaya başlıyor, yeniçeriler arasında evlilik yaygınlaşıyordu.³⁰⁰ Uzun süren savaşlar mali durumu kötü etkiliyor yeniçerilerin maaşlarını vermek güçleşiyordu. Ek mali gelir sağlamak için yapılan tağşişler fiyatları arttırıyor bu durum yeniçerilerin tepkisini çekiyordu. Alım güçleri azalan yeniçeriler ayaklanıyor, bu işin sorumlusu olarak gördükleri kimselerin öldürülmesini istiyor bazen de bu ayaklanmalar padişahın haliyle sonuçlanıyordu. Yeniçerilerin esnafların arasına karışması bu ekonomik darlık döneminde gerçekleşmiştir. Yeniçeriler, maaşlarının eskisi gibi yeterli gelmemesi üzerine esnaf loncalarına girmiş, ticaret ve zanaatla uğraşmaya başlamıştır.³⁰¹

Tağşişlerden sadece yeniçeriler değil kentin çoğunluğu şikâyetçiydi. Devlet memurları, esnaflar, ticaretle uğraşanlar bu tağşiş uygulamasından etkilenmekteydi. Bu durum 17. ve 18. yüzyıllarda esnaflaşan yeniçerilerin kentin bu diğer unsurlarıyla birleşmesinin ve onlarla birlikte diğer muhalefet odaklarına katılmasının yolunu açmıştı.³⁰² Evlenmeye ve kışlalarının dışında yaşamaya başlayan yeniçerilerin oğulları, yeniçeri olmaya başladı. Halkın içinden gelen bu yeniçeriler aynı zamanda bir ordunun üyesiydi. Bu onlara bir seçkinlik veriyordu. Yeniçerilerin bu dönemlerde iç politikada bu denli etkili olmasının sebebi olarak bu durum gösterilmektedir.³⁰³ Sultan İbrahim'in tahttan indirildiği 1648 yılından III. Selim'in 1807'deki haline kadar gerçekleşen hal vakalarına sebep olan ayaklanmaların artık halkla iç içe olan yeniçeriler tarafından ekonomik kaygılarla gerçekleştirildiği ifade edilir.³⁰⁴

Yeniçeriliğin değişen yapısı onların savaşlara karşı bakışını da değiştirdi. Artık ailesi ve işi olan yeniçeriler savaş karşıtı bir tutum almıştı. Yeniçeriler işlerini bırakıp savaşa gitmek istemiyordu. Ocaktaki hâkim din anlayışı olan Bektaşilik bu noktada devreye girerek yeniçerilerin savaş karşıtlığını desteklemiştir.³⁰⁵

²⁹⁹ İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 36.

³⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, s. 477.

³⁰¹ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s. 140-141.

³⁰² Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 28.

³⁰³ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 84-85.

³⁰⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 73.

³⁰⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 77-78.

Yukarıda bahsedilen bu gelişmeler ocak nizamını sağlayan kaidelerin kaçınılmaz olarak ihlal edilmesini sağlamış ve yeniçeri ocağı bozulmuştur. Bu sebeple bozulmanın ocağın yalnızca kendi içinde gelişen olaylar neticesinde gerçekleşmeyeceği ve devletin diğer kurumlarındaki değişimlerin yeniçeri ocağının bozulmasıyla bağlantılı olduğu ifade edilir.³⁰⁶

Yeniçeri ocağının bozulmasında padişahın denetiminin ocak üzerinden kalkmasının da etkili olduğu ifade edilir. Buna göre Kanuni'den sonra gelen padişahların bir ikisi hariç hepsi askeri ve idari işleri vezir-i azama devretmiştir. Padişahın ordunun başında sefere çıkmayıp sarayda kalması padişahın asker üzerindeki nüfuzunu kırmış askerin padişahı uzaklaşmasını sağlamıştır.³⁰⁷

Kapıkulları ocaklarından sipahiler de bozulma eğilimi göstermekteydi. 17. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen isyanlarda sipahiler yeniçerilerle birlikte hareket etmiştir. Fakat aralarında rekabet olan³⁰⁸ bu iki askeri grup birbirine karşı da kullanılmıştır. Naima'dan aktarılan bilgiye göre II. Osman'ın katlinden sonra vezirler, yeniçerilerin gücünü azaltmak için sipahileri öne çıkararak iki grup arasında çatışma çıkartmıştır.³⁰⁹

4.3.4. Ekberiyet Sistemi

17. yüzyılda padişahların tahta oturan fakat bir iktidarı olmayan, politika oluşturmayan hükümdarlar olduğu belirtilir.³¹⁰ Padişah tipindeki bu değişimin sebeplerinden biri de ekberiyet sistemiydi. I. Ahmed döneminde getirilen bu sistemle saraydaki kimi çevrelerin yönetimdeki etkinliği padişah hilafına artmıştı. Bu sistem I. Ahmed'den sonra tahta çıkan padişahlarda uygulansa da hem I. Ahmed'den önceki padişahlar olan III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde hem de I. Ahmed döneminde devletin yönetimi valide sultanlar, harem kadınları, darüssaade ağaları (kızlar ağası) ve bazı nüfuzlu kimselerin müdahalesiyle bozuluyordu.³¹¹ Fakat bu sistemle birlikte sarayın yönetime müdahalesi çok yüksek boyutlara ulaşmıştır.

I. Ahmed tahta on dört yaşında çıktığında hanedan üyesi olarak kendisinden

³⁰⁶ Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, s. 299, 302.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, s. 501-502.

³⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri*, Ankara 1988, s. 196- 197.

³⁰⁹ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, s. 211.

³¹⁰ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 68.

³¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 119.

başka sadece kardeşi Mustafa vardı. Devlet erkânı Şehzade Mustafa'nın akli durumunu öne sürerek katledilmesini engelledi.³¹² Böylelikle ailenin en yaşlı üyesinin hükümdar olduğu ekberiyet sistemine geçiş için ilk adım atılmış oldu.³¹³

Kardeş katli âdeti, büyük kardeşin tahta geçmesi sistemine geçilse de ilk başlarda uygulanmaya devam etmiştir. II. Osman, Lehistan seferi öncesi kardeşi Mehmed'i, IV. Murad, İbrahim hariç üç erkek kardeşini katlettirmiştir.³¹⁴ II. Osman ve IV. Murad'ın sefere gitmeden önce kardeşlerini öldürtmesi arkalarından saltanatlarına karşı düzenlenebilecek bir organizasyonu önleme çabasıydı. Padişahların sefere çıkma geleneğinin kalkmasının kardeş katlini ortadan kaldıran bir sebep olduğu ifade edilir.³¹⁵ Sefere giden padişahlar geride rakip bırakmak istememekteydi. IV. Murad'dan sonraki padişahların genelinin sefere çıkmaması kardeş katline lüzum duyulmamasına neden oldu.

Kafes yöntemi şehzadelerin üzerinde olumsuz etkiler bırakıyordu. Sarayda bir dairede geçen dışarıyla iletişimi kesik bir hapis hayatı şehzadelerin psikolojilerini ister istemez etkiliyordu. Üstüne üstlük böyle bir hayatın içindeyken yaşadıkları ölüm korkusu şehzadelerin psikolojilerini iyice bozmaktaydı.³¹⁶

Ekberiyet sistemi devletin başına nitelikli bir hükümdarın geçmesini de engellemekteydi. Osmanlı'da bir saltanat kanunu bulunmaması sebebiyle ekberiyet sisteminden önce başa geçecek hükümdarın büyük veya küçük yaşta olması önem arz etmemekteydi. İlk dönemlerde padişah, devletin ileri gelenleri tarafından güç ve liyakate göre seçiliyordu.³¹⁷ İlk padişahlar iktidara en yeteneklinin geçmesini mümkün kılan bir süreçten geçiyordu. Sancaklara gönderilen şehzadeler buraların yönetiminden sorumlu vali oluyor, askeri ve idari işlere karışıyordu. Şehzadeler böylelikle hükümdar olmadan önce devlet yönetiminde deneyim kazanıyordu. Ekberiyet sistemiyle kafeslerde tutulan şehzadeler bu eğitim ve deneyim sürecinden mahrum kalıyordu. Şehzadeler sarayda harem kadınları ve hadımağalar tarafından kısıtlı bir eğitim görüyorlardı.³¹⁸ Bu hem şehzadelerin hükümdarlık niteliklerine haiz olmalarını engelliyor hem de onların sarayın nüfuz alanına girmelerini sağlıyordu.

---

³¹² İnalçık, s. 85.

³¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 41.

³¹⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 87.

³¹⁵ Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, s. 178.

³¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 82.

³¹⁷ Uzunçarşılı, s. 39.

³¹⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, s. 213-214.

Bu dönemde valide sultanlar, harem kadınları, darüssaade ağaları ve harem görevlileri yönetimde son derece etkin olmuştur. Devlette yaşanan otorite boşluğunu saraydaki harem grupları ile sarayın dışından devşirme grupları arasında yapılan ittifaklar doldurmuştur.³¹⁹ Sarayın artan önemi valide sultanın hareket alanını değiştirmiş ve arttırmıştır. Politik bir güç odağı haline gelen valide sultanlar kriz anlarında hanedanın bütünleştirici bir unsuru olarak devreye girebiliyor, hal vakalarında müdahaleleriyle hale taraf olanları yumuşatabiliyordu. Şehzadelerin eğitimi saray içinde gerçekleştiğinden annelerinin onların üzerlerinde bir nüfuzu olmaları doğaldı. Şehzadelerin eğitiminin politik yönünü üstlenen annelerinin oğulları üzerindeki etkileri oğulları padişah olunca da devam ediyordu. Oğlu padişah olunca artık valide sultan olan anne kurumsal olarak daha önemli bir aktör oluyordu. Valide sultanın, oğlunu, oğlu padişah olunca da bir şehzade gibi eğitmeye devam ettiği ifade edilir.³²⁰

Valide sultan güç ağını pek çok kişi üzerinden kuruyordu. Kızları bunlardan bazılarıydı. Valide sultanın kızları güçlü devlet adamlarıyla evleniyordu. Ayrıca valide sultanın azat edilmiş köleleri, yüksek rütbeli hadım karaağalar veya padişahın hocası iktidar mücadelesinde valide sultana destek oluyordu. Valide sultan bu güç ağını finanse edebilmek için daha çok hükümet kaynağı elde etmek istiyordu. Bu da valide sultanı iktidar savaşında diğer kliklerle karşı karşıya getiriyordu. Bu klikleri vezirler, şeyhülislam, padişahın hocası, darüssaade ağası ve padişahın gözdeleleri oluşturmaktaydı.³²¹

Valide sultanın ve haremın etkinliği vezir-i azamın seçilmesinde de kendini gösteriyordu. Bu dönemde vezir-i azamların seçilme ölçütü iktidardaki hâkim gruba bağlılıklarıydı.³²² Padişahın mutlak vekili olan vezir-i azam sarayın müdahaleleri sonucunda işini yapamaz olmuştu. Vezir-i azamlık makamı devletteki eski gücünü kaybetmişti. Öyle ki bu makamda bulunan kişiler bir saray entrikasıyla veya bir isyan sonucunda alaşağı edilebiliyordu. Bu gibi hareketler genellikle vezir-i azamın

---

³¹⁹ Shaw, s. 214.

³²⁰ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 2012, s. 318, 325, 327.

³²¹ Peirce, s. 334.

³²² Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 281.

katliyle sonuçlanıyordu.³²³

Ekberiyet sisteminin etkili bir hükümdar yetiştirmek ve seçmek için uygun bir sistem olmadığı hatta bunu engelleyen bir sistem olduğu ifade edilir.³²⁴ Kafes yöntemi padişahın devlette tek mutlak otorite olması anlayışına zarar vermiştir. Ekberiyet sistemi kargaşa ve çöküşün en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir.³²⁵

Ekberiyet sisteminde şehzadeler sarayda gözetim altında tutulduğundan bir saltanat iddiasında bulunarak padişaha karşı askeri bir mücadeleye girememektedirler. Fakat padişahlar, iktidarlarında bu kez merkezdeki kapıkulu askerinin baskısını hissetmekteydi. Özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında hissedilen bu baskı bu dönemdeki saltanat değişikliklerinde kendini göstermekteydi.³²⁶ Sonuçta bir yedek hükümdarın varlığı mevcut hükümdar için her zaman bir tehdit oluşturuyordu. İlerleyen kısımlarda 17. yüzyılın başıyla 18. yüzyılın başı arasındaki hal ve katl vakaları sonucunda gerçekleşen bu saltanat değişiklikleri incelenecektir.

4.4. Hal ve Katl Vakaları

Bu bölümde I. Mustafa'nın haliyle başlayan ve yüz yılı aşkın bir sürede gerçekleşen hal ve katl vakalarına yer verilecektir. Bu vakalar kronolojik olarak I. Mustafa'nın 1618'deki haliyle başlanıp III. Ahmed'in 1730'da gerçekleşen haline kadar sırasıyla ortaya koyulacaktır. Bu süreçte altı padişahın hal ve katl vakası incelenecektir. Bu padişahlardan II. Osman ve Sultan İbrahim katledilmiş, I. Mustafa, IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed haledilmiştir. I. Mustafa iki kere haledildiği için toplam beş hal vakası, iki katl vakası vardır.

4.4.1. I. Mustafa'nın 1. Hal Vakası

I. Ahmed'in 22 Kasım 1617'deki ölümünden sonra tahta kardeşi I. Mustafa geçmiştir. Kösem Sultan'ın I. Ahmed'in oğullarından biri yerine I. Mustafa'nın tahta geçirilmesine ön ayak olduğu ifade edilir. Buna göre Kösem Sultan I. Ahmed'in en büyük oğlu Şehzade Osman'ın tahta geçmesi durumunda kendi oğullarının hayatının tehlikeye girebileceğini düşündü. Kösem Sultan'ın rakibi Şehzade Osman'ın annesi

---

³²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 115, 117.

³²⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 33.

³²⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 85.

³²⁶ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1437.

Mahfiruz Sultan, oğlunu bu yönde teşvik edip Şehzade Osman'ın, kardeşlerini ortadan kaldırmasını sağlayabilirdi. Bu ihtimal dolayısıyla Kösem Sultan harekete geçmiş ve tahta I. Mustafa çıkarılmıştır.³²⁷ Bu iddianın aksine tahta kimin çıkacağı ile ilgili saraydaki kadınlar arasında nasıl bir mücadele olduğunun bilinmediği ifade edilir.³²⁸ Ayrıca bazı tarihçilerin I. Mustafa'nın cülusunda Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'nın ve Şeyhülislam Hoca Esad Efendi'nin rollerine işaret ettiği ifade edilir. Bu iddianın Vezir-i azam Halil Paşa İran seferinde olduğu için merkezde en önemli devlet görevlilerin bu kişiler olmasından ileri geldiği belirtilir. Buna göre merkezde en yetkili kişiler bunlar olduğu için kimin padişah olacağına ancak bu kişiler karar verebilirdi. Fakat bu konuda da açık ve net bir bilgi olmadığı belirtilir.³²⁹

II. Osman'ın yerine I. Mustafa'nın tahta geçirilmesinin saltanatın devrinde önemli bir değişiklik olduğunun bir göstergesi olduğu ifade edilir. Bu zamana kadar babadan oğula geçen saltanat bu kez yaşça büyük olan hanedan üyesine geçmişti. Böylelikle saltanatın devrinde ekberiyet sistemine geçilmiştir.³³⁰ Şeyhülislam Esad Efendi'nin Osman yerine Mustafa'nın tahta geçmesine cevaz vermesinin nedeninin devlet başkanının yaşça baliğ olması gerektiği prensibi olduğu belirtilir. Fakat İslami bir meşruiyet ve biat için padişahın aklen bir dengesizliğinin de olmaması gerekiyordu.³³¹ Beden ve ruh sağlığı biat için gerekli şartlardandı.³³² I. Mustafa'nın durumu bu hususta önemli bir sorun teşkil ediyordu. I. Mustafa'daki akli bozukluğun sebebinin I. Ahmed'in on dört sene süren saltanatı boyunca Mustafa'nın kafeste devamlı ölüm korkusuyla yaşaması olduğu ifade edilir.³³³

I. Ahmed döneminde yönetimde büyük nüfuz sahibi olan darüssaade ağasının I. Mustafa'nın cülusundan önce I. Mustafa'nın akli durumuna işaret ederek Şeyhülislam Esad Efendi ve Sadaret Kaymakamına bu konuyla ilgili itiraz ettiği belirtilir. Fakat bu itiraza genç ve yetişkin bir şehzade dururken çocuk yaşta bir şehzadenin tahta geçirilmesinin halkın tepkisini çekebileceği cevabı verildi. Ayrıca I. Mustafa'nın akıl noksanlığının sebebinin uzun süre kafeste kalması ve kimseyle

³²⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, s. 238.

³²⁸ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İSAM Yayınları, Ankara 2018, s. 193.

³²⁹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1796-1797.

³³⁰ Cezar, s. 1796.

³³¹ Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, s. 193.

³³² Cengiz Kallek, "Biat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/biat> (Erişim: 30.8.2022).

³³³ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1797.

görüşmemesi olduğu, halkla temas ederse durumunun düzelebileceği söylendi. Bunun üzerine I. Mustafa'nın cülusu gerçekleşti.³³⁴

I. Mustafa'nın daha hükümlerinin ilk günlerinde yaptığı bir takım hareketlerle akli durumunun ne derece bozuk olduğunu gösterdiği ifade edilir. Buna göre Sultan I. Mustafa kayıkla denize açıldıktan sonra kuş ve balıklara yanında getirdiği altın ve akçeleri atıyor, atıyla gezdiği sıralarda yolda gördüğü yoksul kimselere para dağıtıyordu. Bunların haricinde I. Mustafa, vezirler bir işin arzı için yanına girdiği sırada garip hareketlerde bulunuyor, vezirlerinin sarığını itip başını açıyordu. Tahtta geçirdiği üç ay yedi gün boyunca bu gibi hareketlere devam etmesi idarede aksaklıklara yol açıyordu. Darüssaade ağası bu noktada devreye girerek şeyhülislama, sadaret kaymakamına ve diğer ileri gelenlere padişahın bu hareketlerine devam ettiği takdirde hazinenin boşalacağı ve bunun telafisinin mümkün olmayacağı uyarısında bulundu. Bunun üzerine hal kararı alındı. 26 Şubat 1618'de ulufe dağıtılacağı bahanesiyle asker saraya çağrıldı. Şeyhülislam, ulema, ileri gelenler, asker ve devlet büyükleri de sarayda toplanmıştı. Darüssaade ağası, I. Mustafa'nın kaldığı odanın kapısını üzerine kapadı ve Şehzade Osman dairesinden getirilerek tahta çıkarıldı.³³⁵

4.4.2. II. Osman'ın Katli Vakası

II. Osman tahta çıktıktan sonra önceki dönemden kalan güceniğinin bir sonucu olarak sadaret kaymakamını ve şeyhülislamı yetkisiz kılarak yönetimden uzaklaştırdı. II. Osman'ın bu kişilere güceniğinin sebebi babası I. Ahmed'in vefatından sonra kendisinin yerine I. Mustafa'nın padişah yapılmasıydı. Bu sebeple II. Osman, Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı görevinden uzaklaştırdı ve Şeyhülislam Esad Efendi'nin elinden ilmiye sınıfının azil ve atama yetkisini aldı ve bu yetkileri hocası Ömer Efendi'ye verdi. Şeyhülislamın görevi artık sadece fetva vermeye indirgenmişti.³³⁶

Öküz Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i azam olan Güzelce Ali Paşa da birtakım kimseleri devlet yönetiminden uzaklaştırdı ve çeşitli müsadereler yaptı. Bunlardan biri de selefi Mehmed Paşa'ydı. Mehmed Paşa'dan paşa Halep valiliğine atandıktan sonra bu görevine gitmeden önce zorla otuz bin altın alındı. Vezir-i azam Güzelce

³³⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 337.

³³⁵ Peçevi İbrahim Efendi, s. 338-339.

³³⁶ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. IV, s. 1813.

Ali Paşa bunun haricinde Darüssaade ağası Mustafa Ağa'yı da padişahın gözünden düşürerek Mısır'a sürdürdü ve servetinden iki buçuk milyon altını hazine adına zapt etti. Darüssaade ağasının serveti göz önünde bulundurulunca darüssaade ağalarının bu dönemde edindikleri gücün boyutu anlaşılabilir. Devlet erkânından bazı kişilere karşı uygulanan bu sert siyaset, sadrazama olduğu kadar padişaha karşı da olumsuz bir bakışın, bir gücenikliğin oluşmasını sağlamıştır.³³⁷

Padişahın akıl hocaları ve onu etkileyen kişiler Vezir-i azam Güzelce Ali Paşa'nın yanında esas olarak Hoca Ömer Efendi ile Darüssaade ağası Hacı Mustafa Ağa ve onun yerine darüssaade ağası olan Süleyman Ağa'ydı. Güzelce Ali Paşa'nın II. Osman'ı Lehistan seferine çıkma konusunda³³⁸ ve sefer öncesi kardeşi Şehzade Mehmed'i öldürtme hususunda etkilediği belirtilir.³³⁹

II. Osman'ın ve onun etrafındakilerin uyguladıkları sert siyasetin sadece devlet erkânını gücendirmediği yeniçerilerin de bu siyasetten şikâyetçi olduğu ve bu durumun yönetime bakışlarını etkilediği ifade edilir. II. Osman'la yeniçeriler arasında yaşanan ilk gücenikliklerden biri isyan safhasından önce Hotin Seferi sırasında gerçekleşmiştir. Bu sefer sırasında askere az bahşiş verilmesi ve yeniçerilerin padişahın önünden geçirilmesi askerin padişaha kırılmasına sebebiyet vermiştir. Asker bu geçişi bir yoklama saymıştır.³⁴⁰ II. Osman'ın yaptığı bu yoklamayla mevcut asker sayısının maaş defterindeki miktardan daha az olduğu sonucuna vardığı bu sebeple de askere verilen parayı azalttığı ifade edilir.³⁴¹ Bu olayın yanında II. Osman'ın meyhaneleri basıp yeniçerileri cezalandırmasının askerle padişahın arasının açılmasında daha önemli bir etken olduğu ifade edilir.³⁴²

Bahsedilen bu sebeplerin haricinde isyanın esas sebebi II. Osman'ın hacca gitme kararıydı. II. Osman Hotin seferindeki başarısızlığı askerin ihmaline bağlamaktaydı. İki taraf da birbirine gücenikti. II. Osman İstanbul'a döndükten sonra hacca gitmek için hazırlıklara başlanmasını istedi. Bu karar yeniçeri ocağının

---

³³⁷ Cezar, s. 1813-1814.

³³⁸ Cezar, s. 1815.

³³⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, s. 239.

³⁴⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, çev. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1969, s. 460.

³⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 134.

³⁴² Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s.760.

kaldırılacağı söylentisini beraberinde getirdi.³⁴³ Buna göre padişahın asıl niyeti Anadolu'ya geçip yeni bir ordu kurmak ve bu orduyla yeniçerileri ortadan kaldırmaktı.

II. Osman'ın hac kararı sonrasında Şeyhülislam Esad Efendi, padişahların hacca gitmelerine gerek olmadığını ifade eden bir fetvayı II. Osman'a gönderdiyse de³⁴⁴ padişah kararından vazgeçmedi. Padişahın hac kararını almasında ve kapıkulu askerine karşı soğuk bir tavır takınmasında hocası Ömer Efendi'nin ve Darüssaade ağası Süleyman Ağa'nın etkisinin olduğu ifade edilir. O sırada vezir-i azam olan Dilaver Paşa'nın padişahın üzerinde büyük nüfuzu olan bu kişilerin yanında sesini çıkaramadığı ve padişahın hac için hazırlık emri vermesi üzerine onlara taraftar görüldüğü belirtilir.³⁴⁵

Bu hal devam ederken yeniçeri ve sipahi bir araya gelerek fikir alışverişinde bulundu. Asker, II. Osman'ın hacca gitmemesi gerektiği sonucuna vardı. O sırada kendilerine küçük rütbeli ulema mensupları katıldı.³⁴⁶ Ulemanın isyana bu aşamada destek vermesinin nedeni olarak maaşlarının kesilmesi ve ulemaya karşı takınılan baskıcı tavır gösteriliyordu.³⁴⁷ Asker ve ulemeden oluşan kalabalık birlikte At Meydanı'nda toplandı.³⁴⁸

At Meydanı'nda toplanan kalabalık, padişahı doğru yoldan çıkarıp böyle fikirlere sevk ettiğini düşündükleri kişilerin katledilmesine dair fetvayı Şeyhülislam Esad Efendi'den aldı.³⁴⁹ Asiler, Vezir-i azam Dilaver Paşa'nın, Hoca Ömer Efendi'nin ve Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın katlini istiyordu. Çünkü onlara göre padişaha makul olmayan fikirleri verenler bu kişilerdi. Sarayda ulemayla görüşen padişah asilerin bu isteklerini reddetti.³⁵⁰ Kalabalık ertesi gün yine At Meydanı'nda toplandı ve önceki kişilere ek olarak Kaymakam Ahmed Paşa, Defterdar Baki Paşa ve Nasuh Ağa'nın katlini istedi.³⁵¹ Saraya gönderilen heyetin geri dönmemesi üzerine asiler saraya girmek için harekete geçti. Gerekli tedbirleri alarak saraya giren asiler I. Mustafa'ya ulaşarak ona biat ettiler. Olanları haber alan

³⁴³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 462.

³⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. 1, s. 136.

³⁴⁵ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1816-1817.

³⁴⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, s. 764-765.

³⁴⁷ Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, s. 236.

³⁴⁸ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, s. 764-765.

³⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, s.765.

³⁵⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 463.

³⁵¹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, s. 767.

II. Osman, Dilaver Paşa ve Süleyman Ağa'yı isyancılara gönderdi. İsyancılar gönderilen paşaları öldürdükten sonra I. Mustafa'yı Orta Cami'ye götürdü.³⁵²

II. Osman yanındakilerle istişare ederek ne yapılması gerektiği hakkında görüş aldı. Kendisi Üsküdar'a geçip Bursa'ya gitmeyi düşünüyordu. Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı Mehmed Ağa, Ağa Kapısı'na gitmeyi teklif etti. Padişah bu teklifi kabul etmediyse de iskelede kayık kalmadığından Ağa Kapısı'na gitmek mecburi bir seçenek olarak kaldı. İskelede kayık olmamasının sebebi isyancıların bunları kaçırmış olmalarıydı.³⁵³ II. Osman'ın yeniçerilere sığınma planı işe yaramadı. Sultan Osman, Ağa Kapısı'na gittikten sonra uzlaşmak üzere Orta Cami'ye gönderdiği yeniçeri ağasını, yeniçeriler konuşurmadan katletti. Sonrasında yeniçeriler, Sultan Osman'ı bularak Orta Cami'ye getirdiler.³⁵⁴

Vaka bu aşamadayken I. Mustafa, validesinin yönlendirmesiyle Davud Paşa'yı Vezir-i azam tayin etti.³⁵⁵ Davud Paşa Orta Cami'ye geldi ve yanındaki cebecibaşına işaret ederek II. Osman'ın üzerine kemend attırdı. Davud Paşa, II. Osman'ı orada boğdurmak istiyordu. Askerlerin araya girmesiyle bu teşebbüs sonuçsuz kaldı. II. Osman hayatından endişe ederek Davud Paşa'nın kendisini öldüreceğini askere söyledi. Asker böyle bir ihtimalin olmadığını, ortamın sakinleştikten sonra yeniden padişah olacağını II. Osman'a söyleyerek onu teselli ettiler.³⁵⁶ Yeniçeriler II. Osman'ın öldürülmesine rıza göstermemekteydi. Cuma günü olduğu için Cami'de müezzin sela verince dışarıdaki asker Sultan Osman'ın katledildiğini sandı. Askerler, Sultan Osman'ın öldürülmesine rızalarının olmadığını şimdilik Sultan Mustafa'nın padişah olduğunu, Sultan Osman'ın mahpus edilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Vezir-i azam Davud Paşa, II. Osman'ı pencereye getirerek askere gösterdi.³⁵⁷

Vezir-i azam Davud Paşa, Sultan Mustafa'yı saraya götürdükten sonra Orta Cami'ye geri döndü. Davud Paşa, yanına Subaşı Kethüdası ile birlikte birkaç adamı daha aldı ve II. Osman'ı Yedikule'ye götürdü. Sultan Osman burada Davud Paşa'nın adamları tarafından katledildi.³⁵⁸ II. Osman'ın Yedikule'ye sevki sırasında yeniçeriler, II. Osman'ın Ağa Kapısı'na getirdiği altınları yağmalamaya

³⁵² Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 463.

³⁵³ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, s. 774-775.

³⁵⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 464.

³⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 140.

³⁵⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 465.

³⁵⁷ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, s. 780.

³⁵⁸ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 465.

yönlendirilmişti. Yeniçerilerin dikkati başka yöne çekildiği sırada II. Osman Yedikule'ye götürülmüştü.³⁵⁹

II. Osman'ın katli vakasında isyanın başlatıcısı ve ana dinamiği asker olduysa da isyan, ulema tarafından da desteklenmiştir. Yeniçeriler ve sipahiler bir araya geldikten hemen sonra ulema mensupları onlara katılmıştır. Böylelikle isyancılar taraftar kazanmıştır. İsyancılar hareketlerini meşru bir zemine oturtmak istedikleri zaman ise şeyhülislam gerekli fetvayı onlara vermiştir.

Asker ve ulema isyan sırasında birlikte hareket etmiştir. Fakat katilde bu iki grup da etkin değildir. Vakanın katle sonuçlanmasında I. Mustafa'nın annesinin ve onun damadı ve uygulayıcısı olan Davud Paşa'nın müdahalesi söz konusudur. I. Mustafa'nın saltanatı sırasında devlet işlerini eline alan annesinin, oğlunun saltanatını teminat altına almak istediği için bu kararı aldığı belirtilir.³⁶⁰ Ayrıca olayın I. Mustafa'nın veya annesinin emri ya da rızası olmadan gerçekleşmeyeceği de ifade edilir.³⁶¹ Sonuç olarak Davud Paşa oluşan atmosferden yararlanarak yeniçerileri II. Osman'ın etrafından uzaklaştırmış daha sonra da II. Osman'ın katlini sağlamıştır. Yeniçerilerin bu olaya ve Davud Paşa'ya reaksiyonu sonradan sert olsa da Davud Paşa tarafından altınlarla oyalandıkları sırada bir varlık göstermemişlerdir. Bu durum yeniçerilerin isyandaki motivasyonunu ve davranışlarını açıklamaktadır.

II. Osman'ın katlinin bu olay sonrasında gerçekleşen isyanlar için bir zemin oluşturduğu ifade edilir. Buna göre isyanların iki tarafı padişahlar ve isyancılar, isyanların artık padişahın hayatına mal olabileceğini bilmektedir.³⁶² II. Osman'ın katli bu anlamda bir dönüm noktası olmuştur.

4.4.3. I. Mustafa'nın 2. Hal Vakası

I. Mustafa'nın ikinci dönemi II. Osman'ın katlinin gölgesinde geçmiştir.³⁶³ Bu dönemde yönetim yeniçeriler ve sipahilerin elindeydi.³⁶⁴ Kapıkulu askerleri, iktidarı elinde bulundursa da II. Osman'ın katline halkın göstermiş olduğu tepkiden rahatsızlardı. Kapıkulu askerleri katlin sorumluluğundan kurtulmak istiyordu. Bu sebeple II. Osman'ı öldürme niyetlerinin olmadığını sadece gözetimde tutulmasını

³⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 141.

³⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 83.

³⁶¹ Burak Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı İslahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 39.

³⁶² Onaran, s. 29.

³⁶³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 181.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II*, s. 203.

istediklerini söylediler. Askerler bir günah keçisi arayışındaydı. Sipahiler II. Osman'ın katlinin sorumlusu olarak Davud Paşa'yı gösterdi. Davud Paşa'nın vezir-i azam olarak hiçbir otoritesi kalmamıştı. Kendisinin hedef tahtasına konulduğunu bildiğinden askerin her istediğini yerine getiriyordu. Fakat bu hal Davud Paşa'yı kurtaramadı ve sadrazamlığı bırakmak zorunda kaldı. Onun yerine Mere Hüseyin Paşa vezir-i azamlık görevine getirildi. Bu değişikliklerin akli dengesinin yerinde olmayan I. Mustafa'nın değil Kösem Sultan'ın onayıyla yapıldığı ifade edilir.³⁶⁵

II. Osman'ın katlinin sorumluları olarak görülen kişilerden önce Orta Cami'deyken II. Osman'ın boynuna kemend atan cebecibaşı öldürüldü. Daha sonra Davud Paşa yakalandı ve II. Osman'ın öldürüldüğü yer olan Yedikule'de boğularak idam edildi.³⁶⁶ II. Osman'ın katillerinden Kilindir Uğrusu da Davud Paşa'yla beraber öldürülmüştü.³⁶⁷

Mere Hüseyin Paşa I. Mustafa döneminde iki kez vezir-i azamlık yapmıştır. Mere Hüseyin Paşa iki sadaretinde de selefi Davud Paşa gibi askerin her dediğini yaparak devlet hazinesini boşaltmıştır. İkinci sadaretinden önce Vezir-i azam Gürcü Mehmed Paşa'yı, paşanın II. Osman'ın katillerinin ortadan kaldırmasının akabinde mevkisinden etmiştir. Yeniçeriler ve sipahiler Gürcü Mehmed Paşa yerine Mere Hüseyin Paşa'nın sadarete getirilmesini istemekteydi. Bunun sebebi Mere Hüseyin'in daha önceden sipahilere gönderdiği paralardı. Satın alınmış zorbalarla birlikte emeline ulaşan Mere Hüseyin Paşa devlet yönetiminde kendine iş birliği yaptıkları gibi zorba bir tarz belirledi. Ulema bu tarzdan rahatsızdı. Bir kadının haksızlığa uğrayıp dövülmesi ulemanın ayaklanmasına sebep oldu. Fatih Camii'nde toplanan ulemanın sayısı gitgide arttı. Sadrazam dağılmaları için haber gönderdiyse de ulema dağılmadı. En sonunda yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası, yeniçerileri ve acemi oğlanlarını yanına alarak Fatih Camii'ne doğru yola koyuldu. Yeniçeri ağası Fatih Camii'ne giderken Şehzade Camii'de duraksadı ve burada akşam namazını kıldı. Bu sırada acemi oğlanlar sabırsız davranarak Fatih Camii'ne gitti ve ulemeden silahsız on dokuz kişiyi öldürdü. Ulema ayaklanması böylelikle kanlı bir şekilde bastırıldı.³⁶⁸

Bu olayın bastırılmasından güç alan Mere Hüseyin Paşa zorba yönetimini arttırarak devam ettirdi. Mere Hüseyin Paşa kendini güçlü hissedince daha önce iş

³⁶⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 179.

³⁶⁶ İnalçık, s. 182.

³⁶⁷ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1843.

³⁶⁸ Cezar, s. 1836, 1843, 1850-1851.

birliği yaptığı sipahi zorbalarını elçi kabul merasimi sırasında bostancılar ve yeniçerileri kullanarak ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu planın ortaya çıkması üzerine sipahiler Mere Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı bırakmasını istedi. Mere Hüseyin Paşa mühür-ü hümayunu yalnızca yeniçerilere teslim edeceğini bildirerek zaman kazanmaya çalıştı. Bu hususun önemli olduğu Mere Hüseyin Paşa'nın nezdinde en yüksek makamı kendisinin vezir-i azam olmasını sağlayan ve ulema ayaklanmasından zaferle çıkmasını mümkün kılan yeniçerilerin temsil ettiği ifade edilir.³⁶⁹ Ortada bir padişah veya onun mutlak temsilcisi vezir-i azam otoritesinin kalmadığı açıktır. Bu dönemde bütün güç askerinin elindeydi.

Mere Hüseyin Paşa'nın zaman kazanma çabası sonuç getirmedi. Onun düşüncesi yeniçerileri sipahilere karşı ayaklandırmaktı. Mere Hüseyin Paşa bu düşünceyle ağa kapısına gitti. Yeniçerilerin bir kısmı kendisine taraftar olduysa da Yeniçeri Kethüdası Bayram Ağa'nın Mere Hüseyin Paşa'nın kendi çıkarını düşündüğu ve onun uğrunda sipahilerle çatışmanın doğru olmayacağı sözleri yeniçeriler üzerinde etkili oldu. Böylece Mere Hüseyin taraftarı yeniçeriler de bunun aleyhine bir şey söyleyemedi. Nihayetinde Mere Hüseyin Paşa sadrazamlığı bırakmak zorunda kaldı. Yerine Kemankeş Ali Paşa vezir-i azam oldu.³⁷⁰

Ülkenin yönetimi tam bir karışıklık içinde bulunuyordu. Kapıkulu hâkimiyetinin yanında I. Mustafa'nın durumu dolayısıyla işleri onun adına valide sultan idare ediyordu. Son dönemlerde sıklaşan cülus bahşişleri ve önceki sadrazamların askeri memnun etmek için yaptığı savurganlıklar hazineye para bırakmamıştı. Bunlara ek olarak Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa II. Osman'ın katlini öne sürerek ayaklanmıştı. Bu kargaşaya ortamında Vezir-i azam Kemankeş Ali Paşa, Şeyhülislam Yahya Efendi ve kazasker efendiler diğer devlet erkânıyla görüşerek bu hale bir çözüm olarak I. Mustafa'nın yerine Şehzade Murad'ın padişah yapılması kararını aldılar. Vezir-i azam ve şeyhülislam bu kararı valide sultana bildirdi. Halin sebebi olarak da I. Mustafa'nın akli durumu gösterildi. I. Mustafa 9 Eylül 1623'te saraydaki dairesine yerleştirildi ve Şehzade Murad tahta çıkarıldı.³⁷¹

I. Mustafa iki kez haledilen yegâne padişah olmuştur. I. Mustafa ilk halinden sonra tahta çıkan II. Osman'ın katlinin akabinde tekrar padişah yapıldıysa da akli

---

³⁶⁹ Cezar, s. 1851-1852.

³⁷⁰ Cezar, s. 1852.

³⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 148-149.

durumu dolayısıyla hiçbir otoriteye sahip olmamıştır. I. Mustafa'yı padişahlığa getirenlerin bu durumu göz önünde bulundurarak onun padişahlığında ısrarcı olmuş olabileceği düşünülmektedir.

4.4.4. Sultan İbrahim'in Katl Vakası

Sultan İbrahim'in sekiz buçuk senelik saltanatının yaklaşık ilk dört senesi Vezir-i azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın başarılı idaresi sayesinde düzen ve istikrar içinde geçmiştir.³⁷² Kemankeş Mustafa Paşa devlette bazı değişikliklere gitmiştir. Bu dönemde vergi sisteminde düzenlemeler yapılarak vergi gelirleri arttırılmış bütçe düzenlemesi yapılarak aylıkların düzenli olarak ödenmesi sağlanmıştır. İç ve dış meselelerde istikrar sağlanmıştır. Bu gibi başarılı hamleler dikkatleri vezir-i azamın üzerine çekmiştir. Aylıkları maliyeye kaynak yaratmak için indirilen veya kaldırılan kimseler Kemankeş Mustafa Paşa'nın karşısında yer almıştır.³⁷³ Bu dönemde Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın en büyük rakipleri Cinci Hoca lakaplı Safranbolulu Hüseyin Efendi ile Silahdar Yusuf Paşa'ydı. Sultanın nezdindeki değerlerini kullanarak vezir-i azamın işlerine karışmaya başlayan bu iki şahıstan kurtulmak isteyen Kemankeş Mustafa Paşa harekete geçti. Kemankeş'in düşüncesine göre yeniçerilerin desteği para ile elde edildikten sonra divan günü padişahın bu iki şahsı etrafından uzaklaştırması istenecekti. Bu plan yürürlüğe konamadı çünkü yeniçeriler ulufelerde yapmış olduğu kesintiler nedeniyle vezir-i azamın yanında yer almadı. Planın sultanın kulağına gitmesi üzerine Kemankeş Kara Mustafa Paşa 31 Ocak 1644'te katledildi. Kemankeş'in yerine Sultanzade Mehmed Paşa sadrazamlığa getirildi. Kemankeş Mustafa Paşa'nın katlinden sonra yönetimin hâkim figürleri Cinci Hoca, Yusuf Paşa ve padişahın gözdeleri oldu.³⁷⁴ Kemankeş Mustafa Paşa'nın idamı ve akabinde yaşanan saray içi çekişmelerin hale giden süreci hazırladığı ifade edilir.³⁷⁵

Sultan İbrahim'in Kemankeş'ten sonraki döneminde yaşanan karışıklıkların padişahın psikolojik durumuyla da alakası vardı. I. Mustafa döneminde yaşanan karışıklıklar, II. Osman'ın katledilmesi ve özellikle IV. Murad'ın kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım'ı boğdurtması Sultan İbrahim'in psikolojik durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. IV. Murad'ın üç kardeşini de öldürtmesinin ardından sıranın

³⁷² Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1954.

³⁷³ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, s. 250.

³⁷⁴ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1959-1960, 1962.

³⁷⁵ Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, s. 334.

kendisine gelebileceği ihtimali padişahın sinirlerini yıpratmıştır. Bununla birlikte Sultan İbrahim'in durumunun amcası I. Mustafa'yla aynı olmadığı Sultan İbrahim'in sadece psikolojik rahatsızlıklarının olduğu ifade edilir.³⁷⁶

Sultan İbrahim'in geçirmiş olduğu bu şehzadelik hayatı onun padişah iken yaptığı birtakım aşırı davranışları açıklamaktadır. Bu davranışlardan bazıları Yusuf Paşa'yı ve Salih Paşa'yı yok yere katlettirmesiydi. Sultan İbrahim Hanya'yı zapt eden Yusuf Paşa'yı, Vezir-i azam Sultanzade'nin tahriklerine kapılıp az hediye getirdiği gerekçesiyle idam ettirmeye kalkışmıştı. Cinci Hoca ve valide sultanın araya girmesi sonucunda bu idam ilk seferde gerçekleşmemişse de daha sonra Yusuf Paşa'yla Sultan İbrahim arasında yaşanan bir tartışma neticesinde Yusuf Paşa bütün itirazlara rağmen öldürülmüştür. Salih Paşa ise Sultan İbrahim'in İstanbul'da atla gezme zevkinin kurbanı olmuştur. Bu gezintilerin birinde Sultan İbrahim'in yoluna köyden kente gelen arabalardan biri çıkar. Bu durumdan rahatsız olan Sultan İbrahim arabaların şehre girmesini yasaklar. Başka bir gün karşısına yine bir araba çıkması üzerine o dönem vezir-i azam olan Salih Paşa'yı emrini yerine getirmediği gerekçesiyle öldürtür.³⁷⁷ Bu katllerin hukuki olarak meşru olmadığı ifade edilir. Buna göre örfi yetkisine dayanarak "siyaseten katl" emri verecek hükümdarın akıl sağlığı tam olarak yerinde olmalıdır. Bu sebeple Sultan İbrahim'in bu emirleri hukuki değildir.³⁷⁸ Olayların gerçekleşme nedenleri göz önünde bulundurulduğunda padişahın akıl sağlığıyla ilgili olarak psikolojik sorunların biraz daha ötesinde bazı problemlerin olabileceği düşünülmektedir.

Sultan İbrahim tahta çıktığında hanedanın tek varisiydi. Bundan dolayı padişahın çocuğu olsun diye kendisine pek çok güzel cariye takdim edildi. Sultan İbrahim zamanının büyük kısmını bu cariyelerle ve harem eğlenceleriyle geçiriyordu. Sultan İbrahim önemli sancak ve vilayetlerin haslarını paşmaklık olarak hasekilerine vermekteydi.³⁷⁹ Hâlbuki bu önemli sancak ve vilayetler hizmetleri karşılığında valilere verilmesi gerekiyordu.³⁸⁰ Harem kadınlarının Sultan İbrahim sayesinde kazandığı nüfuz devlet yönetimini de etkiledi. Yüksek devlet memuriyetlerine yapılan atamalar rüşvet alan hasekilerin tavsiyesi ve müdahalesiyle yapılmaya

---

³⁷⁶ Emecen, s. 322, 352.

³⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 223-225, 226.

³⁷⁸ Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, s. 82.

³⁷⁹ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 1987-1988.

³⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 227.

başlandı.³⁸¹

Rüşvetsiz iş yapılmayan bu dönemde vezir-i azam olan Hezarpare Ahmed Paşa da bu rüşvet dalgasının menfaatçilerindendi. Bunun yanında padişahın gönlünü hoş etme işini çok ileri taşıyan Hezarpare Ahmed Paşa, padişahın samur isteğini yerine getirebilmek için Venediklilerin Bosna'da kazandığı yerleri önemsiz gösteriyor bu konuda padişahı bilgilendirenleri İstanbul'dan uzaklaştırıyordu. Sultan İbrahim sarayın ve İstanbul'daki köşkların hepsinin samur ve ipekli kumaşlarla süslenmesini istiyordu. Bu süsleme işini yapan vali, sancak beyi, şeyhülislam, kazasker ve kadıllardan samur isteniyor, vermeyenler azlediliyordu. Devlet erkânı, vezirler ve ulemanın yanında ocak ağalarından da samur veya bedeli miktarda para tahsil edilmek istenmiştir. Ocağın ileri gelen ağalarından Bektaş, Muslihuddin, Kara Murad ve Kara Çavuş Mustafa Ağa bu isteği geri çevirerek vezir-i azama karşı birleştiler.³⁸² Yeniçeri ocak ağalarından böyle bir talepte bulunulmasının Sultan İbrahim'in samur kürk merakından kaynaklanmadığı, bunun yeni bir vergi tesis etme çabası olduğu ifade edilir. Buna göre yeniçeri ağaları ait oldukları sınıfın imtiyazlarını korumak için bu talebi geri çevirmiştir.³⁸³

Vezir-i azam Hezarpare Ahmed Paşa'nın ağaların bu tutumu üzerine onları kendi oğlunun düğününe davet edip ortadan kaldırmak istediği fakat ağaların düğündeyken kendilerine karşı düzenlenen bu komployu haber alarak oradan uzaklaştığı daha sonra da Kara Murad'ın etrafında birleştiği aktarılır.³⁸⁴ Bu düğün komplosunun dönemin kaynaklarında geçmediği ifade edilir. Buna göre Naima'dan aktarılan bu bilgi Kâtip Çelebi, Vecihi, Mehmed Halife ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin eserlerinde yoktur.³⁸⁵

Orta Cami'de toplanan yeniçeriler padişahı yanlış yönlendiren kişi olarak belirledikleri Vezir-i azam Hezarpare Ahmed Paşa'yı ortadan kaldırma kararı aldı. Yeniçeriler şeyhülislamı durumdan haberdar ederek ondan ulemayı organize etmesini istedi. Şeyhülislamın çağrısına uyan ulema Fatih Camii'ne geldi. Daha sonra sipahiler de isyana iştirak etti. Ulemanın isyana destek vermesinin bir sebebinin Cinci Hoca'nın liyakatsiz bir şekilde Sultan İbrahim tarafından devlette

³⁸¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 246.

³⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 229, 231, 233.

³⁸³ Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet*, s. 43.

³⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 234.

³⁸⁵ Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, s. 343-344.

yükseltilmesi ve rüşvetle kadı, müderris atamaları yapması³⁸⁶ olduğu düşünülmektedir. Bunun haricinde samur kürk meselesinin ulema için eleştiri ve alay konusu yapıldığı ifade edilir.³⁸⁷ Ulemanın gidişattan memnun olmadığı açıktır.

İsyancılar Vezir-i azam Hezarpare Ahmed Paşa'nın katlini ve yerine Sofu Mehmed Paşa'nın getirilmesini istiyordu. Sofu Mehmed Paşa isyancılar tarafından zorla Orta Cami'ye getirildi ve daha sonra saraya gönderildi. Sultan İbrahim, Paşa'nın vezir-i azam olmasını kabul etti fakat damadı Ahmed Paşa'nın katline onay vermedi. İsyancılar Ahmed Paşa'nın katlinde direterek Sofu Mehmed Paşa'yı tekrar saraya gönderdi. Sultan İbrahim'in isyancıların elçisi konumunda olan Sofu Mehmed Paşa'ya tepkisi bu kez sert oldu. Sultan İbrahim isyancıların dağılmasından sonra Sofu Mehmed Paşa'yı ortadan kaldıracığını ima ederek onu huzurundan tehditlerle kovdu. İntikam ve tehdit söylemi isyanın seyrini değiştirdi ve Sultan İbrahim'in haline karar verildi.³⁸⁸

Ahmed Paşa'nın yakalanıp öldürülmesinden sonra Sultan İbrahim saraydaki bostancıları isyancılarla gerçekleştirecek muhtemel bir çatışma için silahlandırdı. Fakat bostancıbaşı isyancılarla anlaşmış, mukabelede bulunulmayacağını isyancılara bildirmişti. Bunun üzerine saraya giden isyancılar Kösem Sultan'la görüşerek daha önceden bildirdikleri hal kararının nedenlerini ona aktardı. İsyancılar Sultan İbrahim yerine yedi yaşındaki Şehzade Mehmed'in padişah yapılmasını istiyordu. İsyancılar Sultan İbrahim'i kastederek akılsız büyüğün padişahlığının caiz olmayacağı fakat akıllı çocuğun padişahlığının caiz olacağı, vezir-i azamın ona vekâlet edebileceği görüşündeydi. Nihayetinde 7 Ağustos 1648'de Şehzade Mehmed tahta geçirildi. Daha sonra Sultan İbrahim odasından alındı ve başka bir daireye konuldu. Bulunduğu dairenin etrafı iyice kapatıldı. Tahtın yeni sahibi yedi yaşındaki bir çocuk olmuştu.³⁸⁹

Padişahın hücre benzeri bir yere kapatılması ve burada sürekli olarak sesli bir şekilde ağlaması üzerine onun bu haline üzülen Enderun halkının padişahı tekrar tahta çıkarmaya karar verdiği ifade edilir. Buna göre bu düşüncenin sipahiler arasında da yaygınlaşması üzerine devlet erkânı hareket geçmiş ve Sultan İbrahim'i ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bunun için Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'den

³⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 225, 234-235.

³⁸⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 245.

³⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 235-236.

³⁸⁹ Uzunçarşılı, s. 236-237.

fetva alınmıştır. Bu fetvaya göre rüşvetle ehliyesiz kimseleri makamlara atayarak nizamı bozan padişahın hali ve katli caizdi.³⁹⁰ Bu fetvanın üzerine saraya gidilmiş ve Sultan İbrahim 17 Ağustos 1648'te katledilmiştir. Bu katilde en büyük pay sahibi vezir-i azam ve şeyhülislamı.³⁹¹ İsyancılar halde de katilde de hep bir meşruiyet arayışındaydılar. Dini hükümlere dayanılarak alınan bir fetvayla hareketlerini haklı gösterme çabasıydı bu. Fakat bu durum isyancıların yaptıklarının hukuki olduğu anlamına gelmiyordu. Sonuçta verilen fetvalar bir yorumdu. Ayrıca hal ve katli fetvaları bağımsız otoriteler tarafından verilmiyordu. Fetvayı veren kişiler yine isyancıların safında olan insanlardı.

4.4.5. IV. Mehmed'in Hal Vakası

IV. Mehmed'in uzun saltanatının ilk yılları Kösem Sultan ile yeniçeri ağalarının yönetimi ve akabinde çeşitli sadrazamların kısa süreli idaresiyle geçti. Köprülülerin yönetimi ele almasıyla başlayan güçlü sadrazamlık dönemi ise Viyana mağlubiyetin ardından sona erdi.

Çocuk padişah IV. Mehmed'e Büyük Valide Kösem Sultan vekâlet ederek işleri idare ediyordu. Bununla birlikte Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşa da iktidarda önemli bir figürdü. Sofu Mehmed Paşa maliyeye sıkı bir denetim getirmişti. Sofu Mehmed Paşa sipahileri Girit savaşına katılmak koşuluyla yeniden hizmete almıştı. Fakat sipahiler sefere gitmek için çocuklarının maaş defterine geçilmesini de şart koşuyordu. Sipahiler ayrıca vergi toplama görevinin yine kendilerine verilmesini talep ediyordu. Sipahiler bu bahaneyle ayaklandı. Ayaklanan sipahilere isteklerinin Sofu Mehmed Paşa tarafından geçiştirilmesi üzerine yenileri katıldı. İsyancılar Sultan İbrahim'in katlinin sebebini sorarak hareketlerini meşrulaştırmaya çalışıyordu. Tüm bunların yanında sipahilerin esas hedefinin Kösem Sultan olduğu ifade edilir. Buna göre sipahiler Kösem Sultan'ın vekâletini istemiyordu. Nihayetinde bu isyan yeniçeriler vasıtasıyla bastırıldı.³⁹²

İktidar mücadelesinde Büyük Valide Kösem Sultan, Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşa'yla rekabet içindeydi. Sofu Mehmed Paşa, Kösem'in devlet işlerine karışmasına müsaade etmiyordu. Divan'a gitmeyen Sofu Mehmed Paşa devlet

³⁹⁰ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 4, çev. Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1968 s. 1861-1862.

³⁹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 238.

³⁹² İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, s. 264, 265, 267.

işlerini sarayından yönetiyordu.³⁹³

Sofu Mehmed Paşa'nın devlette tasarrufa gitmesi hazineden nemalananları Kösem'in yanına yanaştırmıştı. Ve bu kişiler vezir-i azamın padişahın yerine geçmek istediği dedikodusunu çıkartarak Kösem'i Sofu Mehmed Paşa aleyhinde kışkırttı. Bu kışkırtmaların neticesinde Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşa Venediklilere karşı kaybedilen Foça deniz savaşı bahane edilerek padişah tarafından azledildi ve daha sonra katledildi. Sofu Mehmed Paşa'nın yerine Kara Murad Ağa sadrazamlığa getirildi. Padişahın yaşı çok küçük olduğu için bu azlin Kösem Sultan tarafından organize edildiği ifade edilir. Kösem Sultan, Sofu Mehmed Paşa bertaraf edildikten sonra yeniçeri ağalarıyla birlikte iktidarı tam olarak eline almıştır.³⁹⁴

Kara Murad Paşa vezir-i azam olduktan sonra Ocak ağalarıyla birlikte hareket etmeye başladı. Bu ocak ağalarının içinde Valide Turhan Sultan'ın desteklediği Çelebi Mustafa Ağa da vardı. Kösem Sultan, Kara Murad Paşa tarafındaydı. Devlet adamları da bu iki kişi arasında bölünmüştü.³⁹⁵ Kösem Sultan ve Turhan Sultan arasındaki mücadele Kösem Sultan'ın öldürülmesine kadar sürdü. Turhan Sultan'ın desteklediği Siyavuş Paşa sadrazam olduktan sonra Kösem Sultan ve çevresinin, padişahı zehirleyip yerine kuzeni Şehzade Süleyman'ı tahta geçirmeyi düşündüğü ifade edilir. Bu planın Turhan Sultan tarafından öğrenilmesi üzerine Kösem Sultan Eylül 1651'de öldürülmüştür. Daha sonra da ağaların bir kısmının öldürülmesi bir kısmının da sürülmesi neticesinde üç yıl süren Kösem Sultan ve ağaların saltanatı dönemi sona ermiştir. Bu saltanattan sonra 1656 yılında Köprülüler yönetime gelene kadar Tarhuncu Ahmet Paşa haricinde güçsüz ve yeteneksiz sadrazamlar sadarete bulunmuştur.³⁹⁶

Köprülü Mehmed Paşa'nın tam yetkiyle vezir-i azam olmasıyla birlikte orduda, maliyede ve idarede ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır.³⁹⁷ Köprülü Mehmed, yeniçerileri disipline etmeye ve isyancı eyalet yöneticilerini savaş bölgelerine yönlendirerek merkezi devlet otoritesini yeniden tesis etmeye çalışmıştır.³⁹⁸ Yeniçeriler, Köprülüler döneminde görevleri dışındaki işlere müdahale edememiştir. Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

---

³⁹³ İnalçık, s. 268.

³⁹⁴ İnalçık, s. 268, 270.

³⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 247.

³⁹⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, s. 254-256.

³⁹⁷ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 347.

³⁹⁸ İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 18.

sadaretlerinde yeniçeriler kontrol altına alınmıştır.³⁹⁹

IV. Mehmed'in haline giden süreç Viyana bozgunuyla birlikte başlamıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa döneminde gerçekleşen Viyana seferinin, Mustafa Paşa'nın ihtirasları sebebiyle yapıldığı ifade edilir. Buna göre şöhrete düşkün, hırslı ve inatçı tabiatlı Kara Mustafa Paşa Avusturya'ya karşı alacağı zaferle şöhretini büyütme hedefindeydi. Barışı bozmak istemeyen padişah, Avusturyalıların kalelere saldırdığına dair sahte haberlerle ikna edildi ve Yanık ve Komaran kalelerinin zaptı için sefere çıkıldı. Reisülküttap Mustafa Efendi ordunun büyüklüğüne işaret ederek böyle bir orduyla Yanikkale gibi önemsiz bir kalenin zaptına değil Viyana'ya gidilmesi yönündeki teşvikleri neticesinde vezir-i azam fikir değiştirerek ordusuyla Viyana'ya yürüdü. Padişah bu durumu öğrenince kendi onayı alınmadan böyle bir kararın verilmesini saygısızlık olarak nitelemiştir.⁴⁰⁰ Bu tepki padişahın otoritesinin ne denli az olduğunun ve olaylardan ne kadar uzak kaldığının bir göstergesiydi.

Viyana seferinin Eylül 1683'te büyük bir mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki rakipleri onun aleyhine faaliyete geçti. Yapılan kulisler sonucunda vezir-i azam padişahın gözünden düşürüldü. Kara Mustafa Paşa Belgrad'da idam edildi ve onun yerine Kara İbrahim Paşa vezir-i azam oldu.⁴⁰¹

Osmanlı'nın Viyana bozgunu Avrupalı devletleri cesaretlendirmiş ve bir karşı saldırı için birleştirmiştir. Avusturyalılar, Ruslar ve Polonyalılar arasında yapılan ittifaka Papalık ve Venedikliler de katılmış Osmanlı birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır.⁴⁰² Savaşın cephesinin genişlemesi hazineyi tüketmiş bu da askerinin maaşının aksatılmasına neden olmuştur. Hazinesinin bu halde olmasından dolayı imdad-ı seferiyye adıyla şehir ve kasabalardaki zenginlerden ve devlet görevlilerinden yardım talep edildi. Aynı yardım ulemadan da istenince ulema bu parayı vermeyi reddetti. Bunun üzerine ulemadan talep edilen yardım geri çekildi.⁴⁰³

Savaş devam ederken orduda isyan çıktı. Yeğen Osman Paşa ve Amasyalı Küçük Mehmed, askerinin maaşlarının verilmemesini bahane ederek kapıkulu ocaklarını ayaklandırdı. Vezir-i azam Süleyman Paşa'nın otağına doğru harekete

³⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 511.

⁴⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 437, 441, 445.

⁴⁰¹ Uzunçarşılı, s. 457-458.

⁴⁰² Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 306.

⁴⁰³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 486-487.

geçildi. Süleyman Paşa bunu önceden haber aldı ve Belgrad'a kaçtı. İsyancılar Siyavuş Paşa'yı vezir-i azam yaptı ve IV. Mehmed'in haledilmesi kararını alarak savaş cephesini bırakıp Eylül 1687'de İstanbul'a doğru hareket ettiler. Padişah, Siyavuş Paşa'nın sadrazamlığını kabul edip isyancılara cepheyi terk etmemelerini söylediye de bu isteğe kulak asılmadı. Cephelerdeki boşluktan yararlanan düşman kuvvetleri birçok yeri rahat bir şekilde elde etti.⁴⁰⁴

Bütün bu süreçte padişah sorumluluk almaktan kaçınıyor, savaş sürerken dahi ava gidiyordu. Av IV. Mehmed için bir tutku bir hastalık halini almıştı. Onun bu merakı ve bu yüzden devlet işlerini ihmal etmesi halk, ulema ve asker tarafından da açık bir şekilde eleştirilmekteydi. IV. Mehmed'in bu ilgisiz halinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra daha görünür olduğu ifade edilir. Ayrıca IV. Mehmed'in iyi yetişmiş bir hükümdar olmadığı, etrafında Kadızadeler tarikatından kimseler olduğu ve fikri anlamda onlardan etkilendiği belirtilir.⁴⁰⁵ IV. Mehmed'in bu noktada Sultan İbrahim'in Kemankeş Mustafa Paşa'nın katlinden sonra yaşadığına benzer bir şeyi yaşadığı görülmektedir. Padişahın devlet işlerine olan ilgisizliği ve yönetim kabiliyetindeki zayıflığı güçlü vezir-i azamın sadaretinden sonra daha iyi ortaya çıkmaktadır.

İsyancılar tarafında ise asker ve ulema hal için anlaşmış, Şehzade Süleyman'ın tahta çıkarılması kararlaştırılmıştı. Padişah isyancıların isteklerini kabul edeceğini fakat onların Edirne'den öteye geçmemesini söyledi. IV. Mehmed av işini tamamen kaldırmış ve İstanbul'daki saraya yerleşmişti. Padişah IV. Mehmed, sözü geçen ocak ağalarına altın göndererek isyanı geçiştirme niyetindeydi. Fakat isyancılar Edirne'de kalmayacaklarını padişaha bildirdiler.⁴⁰⁶

Askerler padişahı haletmekte kararlıydı. Vezir-i azam Siyavuş Paşa askerinin bu isteğinin uygulayıcısı konumundaydı. Siyavuş Paşa halin şartlarını oluşturmak için Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'yla birlikte çalışıyordu. Hal meselesi şehzadelerin hayatından endişe edildiği için ilk başlarda IV. Mehmed'e duyurulmak istenmiyordu. Onların planına göre ordu önce padişahın isteği doğrultusunda Edirne'de kalacak, birkaç gün beklenecek ve sonra kapıkulu askerinin zorlamasıyla İstanbul'a hareket etmek zorunda kalınacaktı. Plan uygulamaya geçti ve ordu

---

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı, s. 472-473.

⁴⁰⁵ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 2186-2187.

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 490-493.

İstanbul'a hareket etmeye başladı. IV. Mehmed ordunun İstanbul'a ilerlediği haberini alınca durumu anladı ve tahttan çekilmeye karar verdi. İsyancılar 8 Kasım 1687'de IV. Mehmed'in yerine kardeşi Şehzade Süleyman'ı tahta çıkardı.⁴⁰⁷ Şehzade Süleyman'ın Darüssaade ağası Ali Ağa tarafından bulunduğu daireden cülus için çıkarılmaya çalışıldığı sıradaki tepkisi ve hâletiruhiyesi⁴⁰⁸ kafes yönteminin şehzadeler üzerindeki etkisinin en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır.

4.4.6. II. Mustafa'nın Hal Vakası

II. Ahmed'in saltanatından sonra tahta çıkan II. Mustafa kendinden önceki iki padişahın da erken ölümleri sebebiyle kafeste yedi sene kalmıştır. II. Mustafa orduların bundan önceki savaşlarda başarısız olmasının sebebi olarak padişahların ordunun başında sefere çıkmamasını gösteriyordu. Avusturya'ya karşı ordunun kumandanı olarak üç sefer düzenleyen II. Mustafa ilk iki seferde başarılı olmuşsa da üçüncü seferde yenilmiş ve bunun sonucunda Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁰⁹ Osmanlı'nın savaşlardaki başarısızlığının esas sebebi ise askeri tekniklerin ve savaş yönteminin Avrupa karşısındaki geriliğiydi. Buna ek olarak ordu komutanlarının liyakatsiz kişilerden oluşmasının da önemli bir etmen olduğu belirtilir. Karlofça Antlaşması da Osmanlı'nın askeri yetersizliğinin bir neticesiydi.⁴¹⁰

Karlofça Antlaşması'yla biten on altı senelik savaş ülkenin ekonomik, idari ve askeri yapılarını yıpratmıştır. Köylüler artan vergiler ve bozulan asayiş yüzünden köylerini terk edip şehir ve kasabalara göç etmişlerdir.⁴¹¹ Vezir-i azam Amcazade Hüseyin Paşa hem Karlofça Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan bu tabloyu düzeltmek hem de Avrupa karşısındaki geri kalmışlığı gidermek için bazı ekonomik ve askeri değişiklikler gerçekleştirdi. Çeşitli ürünlerde vergiler indirildi, topraklarına dönen köylülere ve ticari hayata yeniden giren tacirlere vergi kolaylığı sağlandı. Vergi gelirlerindeki azalış kapıkulu sayısının ciddi ölçüde azaltılmasıyla dengelendi. Tımarların tahrir defterleri için yapılan denetlemeler arttırıldı. Mali yapıyı iyileştiren bu düzenlemeler paranın değer kazanmasını sağladı. Osmanlı donanması da

⁴⁰⁷ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 2198, 2200-2201.

⁴⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 495-496.

⁴⁰⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 89.

⁴¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 594-595.

⁴¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

Kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşa tarafından yenilendi.⁴¹²

İktidar sahnesinde Amcazade Hüseyin Paşa'dan başka biri daha vardı. O da II. Mustafa'nın hocası Şeyhülislam Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi idi. II. Mustafa hocasına sevgi ve hürmetle bağlıydı. Feyzullah Efendi padişahın bu muhabbetini kendi çıkarına kullanıyordu.⁴¹³ Feyzullah Efendi ilmiye ile ilgili işleri kontrolü altına almış kendi oğullarını ve akrabalarını ilmiyenin en yüksek mevkilerine getirerek liyakat sahibi olan insanların önünü kesmiştir.⁴¹⁴ Feyzullah Efendi hükümet işlerine karışsa da padişahın gözünde değerli bir devlet adamı olduğu için Amcazade Hüseyin Paşa'ya karşı büyük bir tahakküm kuramıyordu. Amcazade de Feyzullah Efendi'nin padişaha olan nüfuzundan dolayı ona karşı aşırı gitmiyordu. Bu ikisi arasındaki dengeyi de Mezomorto Hüseyin Paşa sağlıyordu. Amcazade'nin hastalanıp sadareti bırakmasından sonra ise bütün hâkimiyet Feyzullah Efendi'ye geçmiştir. Amcazade Hüseyin Paşa'dan sonra vezir-i azam olan Daltaban Mustafa Paşa ve Rami Mehmed Paşa Feyzullah Efendi'nin isteğiyle sadarete getirilmiştir. Feyzullah Efendi'nin padişah üzerindeki nüfuzu bu dönemde kendisini tam anlamıyla göstermiştir. Öyle ki II. Mustafa, Daltaban Mustafa Paşa'dan sonra Rami Mehmed Paşa'yı vezir-i azam yapıp mühr-ü hümayunu ona verirken Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmamasını ona tavsiye etmiştir.⁴¹⁵ Padişahın mutlak vekili ve devletin iki numaralı adamı olan bütün işlere padişah adına bakması gereken vezir-i azamların üzerinde kurduğu hâkimiyet devletin kontrolünü de Feyzullah Efendi'ye getirmiştir. Feyzullah Efendi'nin Amcazade Hüseyin Paşa'nın yapmış olduğu yeniliklerin bir kısmından vazgeçtiği ve bunun da idari ve mali alanda karışıklıklara neden olduğu ifade edilir.⁴¹⁶

1703 yılında gerçekleşen isyan kapıkulu ocaklarından yeniçerilere ait silahları muhafaza etmek ve savaş zamanı bu silahları taşımakla görevli olan⁴¹⁷ cebecilerin Girit seferi öncesi maaşlarının ödenmesini istemesiyle başlamıştır. Bu olay isyanın fitilini ateşlese de sonradan isyana dâhil olanlar göz önünde bulundurulduğunda isyanın büyümesinin sebebinin Feyzullah Efendi'nin devlet yönetiminde kurduğu

---

⁴¹² Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 334-335.

⁴¹³ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 2281.

⁴¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 233.

⁴¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 15, 17, 19-20.

⁴¹⁶ Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 335.

⁴¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II*, s. 3.

tahakküm olduğu görülmektedir. Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden şehirdeki birçok kesimin rahatsız olduğu ifade edilir. Buna göre isyanın unsurlarını oluşturan bu kesimler ordu, ulema, vezir ve paşa kapıları ve şehrin sakinleri ile tüccarlarıydı. Ulema Feyzullah Efendi'ye kendi yakınlarını ilmiyenin en yüksek kademelerine atayıp bu mevkileri hak edenlerin önünü tıkamasından dolayı tepkiliydi. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ilmiye teşkilatının başı olarak uyguladığı nepotizme karşı gösterilen tepki isyan sırasında adalet talebine dönüştü. II. Mustafa 21 Mart 1701 tarihinden itibaren İstanbul yerine Edirne'de ikamet etmeye başlamıştı. Şehrin sakinleri ve özellikle tüccarları bundan Feyzullah Efendi'yi sorumlu tutuyordu. İstanbul sakinlerinin ve tüccarlarının padişahın artık Edirne'de ikamet etmesine tepki göstermesinin sebebi ekonomikti. Sarayın Edirne'ye taşınması, sarayın ve yüksek devlet görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılayan tüccarların geçim kaynağını elinden alıyordu.⁴¹⁸

İsyanın diğer unsurları içinden ordu ve bürokrasi mensubu kişilerin ise isyan için farklı gerekçelerinin olduğu ifade edilir. At meydanında birikmiş maaşlarının tamamını almak için toplanan cebecilerin ayaklanmasının, Vezir-i azam Rami Mehmed Paşa için Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak adına bir fırsat yarattığı ve Rami Mehmed Paşa'nın bu fırsatı değerlendirdiği ifade edilir. Buna göre cebeciler vezir-i azam tarafından Cebecibaşı Bosnalı İbrahim Ağa aracılığıyla ayaklanmanın devamı için teşvik edilmiştir.⁴¹⁹

Cebeciler başlattıkları isyanı genele yaymak ve güçlerini arttırmak için yeniçerileri kendi hareketlerine dâhil etmek istiyordu. Bu sebeple yeniçeri kışlalarının yanında bulunan Et Meydanı'na geldiler. Kaymakam Abdullah Paşa bunu önlemek amacıyla önceden kışla kapılarını kapattırmıştı. Cebeciler kapılardan bir tanesini zorla açıp içeri girdiler. Cebeciler bu noktada söylem değişikliğine gitti. Cebeciler hareketlerini artık maaşlarının ödenmemesi üzerinden değil devlete ihanet edenlerin cezalandırılması üzerinden meşrulaştırıyordu. Fakat bu ciddi suçlama ulemanın ve şehrin sakinlerinin bir kısmının isyana katılmasından sonra yerini soyut adalet talebine bıraktı. Cebecilerin amacı kendi davalarını mevcut iktidardan memnun olmayan kesimlerle birleştirmekti. Bu kesimler de ulema, şehrin sakinleri

---

⁴¹⁸ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyani: Osmanlı Siyasasının Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 34-35, 36, 62.

⁴¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 22-25.

ve tüccarlardı.⁴²⁰ Cebecilerin bu noktada son derece stratejik davranabildiği görülmektedir.

Saray cephesinde ise Sadaret Kaymakamı Abdullah Paşa ayaklanmayı yeniçeriler ve bostancılarla bastırmayı düşünüyordu. Bunun için sekbanbaŐı, ocak ağaları ve yeniçerileri yanına alarak saraya geldi. Saray ağası Osman Ağa, yeniçerilerin saraya girip yağmalayabileceklerini düşünerek kapıyı açmadı. Bu sırada cebeciler ağa kapısını yağmalayıp zindandaki mahkûmları çıkararak güçlerini arttırdılar. Asiler daha sonra kaymakamın sarayına yöneldi ve burayı da yağmaladıktan sonra saraya doğru hareket ettiler. Asiler sarayın önüne gelince sekbanbaŐı ve yeniçerilerle karŐılaŐtı. Yeniçeriler, sarayın kapılarının kendilerine açılmamasına tepki gösterip asilere katıldı. SekbanbaŐı ve Feyzullah Efendi'nin damadı İstanbul Kadısı Seyyid Mahmud Efendi asiler tarafından alıkonuldu. SekbanbaŐı asilere katılmayı reddettiği için öldürüldü. Seyyid Mahmud Efendi hal buyken zoraki biçimde asilerin tarafına geçti ve ulemayı asilere katılmaya çağırdı. Saray cephesi de böylelikle dağılmış oldu.⁴²¹

Ulema, mollalar, Őeyhler 20 Temmuz Cuma günü Orta Cami'ye gelerek isyancılara katıldı.⁴²² İsyancılar cuma namazı kılmamaya karar verdi. Onların gerekçelerine göre cuma namazının Őartlarından biri olan padişahın adaleti mevcut olmadığından namaz kılınamazdı.⁴²³ Bu da bir nevi isyanı meŐrulaŐtırma çabasıydı. Ulemanın katılımıyla birlikte hareketin dini yönü kuvvetlenmiŐti.

Asiler bundan sonra kontrolü tamamen ele almıştır. Saraya girilerek bostancılar harekete dâhil edilmiş devlette yeni atamalar yapılmaya başlanmıştır. Kaymakamlığa Kavanoz Ahmed Paşa getirilmiŐ İmam Mehmed Efendi de Şeyhülislam yapılmıştır.⁴²⁴

Asiler isyanın bu aşamasında sadece Feyzullah Efendi'nin azledilmesini ve padişahın İstanbul'a dönmesini talep ediyordu. Padişah Feyzullah Efendi'yi azletti fakat İstanbul'a dönmek için isyanın bitirilmesini ve isyancıların dağılmasını Şart koŐtu.⁴²⁵ Padişahın bu cevabından kuŐkulanan isyancılar Edirne'ye gitmeye karar verdi. Padişah da durumu öğrenince asker toplanmaya başladı. Çeşitli unsurlardan

⁴²⁰ Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, s. 32-33.

⁴²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 25-27.

⁴²² Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, s. 41.

⁴²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 27.

⁴²⁴ Uzunçarşılı, s. 27-28.

⁴²⁵ Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, s. 63.

oluşturulan kuvvetler II. Mustafa'ya sadakat yemini etti. Vezir-i azam bu kuvvetlerin başına serdar olarak atandı.⁴²⁶

Asi kuvvetler İstanbul'dan hareket ederek Davud Paşa'ya geldiler ve birkaç gün sonra da Edirne'ye doğru yola koyuldular.⁴²⁷ İsyancı kuvvetler hal sonucunda tahta kimin geçeceğiyle ilgili ihtilafa düşmüşlerdi. Büyük çoğunluk II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim'in üzerinde mutabıktı. İsyancı kuvvetlerin ekseriyetinin on bir yaşındaki Şehzade İbrahim'in cülusunu istemelerinin çeşitli sebeplerinin olduğu ifade edilir. Buna göre asiler, isyan dolayısıyla gelecek kaygısı içindeydi ve ayrıca çocuk hükümdarın yönetiminde önemli mevkiiler elde edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu sebeplerden dolayı padişah olarak Şehzade İbrahim'i istemekteydiler. Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi ise Şehzade İbrahim'in tahta geçirilmesinin ergin olan Şehzade Ahmed dururken caiz olmayacağını söylemiştir. İmam Mehmed Efendi'ye önceden anlaştığı ulema da destek vermekteydi. Ayrıca Baltacı Mehmed Ağa da bu görüşe katılıyordu. Sonuçta Şehzade Ahmed üzerinde anlaşılmıştır.⁴²⁸

Vezir-i azam tarafından serasker yapılan Yörük Hasan Paşa, başında bulunduğu orduyla Çorlu'ya vardı. Bulunduğu yere sonradan gelen İstanbul kuvvetlerinin sayıca üstünlüğü gören Yörük Hasan Paşa çatışmaya girmek istemedi. Edirne ordusundan nasihatçiler İstanbul ordusunun önde gelenleriyle görüşerek istenen atamaların hepsinin padişah tarafından kabul edildiğini, padişahın da kendilerinin dağılmasının akabinde İstanbul'a döneceğini onlara söyledi. Şeyhülislam Mehmed Efendi, Edirne ordusundan gelen heyete II. Mustafa'nın halinin kararlaştırıldığını ve Şehzade Ahmed'i tahta çıkarmak istediklerini bildirdi.⁴²⁹ Daha önce de kabul edilmeyen bu teklifin vakanın bu aşamasında isyancılar tarafından geri çevrileceği aşikârdı.

Yörük Hasan Paşa bu kararı padişaha bildirip cevabını beklemek ve ona göre hareket etmek istedi. Fakat isyancılar bu durumdan şüphelendi ve Yörük Hasan Paşa'ya ya savaşmasını ya da orduyu yoldan çekmesini söyledi. Yörük Hasan Paşa orduyu geri çekti. Bunun üzerine İstanbul kuvvetleri Edirne'ye doğru ilerledi. İki tarafın birbirine yaklaştığı bir sırada Padişah II. Mustafa, ordunun moral ve

⁴²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 31-33.

⁴²⁷ Uzunçarşılı, s. 33.

⁴²⁸ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 2295.

⁴²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 35.

motivasyonunu arttırmak için ordugâha gelmişti. Oysaki önceden kendisine sadakat yemini eden bu ordu sonradan İstanbul kuvvetleriyle anlaşmış ve onlara katılmıştı. Edirne kuvvetlerinin savaş vakti geldiğinde karşı tarafın safına geçmesi üzerine II. Mustafa Edirne'ye döndü. Birleşen İstanbul ve Edirne kuvvetleri 22 Ağustos 1703 tarihinde Edirne'ye vardı ve II. Mustafa haledilerek Şehzade Ahmed tahta çıkarıldı.⁴³⁰

Padişaha karşı tuz, ekmek, Kur'an ve kılıç üzerine bağlılık yemini eden Edirne'deki yeniçerilerin savaş zamanı geldiğinde bu yeminlerine rağmen karşı orduya katılmasının yeniçerilerin dışarıya karşı kendi içinde gösterdiği birlikten kaynaklandığı ifade edilir. Buna göre yeniçeriler kendi içlerinde ihtilaflar yaşasalar dahi dışarıya karşı birlikte hareket ediyorlardı. Ocağın içinde ayaklanan bir grup yeniçeriye diğer gruplar müdahale etmiyordu. Hatta diğer gruplar ayaklanana katılıyordu.⁴³¹ Yeniçerilerin birbirine olan sadakat ve bağlılığının padişahlara karşı gösterdikleri sadakat ve bağlılıktan daha büyük olduğu görülmektedir. Kapıkulu ocakları içinde benzer bir hareket tarzını Mere Hüseyin Paşa'nın yeniçerileri sipahiler aleyhinde örgütlemeye çalıştığı sırada yeniçerilerden görmekteyiz. Ek olarak Edirne'deki yeniçerilerin savaştan vazgeçmesinin yeniçeriler açısından politik ve askeri olarak doğru bir karar olduğu düşünülmektedir.

II. Mustafa'nın, son elli yılda siyasi hâkimiyeti elinde bulunduran paşa ve ağa kapılarından çıkan devlet görevlileriyle mücadele etmeye çalıştığı, isyanın da bu mücadelenin sonucunda gerçekleştiği ifade edilir. Bununla birlikte isyanın sadece bu kapılardan çıkanlar tarafından organize edilmediği, isyanın esasen ulema, ordu ve İstanbullu tacirler gibi toplumsal grupların ortak eylemleri sonucunda çıktığı belirtilir. Buna göre II. Mustafa, dönemin siyasi gerçeklerini, padişahın önem ve gücündeki azalmayı ve toplumsal grupların imtiyazlarını göz ardı etmiştir. Bunun sonucunda isyan bu imtiyazları korumak için bir vasıta olarak kullanılmıştır.⁴³²

İsyanın cebecilerin hareketiyle çıktığı ve sonra kendi içinde gelişen süreçler neticesinde büyüdüğü düşünülmektedir. Bu süreçlerin her safhasının (özellikle ilk başlarda isyan henüz İstanbul dışına taşmamışken) üst bir otorite tarafından organize edilip edilmediğiyle ilgili net ve doyurucu bir bilgiye ulaşılamamıştır. Olayların

---

⁴³⁰ Uzunçarşılı, s. 35-38.

⁴³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 288-289.

⁴³² Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, s. 21-23, 133, 138.

gelişimi düşünüldüğünde talih faktörünün de hesaba katılması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte 1703 isyanının (veya Edirne vakası) başında ve sonunda aynı unsurların etkin olmadığı görülmektedir. Cebeci hareketiyle başlayan isyan, şehrin sakinlerinin bir kısmı, yeniçeriler ve ulemanın katılımıyla büyümüş padişah ve çevresinin İstanbul'da olmayışından da yararlanılarak şehrin kontrolü ele geçirilmiştir. İsyancılar daha sonra hükümet gibi çalışarak atamalar yapmış, kendi vezir-i azamlarını, şeyhülislamlarını, askeri görevlilerini oluşturmuştur. İsyancılar şeyhülislamı vasıtasıyla fetvalar alarak hareketlerini hukuki olarak meşru kılmaya çalışmışlardır. İsyancılar elde ettikleri bu fetvalarla kendi kararlarını Edirne yönetimine dayatmış ve bu kararlar üzerinden onu önce İstanbul'a dönmeye sonra da hale zorlamışlardır. İsyan böylelikle Edirne vakasına dönüşmüş, iki tarafta oluşturulan ordular savaşın eşiğine gelmiş fakat önceden anlaşan ordular bir iç savaşı önlemiş, vaka padişahın haliyle sonuçlanmıştır.

4.4.7. III. Ahmed'in Hal Vakası

III. Ahmed tahta çıktıktan sonra ilk olarak yönetimine karışan önceki dönemin isyancılarını tasfiye etti. Fakat bu tasfiye sürecine birden başlamadı. Tahta isyan etmiş ve bunun sonucunda başarılı olarak önceki yönetimi devirmiş kişiler tarafından çıkarıldığı için bunlara bazı tavizler vermek zorunda kaldı. Bu tavizlerden biri Edirne vakası ile ilgili kimsenin sorumlu tutulmaması ve cezalandırılmamasıydı. Asilerin bu isteğini hemen kabul eden III. Ahmed bunların diğer bir isteğini de yerine getirerek Edirne'den İstanbul'a geçti.⁴³³

İsyanın elebaşları kendilerini yine de güvende hissetmediklerinden dolayı isyanın önde gelen isimlerinden olan Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa'nın vezir-i azam olmasını istiyordu. Çalık Ahmed de kendi emniyetini sağlamak için bu makamı istemekteydi. Bu sebeple vezir-i azamlık talebini padişahın kendisine iletmiş fakat padişah bu isteği geçiştirmiştir.⁴³⁴

Çalık Ahmed Paşa isteğinin gerçekleşmesi için yeniçerileri organize etmeye karar verdi. Buna göre yeniçeriler divan günü çorba içmeyecek ve Çalık Ahmed'in vezir-i azam yapılmasını padişahıtan isteyecekti. Bu planın padişah tarafından öğrenilmesinin ardından padişah önceki dönemde isyancılar tarafından vezir-i azam

⁴³³ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2373.

⁴³⁴ Sertoğlu, s. 2373-2374.

yapılan Kavanoz Ahmed Paşa'ya eniştesi Moralı Hasan Paşa aracılığıyla haber gönderdi. Vaziyeti öğrenen Vezir-i azam Ahmed Paşa kendi yerine geçmek isteyen Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa'ya karşı tavrı aldı.⁴³⁵ Padişah bu hareketiyle isyancıları bölmüştü.

Çalık Ahmed Paşa'nın ortadan kaldırılması için bir plan hazırlandı. Bu plana göre paşa, Kıbrıs eyaletinin kendisine verildiği bahanesiyle şehirden uzaklaştırılacak daha sonra da gittiği yerde öldürülecekti.⁴³⁶ Çalık Ahmed Paşa bu plana uygun bir şekilde Rodos'a varıldıktan sonra öldürüldü.⁴³⁷ III. Ahmed tasfiye hareketine önde gelen yeniçeri ağalarını değiştirerek devam etti. Ayrıca Vezir-i azam Kavanoz Ahmed Paşa da azledildi ve yerine Moralı Hasan Paşa getirildi. İsyancıardan Boşnak İbrahim Ağa, Küçük Ali ve Karakaş Mustafa da katledildi. İsyancıların göreve getirdiği bir başka kişi de Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'ydi. İmam Mehmed Efendi de azledildi ve yerine Paşmakçızade Ali Efendi Şeyhülislam yapıldı. Bu tasfiyelerle isyanın bütün izleri silinmiş oldu.⁴³⁸

Birçok mevkide yaptığı değişikliklerle iktidarı eline alan III. Ahmed'in yönetimi 1718 yılında göreve getirilen Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılır. III. Ahmed'in hal vakasına giden süreç halden çok önce Damad İbrahim Paşa'nın vezir-i azam olduğu 1718 yılına dayanmaktadır. Bu sebeple ilk olarak Damad İbrahim Paşa'nın sadaretiyle başlayan döneme yer verilecektir.

Avusturya'yla devam eden savaş barış yanlısı Damad İbrahim Paşa'nın imzaladığı Pasarofça Antlaşması'yla sona ermiştir.⁴³⁹ Avusturya cephesini kapatan bu antlaşma Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa'ya askerlerin sayısını arttırmama ve maliyede iyileştirmeler yapma olanağını sağlamıştır. Ayrıca bu antlaşmadan sonra Batılı devletlerle diplomatik ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Batılı ülkelerdeki ilerlemenin nedenlerini anlamak isteyen Damad İbrahim Paşa, onların yaşam biçimlerini ve teknik gelişmelerini öğrenmek için önemli Avrupa ülkelerinin başkentlerine gözlemciler ve elçiler göndermiştir. Bu elçilerden bir tanesi olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi Fransa'ya gitmiştir. Burada gördüklerinden etkilenen Mehmed Çelebi geri döndüğünde Fransa'ya dair gelişmeleri övgülerle saray

---

⁴³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 41-42.

⁴³⁶ Uzunçarşılı, s. 42.

⁴³⁷ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2375.

⁴³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 44-45.

⁴³⁹ Uzunçarşılı, s. 147.

çevresine aktarmıştır. Batı'yla gerçekleştirilen bu temas sonucunda yeni bir yaşam biçimi saraya girmiştir. Daha sonra yönetici kesimin de benimsediği bu yaşam biçiminde eğlenceler düzenleme, saray, yalı ve bahçe yaptırma önemli bir yer tutar.⁴⁴⁰ Lale devri de denen bu dönemde lale eğlenceleri ve helva sohbetleri ile vakit geçirilir.⁴⁴¹ Bu dönemde yeniçeri ocağıyla ilgili birtakım yolsuzluklar tespit edilmiş ve bununla ilgili olarak bazı düzenlemelerin yapılması tasarlanmış fakat bu düzenlemeler gerçekleştirilemeden mevcut hükümet iktidarı kaybetmiştir.⁴⁴² Bu dönemde yapılan değişikliklerin Osmanlı'daki geleneksel ıslahat anlayışı olan "kanun-i kadim"e dönme uygulamalarından farklı olarak bir yenileşme ve Batılılaşma hareketi olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴³

Yönetim kademelerinde durum böyleyken halk vergiler altında eziliyor, yaşadıkları yerleri terk ederek büyük şehirlere özellikle vergi muafiyetlerinin olduğu İstanbul'a göç ediyordu. Vergiler de yerlerinde kalan insanlardan toplandığı için bu insanlar öncesine göre daha fazla vergi ödemekle yükümlü kılınıyor ve bu da vergilerin zamanında toplanamamasına sebebiyet veriyordu. Bunun sonucu da mali sıkıntılar oluyordu. Ayrıca bu göçlerle birlikte artan İstanbul'daki işsiz nüfusu hükümet için bir tehdit oluşturmaktaydı.⁴⁴⁴

Damad İbrahim Paşa hazinenin gelirlerini arttırmak için vergilerin toplanma yönteminde bazı değişikliklere gidiyor ve askerinin maaşında düzenlemeler ve tasarruflar yapıyordu. Fakat halktan alınan aşırı vergiler ve askerinin maaşından yapılan kesintilerle saraylar, yalılar, bahçeler yapılıyor, padişah ve devlet ricali eğlencelerine devam ediyordu. Halkın içinde bulunduğu durum son derece sıkıntılıyken devletin kademelerinde yaşanan eğlence hayatı haliyle tepki topluyordu. Bu sebeple yapılan bu harcamaların ve yaşanan bu hayatın 1730 isyanını hazırlayan etmenlerden olduğu ifade edilir.⁴⁴⁵ Ayrıca isyanın, saray çevresinin yeni yaşam şeklinin İstanbul'un alt ve orta sınıfları tarafından bir imtiyaz ve mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılanması sonucunda gerçekleştiği de ifade edilir. Buna göre

---

⁴⁴⁰ Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 336-337.

⁴⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 163.

⁴⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, s. 491-493, 502.

⁴⁴³ Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III*, İSAM Yayınları, Ankara 2018, s. 163.

⁴⁴⁴ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı: 1730*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 9.

⁴⁴⁵ Aktepe, s. 7-8, 41.

bu sınıflar hükümetin içinde bulunduğu zor koşulları değerlendirmiş, yeniçeriler ve Damad İbrahim Paşa'nın düşmanlarıyla iş birliği yaparak isyanı gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁶ Bununla birlikte isyanın bir halk ayaklanması olarak yorumlanamayacağı, bu olayın kışkırtmalar neticesinde Damad İbrahim Paşa'nın iktidarına karşı gerçekleştirilen bir isyan olduğu ve diğer isyanlarla benzerlik taşıdığı da belirtilir.⁴⁴⁷ İsyanın etmenlerinden birinin de Damad İbrahim Paşa'nın önemli devlet görevlerini kendi akrabalarına ve yakınlarına vermesi olduğu ifade edilir.⁴⁴⁸

Padişah III. Ahmed'in hali ve Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa'nın katliyle sonuçlanan isyanın fitilinin ateşlenmesi İran seferi sırasında gerçekleşmiştir. İran seferinin Avrupa'da kaybedilen toprakların Asya'da telafi edilmesi düşüncesinden kaynaklandığı ifade edilir.⁴⁴⁹

İran seferinden gelen olumlu sonuçlar yerini mağlubiyetlere ve geri çekilmelere bırakınca bu durum vezir-i azamın düşmanlarına fırsat vermiştir.⁴⁵⁰ Ruslarla İran topraklarıyla ilgili yapılan anlaşma öne sürülerek halk arasında propaganda yapılmaya başlanmıştı. Buna göre Sünni Müslümanların olduğu bölgeler Ruslara terk edilmişti. Bu gibi faaliyetler ve İran seferinden gelen olumsuz haberlerden sonra Damad İbrahim Paşa İran yönetimiyle anlaşmak istemiş ve Tebriz dâhil birçok yeri İran'a terk etmeye karar vermiştir.⁴⁵¹ İran yönetimi büyük oranda toprağın bu şekilde terk edilmesini Osmanlı'nın savaşa devam edemeyecek durumda olduğu şeklinde yorumlamıştır. Osmanlı yönetiminin bu tavizinden güç alan İranlılar önce yapılan antlaşmayı onaylama işini uzatmış sonra da saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine padişahla birlikte sefere çıkma kararı alınmıştır. Padişahın sefere bizzat katılmaktan vazgeçmesi Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa'da şok etkisi yaratmıştır. Çünkü Damad İbrahim Paşa böyle bir durumda gerçekleşebilecek ayaklanmayı hesap edebilmekteydi. Padişah sonradan sefere çıkmak için ikna edilse de halk, padişahın bu isteksizliğini duymuş ve Damad İbrahim Paşa aleyhinde konuşmalar yapmaya başlamıştır.⁴⁵²

Halkın tepkisi sadece padişahın sefere çıkmak istememesi ile ilgili değildi.

⁴⁴⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 13.

⁴⁴⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı: (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 106.

⁴⁴⁸ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2436.

⁴⁴⁹ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 73.

⁴⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 199-200.

⁴⁵¹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2459.

⁴⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 201-202.

Anadolu'da hareket halinde olan ordunun sebep olduğu masrafa ek olarak yeni sefer için koyulan vergiler reayayı iyice bunaltmıştı. Seferin padişahın kararsızlığı sebebiyle gecikmesi başka sorunları doğurmaktaydı. Sefer sebebiyle alınan vergiler esnafı ticari açıdan zarara sokuyordu. Esnaflaşan yeniçeriler ise daha büyük bir zararın içindeydi. Esnaf-yeniçeriler sefer dolayısıyla dükkânlarını kapatıp orduya katılmıştı. Bu yeniçerilerin kimisi elindeki parayı orduda satmak üzere aldığı eşyalara yatırmış kimisi de yanına büyük miktarda sefer malzemesi almıştı. Fakat ordunun bir türlü hareket etmemesi esnaf-yeniçerileri zarara uğrattırıyor bazılarının sermayelerini kaybetmesine sebep oluyordu. Zararları büyük olan bu gibi şahıslar durumdan şikâyet ediyor, halkın içinde düşüncelerini söyleyerek onları da hükümet aleyhtarı yapıyordu.⁴⁵³

Böyle bir ortamda gelen Tebriz'in İranlılar tarafından alındığı haberi isyanın patlak vermesine neden oldu. İsyân ilk işaretlerini verdiği bir önlem alınmaması isyanın tertipçilerinin daha ileri gitmesini sağladı. İsyânın tertipçilerinin ayak takımı olmadığı isyanın Damad İbrahim Paşa'nın muhalifleri tarafından düzenlendiği fakat bunların ortalıkta görünmediği ifade edilir.⁴⁵⁴ İsyânın ortalıkta görünmeyen bu kitle tarafından yedi-sekiz ay boyunca tüm ayrıntısıyla tasarlandığı, şartların oluşmasından sonra da uygulamaya geçildiği belirtilir.⁴⁵⁵

Yeniçeri ocağından on yedi kişinin başlattığı isyan, dükkânlarını kapatıp isyancıların peşlerine takılan insanlarla büyümeye başladı. Bu şekilde Et Meydanı'na gelen kalabalığa bazı yeniçeriler de katıldı. Patrona Halil önderliğindeki yeniçeriler Ağa Kapısı'na ulaştığında yeniçeri ağası üç yüz kadar yeniçeriyle Patrona ve beraberindekileri karşılarsa da yeniçeri ağası, karşısındaki bu güce mukabelede bulunamadı ve kaçtı.⁴⁵⁶ Bu kaçışın sebebinin yeniçerilerin yoldaşlarıyla çatışmak istememesi olduğu da ifade edilir.⁴⁵⁷

İsyancılar Ağa Kapısı'na hâkim olduktan sonra buradaki mahkûmları çıkartarak kendilerine güç kattı. Şehirdeki diğer bazı zindanlardan da mahkûmları çıkartarak güçlerini iyice arttırdılar. İsyancılar daha sonra Sipahiler çarşısını ve Bit pazarını yağmalayarak buradan elde ettikleri silahları kendilerine katılmış olan

⁴⁵³ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 12, 39.

⁴⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 203.

⁴⁵⁵ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2461.

⁴⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 204.

⁴⁵⁷ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2461.

sivillere ve mahkûmlara dağıttılar.⁴⁵⁸

İsyanın duyulması üzerine sefere gitmek için Üsküdar'da bulunan padişah ve devlet erkânı saraya döndü. Devlet erkânı paniğe kapıldı ve durumu uzun süre değerlendirip tartıştı. Hâlbuki isyan gecesi yanlarındaki kalabalık evlerine dağıldığı için sayıları iyice azalan isyancılar az bir güçle ortadan kaldırılabildi.⁴⁵⁹ Yeniçerilerin büyük çoğunluğu sefer için orduya katılmış bir vaziyette Üsküdar'da bulunuyordu. Bu sebeple isyan tümünden ordunun gerçekleştirdiği bir hareket değildi. Sarayda tartışmalar devam ederken Yeniçeri Ağası bu hareketin askeri bir müdahaleyle rahatça sonlandırılabilceğini söylüyordu. Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa ise sancak-ı şerifin çıkarılıp halkın yardımının istenmesi gerektiğini savunuyordu. Sancak-ı şerif çıkarıldı fakat yollar asiler tarafından kapatıldığı için halk bu çağrışı duymamıştı. Saraydaki tartışmaların sonucunda müdahale değil müzakere kararı alındı. İsyancılara isteklerinin ve amaçlarının ne olduğu soruldu.⁴⁶⁰ Saray tarafının oyalanması isyanın bastırılma fırsatının kaçırılmasına sebep oldu. İsyân yönetiminde alınan bazı kararların ne kadar önemli olduğu ve bunların kırılma noktalarını nasıl oluşturduğu görülmektedir.

İsyancılar isteklerini saraydan gelen temsilciye bildirdi. İsyancılar padişahın başta Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa olmak üzere bazı üst düzey devlet görevlileri ve otuz yedi kişinin daha kendilerine teslim edilmesini istedi. Padişah istenilen kişilerin sürgün edilmesi teklifini isyancılara iletmişse de asiler daha önceki isyanlarda da görüldüğü üzere kendi taleplerinde diretiler. İsyancılar ayrıca kendilerine sonradan katılan Müderris Deli İbrahim'in İstanbul kadısı, Zülali Hasan Efendi'nin ise Anadolu kazaskeri olmasını ve belirledikleri kişilerin ocak ağası yapılmasını istedi. Gidişattan endişelenen III. Ahmed Damad İbrahim Paşa'yı ve iki büyük devlet görevlisini katlettirdi ve isyancılara gönderdi. Ayrıca asilerin yapılmasını istediği tayinleri yaptı.⁴⁶¹

İsyancılar bütün istekleri yerine geldiği halde vites büyütmeyle devam ediyordu. İsyancılar bu kez, gönderilen cesedin Damad İbrahim Paşa'ya ait olmadığını ileri sürüyor, padişahın İbrahim Paşa'yı sakladığını söylüyor ve onu yalancılıkla itham ediyorlardı. Bunun padişahı haletmek için öne sürülen bir bahane

---

⁴⁵⁸ Sertoğlu, s. 2461-2462.

⁴⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 205.

⁴⁶⁰ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2462.

⁴⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 206-208.

olduğu ifade edilir. Buna göre isyancılar, padişahın tahtta kalırsa daha sonra kendilerinden intikam alacağını düşündüklerinden padişah değişikliğini elzem görüyorlardı.⁴⁶² Aslında isyancılar işi yokuşa sürüyor, doğrudan esas düşüncelerini belirtmiyor, işi isyan geleneğine uygun olarak doğası gereği gitmesi gereken noktaya ulaştırmaya çalışıyor, ince bir siyaset yapıyorlardı.

III. Ahmed, asilerin isteklerinin hepsinin yerine getirilmesine rağmen neden dağılmadıklarını sorduğunda Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi söze girerek padişahın saltanatından feragat etmediği sürece isyancıların dağılmayacaklarını söyledi. III. Ahmed bu söze karşılık vermese de bu durum onu müteessir etti.⁴⁶³ Padişaha bu tavsiyeyi veren onu tahtından feragat etmeye yönelten bu zatın isyancılarla iş birliği halinde olduğu ifade edilir. Buna göre İspirizade Ahmed Efendi ve Zülali Hasan Efendi padişahın haledilmesi için zorba başlarını teşvik ediyordu. Bu iki zat saraydayken padişahın tarafındaymış gibi yapıyor saraydan çıkıp asilerin yanına gidince onlarla birlikte olduğunu söylüyor ve sarayın iç yüzünü ifşa ediyordu. İspirizade'nin padişaha yaptığı feragat tavsiyesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bir taraftan asiler padişahı haletmeye teşvik edilirken diğer tarafta padişah oluşturulan ortam karşısında tahtından inmeye zorlanıyordu.⁴⁶⁴

Padişah III. Ahmed en sonunda tahtından feragat etmeye karar verip bu kararını kendinin ve oğullarının canına dokunulmaması isteğiyle birlikte isyancılara bildirdi. İsyancılar padişaha ve evlatlarına kesinlikle bir zarar vermeyeceklerini söyledi. Bunun üzerine III. Ahmed 2 Ekim 1730 tarihinde tahtından II. Mustafa'nın oğlu Şehzade Mahmud lehine çekildi.⁴⁶⁵

III. Ahmed'in kendinin ve oğullarının canı için teminat istemesi, kendinden önceki iki hal vakasında padişahların öldürülmemiş olmasına rağmen III. Ahmed'in bir padişah katli korkusu içinde olması olarak yorumlanmıştır.⁴⁶⁶

Padişahla isyancılar arasında yapılan pazarlık padişahın gücünün sınırlarının her hal ve koşulda aynı olmadığını göstermektedir. Önceki isyanlarda asilerin akıbetlerinin ne olduğunu iyi bilen zorbalarda padişahın, isteklerini yerine getirmesiyle yetinmiyor her tavizde daha fazlasını istiyorlardı. Bu tecrübe asileri işi en son

---

⁴⁶² Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 153.

⁴⁶³ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2465.

⁴⁶⁴ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 155.

⁴⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, s. 209-210.

⁴⁶⁶ Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet*, s. 62.

noktaya kadar götürme konusunda harekete geçiriyordu. Asilerin padişahın sunduğu teklifleri kabul etmek için bir nedenleri de yoktu. Çünkü daha fazlasını elde edebileceklerini biliyorlardı. Esasen padişahın isyan büyüüp geliştikten sonra isyancıların her istediğini kabul etmekten başka şansı yoktu. Eğer isyancılar işi hale kadar götürmeye kararlıysa bu gerçekleşiyor ve padişah halediliyordu.

5. SONUÇ

Batılı mutlak monarşilerle Doğulu yönetim biçimleri arasında iktidar sahibinin gücü açısından kesin bir ayrımın yapılamayacağı ifade edilir. Buna göre Batılı ve Doğulu siyasal rejimler arasındaki farkı toplumsal sınıf ve zümrelerin gelişmişlik düzeyi oluşturuyordu. Batı’da mutlak monarşilerin gelişimi feodalizmin eski gücünü kaybetmesi, Tiers-Etat’ın ticaret ve sanayi ile zenginleşip krallıkla işbirliği yapması ve senyörlerin gücünü kırmasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu açıdan farklı bir durumda bulunduğu ifade edilir.⁴⁶⁷ İngiltere ve Fransa özelinde bakıldığında bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal alt yapılarının Osmanlı toplumunun yapısıyla örtüşmediği saptanmıştır. Hükümdarların siyasal güçleri ve hâkimiyet anlayışları benzerlik gösterse de toplumsal anlamda Osmanlı’yla bu iki ülke arasında büyük farklılıkların olduğu görülmektedir.

Toplumsal devrimlerde devlet ve sınıf yapısının hızlı ve temelli bir şekilde değiştiği, siyasal devrimlerde sadece siyasal yapının değiştiği belirtilir. İsyanlarda ise böyle bir değişimin olmadığı ifade edilir.⁴⁶⁸ Osmanlı’yla İngiltere ve Fransa arasında yukarıda bahsedilen toplumsal farklılık mevcut iktidara gösterilen tepkisel hareketlerin niteliğine de yansımıştır. İngiltere ve Fransa’da Tiers-Etat sınıfına mensup kişilerin kralların baskıcı ve uzlaşmaz yönetimlerine karşı yapmış oldukları başkaldırıları devrimlerle sonuçlanmış siyasal düzenler değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise ekonomik yapı bu iki ülkeden farklıydı. Osmanlı’da, devrimleri organize eden burjuvazi gibi bir sınıf yoktu. Başka toplumsal farklılıklar da mevcuttu. Fakat bu durum yönetimlere karşı başkaldırıların olmadığı veya olamayacağı anlamına gelmemektedir. Osmanlı’da iktidar sahiplerine gösterilen tepkisel hareketler isyanlar şeklinde gerçekleşmiştir. Celali isyanları dışarıda tutulursa merkezdeki isyanların niteliği düzeni değiştiren değil düzeni koruyucu bir özellik göstermektedir. İsyancılar düzenin kendisine sağladığı imtiyazları koruma güdüsüyle hareket etmektedir. İmtiyazlarını korumak isteyen isyancılar bunlara karşı politikalar ürettiğini düşündükleri padişahları tahttan indiriyor, vezir-i azamların görevlerinden azledilmesini daha çok da katledilmesini sağlayabiliyorlardı. Devrimlere neden olan hareketler de imtiyazları korumak için başlatılıyordu fakat sonrasında gelişen olaylar neticesinde eski yapılar yıkılıyor yerine yenisi

⁴⁶⁷ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, s. 32.

⁴⁶⁸ Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, s. 25-26.

koyuluyordu. Devrimcilerin içinden sistemsal değişikliğe gitmek isteyen insanlar çıkıyordu. Devrimlerle isyanların arasındaki en önemli farklardan biri buydu.

Devrimlerle isyanlar arasında böyle bir farklılık olsa da bu hareketler sebepleri ve sonuçları açısından bazı noktalarda benzerlik göstermektedir. İngiltere Krallığı, Fransa Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hükümdarların hâkimiyet anlayışları bu benzer sebeplerden birini oluşturmaktadır. İngiltere'de I. James'in hükümdarlığın tanrısal bir hak olduğu anlayışı James'in vilayetlerin ve bölgelerin yöneticilerinin imtiyazlarını gözetmemesini sağladı. I. James'in oğlu I. Charles da tanrısal hak anlayışına göre ülkeyi yönetiyordu. I. Charles'ın İspanya'yla yapılan savaşlar sonrasında vergileri keyfi olarak arttırması onun için yetkileri dahilinde bir hareket olabilirdi. Çünkü kral Tanrı tarafından atanıyordu. Devrim de I. James dönemiyle başlayan ve I. Charles'la devam eden bu mutlakiyetçi, yetki paylaşımına yanaşmayan, uzlaşmacı olmayan yönetim anlayışından kaynaklandı. Fransa'da da krallar iktidarının kaynağı olarak Tanrı'yı gösteriyordu. XIV. Louis, Fransa'da mutlakiyetçi yönetimini kurarken bu ilkeye dayanıyordu. XVI. Louis, devrim olduktan sonra dahi İnsan Hakları Bildirgesi'ni onaylamazken ve daha sonra kendisine sunulan yasaları veto ederken yine bu ilke üzerinden meşruiyetini muhafaza etmeye çalışıyordu. Osmanlı'da ise hâkimiyet, Osmanlı ailesi üzerinden Oğuz Han nesline dayandırılıyor ve bu şekilde elde ediliyordu. Bu anlayışa göre Allah iktidarı bu aileye bahşetmişti. Kut anlayışı olarak da ifade edilen bu hâkimiyet anlayışı göstermektedir ki Osmanlı padişahlarının da iktidarının kaynağı Tanrı'ydı. Bu sebeple padişahlar bu mutlak yetkisine dayanarak her değişikliği yapabileceğini düşünüyor ve bunu yaparlarken değişiklik yaptıkları sınıfların imtiyazlarını hesaba katmıyorlardı. İsyancılar da bu anlayışa verilen tepkilerdi. Devlet yönetme yetkisini Tanrı'dan alan ve yalnızca ona karşı sorumlu olan hükümdarlar gücünü paylaşmak istemiyor, imtiyazları göz ardı ediyor, devlet yönetiminde istedikleri gibi değişiklik yapmak istiyorlardı.

İngiltere ve Fransa'da gerçekleşen devrimler ve Osmanlı'da gerçekleşen isyanlar sonucunda öldürülen krallar ve padişahlar sonradan gelişen olaylar neticesinde katledilmişlerdir. Devrimciler ve isyancılar ilk başlarda böyle bir düşünceye sahip değildi. Bu açıdan I. Charles, XVI. Louis, II. Osman ve Sultan İbrahim'in katli benzerlik göstermektedir. Bütün bu katllerde iktidarı elde edenler buldukları yeri koruma düşüncesiyle devrim kralları ve padişahları katletmişlerdir.

Kralların ve padişahların öldürülme usullerinde ise farklılık göze çarpmaktadır. I. Charles ve XVI. Louis kafası kesilerek öldürülmüştür. II. Osman ve Sultan İbrahim ise Osmanlı hanedanı üyelerinin kanının akıtılmaması kuralından ötürü boğularak öldürülmüştür. Osmanlı yönetiminde soya verilen önem kralların öldürülme usüllerindeki farktan anlaşılmaktadır. Osmanlı'da iktidar savaşı şehzadeler üzerinden devam etmektedir. Öldürülen veya haledilen padişaktan sonra tahta hanedan üyesi başka bir erkek getiriliyordu. İngiltere'de ve Fransa'da öldürülen bu iki kraldan sonra böyle bir süreç yaşanmamıştır. Kralları öldürenler aynı soydan birini tahta geçirme amacıyla bu katlihi gerçekleştirmemiştir. Osmanlı'daki soyun kutsallığı anlayışı bu ülkelerde yoktur.

Kralların mutlak hükümdar anlayışları onların yönetim tarzlarını belirlemektedir. XIV. Louis'in Fransa'da yerleştirdiği mutlakiyetçilik ve onun öncesinde Kardinal Mazarin'in krallığın merkeziliğini arttırması, Fransa'da kralı tek hâkim güç yaparak soyluları ve Etats Generaux'u işlevsiz hale getirmiştir. Artan bu mutlakiyetçiliğe soyluların içinden çıkan Montesquieu gibi isimler eserlerinde tepki göstermişlerdir. Montesquieu bu tepkiyi doğrudan değil dolaylı biçimde Doğulu ülkeler ve daha çok da Osmanlı üzerinden göstermiştir. Montesquieu Osmanlı üzerinden verdiği mesajları mülkiyet hakkı, güçler ayrılığı ve kölelik gibi konular üzerinden sahibine ulaştırmaya çalışmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Montesquieu'nun asıl endişelendiği ve ilgilendiği ülke Osmanlı değil Fransa'dır. Montesquieu'nun Osmanlı'yla ilgili iddialarını bu durumu göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

Montesquieu despotik yönetim olarak tanımladığı Osmanlı'da hükümdarın tüm toprakların sahibi olduğunu, hükümdarın bu toprakların çoğunu askere verdiğini ve bunları keyfi olarak dağıttığını belirtir. Oysaki Osmanlı'da tımarlar keyfi olarak değil belli bir kurala göre dağıtılıyordu. Devlet fethedilen toprakları buraları fetheden askerler arasında paylaşıyordu. Tımar sahibi topraklar üzerinde geçici bir kullanım hakkı kazanıyor ve topraklardan görev süresince yararlanabiliyordu.

Montesquieu Avrupa'daki kralların yasama ve yürütme gücüne sahip olduğunu fakat yargılama yetkisini uyruklarına bıraktığını söyler. Montesquieu, Osmanlı'da hükümdarın bu üç gücü de kendinde topladığını iddia eder. Bunun da ülkede despotizme yol açtığını belirtir. Montesquieu bu noktada şeyhülislamın rolünü göz ardı etmektedir. Osmanlı'da şeyhülislamın kararlarıyla sultanların kararlarına

muhalefet edebilmektedir. II. Osman, Hotin seferinden önce kardeşi Şehzade Mehmed'i öldürtmek için Şeyhülislam Esad Efendi'den fetva isteyince Şeyhülislam Esad Efendi bu fetvayı padişaha vermemiştir. II. Osman, daha sonra Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzade Kemaleddin Efendi'den gerekli fetvayı alıp kardeşini boğdurtsa da⁴⁶⁹ Şeyhülislam Esad Efendi'nin mutlak hükümdarın kararına direnebilmesi önemli bir noktaya işaret eder. Aynı şeyhülislam daha sonra II. Osman hac kararı alınca uyarı mahiyetinde bir fetvayı padişaha göndererek onu durdurmaya çalışmıştır. Despotik olarak nitelenen bir ülkede bu gibi itirazların yapıp yapılamayacağı soru işaretidir.

Montesquieu'nun despotik ülkelerde tüm insanların köle olduğu düşüncesinden hareketle kul sistemini köle sistemi olarak algılayıp yanlış ifade ettiği düşünülmektedir. Oysaki devşirme sistemi içindeki görevlilerin statüsü köle değil kul olarak geçiyordu. "Kapıkulu Ocakları" ismi de bu kapsamda düşünülebilir. Montesquieu'deki bu "köle" algısı Stanford J. Shaw, Robert Mantran, Leslie P. Peirce gibi modern Batılı yazarların kitaplarında da kendini göstermektedir. Sistemin niteliğinden kaynaklı olarak başta Montesquieu olmak üzere Batılı yazarların devşirme sisteminin unsurlarını kul olarak değil köle olarak algıladığı düşünülmektedir.

Montesquieu'nun despotizm iddialarına rağmen Osmanlı'daki bürokratik ve askeri unsurların padişahın her söylediğini koşulsuz yerine getiren köleler olmadığı, bu unsurların devletin yönetiminde söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu durum bazen padişaha bazen de onun devlet yönetimi için seçtiği kişilere karşı gerçekleştirilen isyanlardan anlaşılabilir. Bu isyanlar çoğu zaman padişahın tahtını kaybetmesine bazen de hayatının sona ermesine sebebiyet veriyordu. Bu unsurların hal ve katl vakalarını gerçekleştirebilmesinde kendi bağlı oldukları kurumların yapılarında meydana gelen değişimlerin etkisi söz konusudur. Bununla birlikte padişah kaynaklı değişimler de bu hal ve katl hareketlerinin nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahların hali ve katliyle sonuçlanan isyanların sebepleri arasında yeniçeri ocağındaki bozulmanın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Tımar sistemindeki bozulmanın ve tımarlı sipahilerin eski önemini kaybetmesinin yeniçeri ocağının asker alımlarını etkilediği ve bunun da ocak yapısını

---

⁴⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, s. 129-130.

bozduğu tespit edilmiştir. Ocağa devşirme harici unsurlar girmiş, halkın içinden gelen bu unsurlar isyanlarda büyük rol oynamıştır. Ayrıca değişen ekonomik şartlar yeniçerileri askerlik dışı faaliyetlere itmiş bu da ocak yapısını bozan sebeplerden olmuştur. Yeniçeriler ticaretle uğraşmaya başlamış bu durum onların yeniçeriliğe, savaflara ve devlete bakışlarını etkilemiştir. Ticaretle uğraşan yeniçeriler halkla daha yakın ilişki içine girmiş ve kaynaşmıştır. Yeniçeri ocağının içinde yaşanan bu değişim onları isyanların ana unsuru yapmış ve isyanların büyüüp gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Yeniçeri ocağındaki bozulmanın haricinde ekberiyet sisteminin de özellikle bazı hal ve katllerin kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir. Kafes yönetimiyle sarayda kısıtlı bir eğitimle yetişen ve yönetim tecrübesinden mahrum kalan şehzadeler tahta çıktığında devlet yönetiminde bir hâkimiyet kuramıyor, devletin idaresi bazı durumlarda sarayın ve sarayın işbirliği yaptığı grupların eline geçiyordu. Bu durum da devletin yönetmek-hükmetmek için eğitilmeyen kişiler tarafından idare edilmesine sebebiyet veriyordu. Bu dönemlerde yönetimde yaşanan karışıklık ve düzensizliklerin nedeni bu gibi sebeplerdi. Çünkü sistem; valide sultanların, hasekilerin, darüssaade ağalarının, yeniçeri ağalarının veya padişah hocalarının yönetmesi için tasarlanmamıştı. Sultan İbrahim'in katliyle sonuçlanan isyan böyle bir ortamda gerçekleşmişti. Hasekilerin ve Cinci Hoca'nın devlet yönetiminde oluşturduğu hâkimiyet isyanın taşlarını döşeyen unsurlardandı. II. Osman devletin yönetimine hâkim olmak isteyen bir padişah olmasına rağmen o da hocası Ömer Efendi'nin ve darüssaade ağalarının etkisindeydi. Onların yönlendirmesiyle hareket ediyordu. Bu da II. Osman'ın padişahlığının sonunu getirmişti. Fakat II. Osman'ın genç yaşta tahta çıktığı düşünülürse ekberiyet sisteminin II. Osman üzerinde ne derece etkili olmuş olabileceği soru işaretidir. I. Mustafa'nın hallerini ise ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bunun sebebi padişahın akli durumudur. Bu sebeple I. Mustafa'nın iki hali de ekberiyet sisteminin padişahların yönetim kabiliyeti üzerindeki etkisi kapsamında değerlendirilemez. Onun durumu ekberiyet sisteminin padişahların psikolojik ve akli durumları üzerindeki etkisi açısından izah edilebilir. Zira iki hal de isyanlar sonucunda değil devlet erkânının inisiyatifleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Ekberiyet sisteminin padişahların yönetme isteklerini de etkilediği görülmektedir. Kafeste uzun süre herhangi bir yönetim faaliyetine katılmadan geçen

bir hayattan sonra devletin başına geçen hükümdarlar devlet başkanlığına yabancı kalıyor, uyum sağlamakta zorlanıyordu. Sultan İbrahim’de bu durum görülmektedir. Sultan İbrahim devlet işlerini vezir-i azamlarına bırakarak vaktinin çoğunu haremde geçirmiştir. IV. Mehmed tahta çocuk yaşta çıktığı için onun padişahlığı ekberiyet sistemi kapsamında değerlendirilemez. IV. Mehmed’in hükümdarlığının olgunluk dönemi Köprülülerin sadrazamlıkları gölgesinde geçmiştir. Fakat IV. Mehmed’in de bu durumdan şikâyetçi olmadığı söylenebilir. Zamanının büyük kısmını avla geçiren IV. Mehmed devletin yönetimini sadrazamlarına bırakmıştır. IV. Mehmed’in hali devlet işlerine olan bu ilgisizliği neticesinde gerçekleşmiştir. Görülmektedir ki ekberiyet sisteminin bazı padişahların yönetimlerine doğrudan bir etkisi yoktur. Kişisel tercihler de daha sonraki hallerde olduğu gibi belirleyici olabilmektedir.

Padişahların IV. Mehmed örneğinde olduğu gibi yönetimden uzaklaşp bütün işleri hocalarına veya vezir-i azamlarına devrettiği durumlarda da isyanlar gerçekleşebiliyordu. Padişahların devlet işlerine hâkim olup vezir-i azamlar üzerinde denetleyici rol üstlenebilecekken kenara çekilip kendi hayatlarını yaşaması vezir-i azamlara büyük bir hareket alanı bırakıyordu. Bu boşluğu kendi çıkarına değerlendiren vezir-i azamlar devlette atamalar yaparken kendi akraba ve yakınlarına öncelik tanıyordu. Bu durum da devlet içinde şikâyetlere ve homurdanmalara sebep oluyordu. İsyanların bir şekilde başladıktan sonra farklı kesimlerden destek bulup hızlıca büyümesinin sebeplerinden biri de buydu. Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa yönetimi ve III. Ahmed’in hali bu kapsamda değerlendirilebilir. Padişahların, yönetimi hocalarına devrettiği durumlarda da benzer şeyler yaşanıyor, padişah hocaları devlet memuriyetlerini akraba ve yakınlarına dağıtıyor, yönetimde büyük bir tahakküm kuruyorlardı. Padişah hocaları şeyhülislam olsunlar veya olmasınlar sadece ilmiye teşkilatında değil, görevi ve yetkisi olmamasına rağmen birçok devlet kademesinde atamalar yapıyor ve devlet işlerine karışıyorlardı. Bu tahakküm de bir tepkiye neden oluyor ve isyanların başladıktan sonra büyümesinin sebebini oluşturuyordu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin II. Mustafa döneminde kurduğu tahakküm ve 1703 isyanının başladıktan sonra hızlıca büyümesi buna örnek gösterilebilir.

Devlet yönetiminde etkin olan aktörlerin padişahların hallerinde ve katllerinde olduğu gibi padişahların seçiminde de etkilerinin olduğu görülmektedir. I. Mustafa’nın ikinci kez tahttan indirilip Şehzade Murad’ın tahta çıkarılmasında

şeyhülislam, vezir-i azam ve diğer devlet görevlilerinin etkinliği görülmektedir. Bu halin sebebi padişahın akıl sağlığının yerinde olmaması olarak gösterilmiştir. İslam hukukunda halifenin azil sebeplerinden biri de akıl hastalığıdır.⁴⁷⁰ I. Mustafa'nın halinin gerekçesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

II. Osman'ın halinde yeniçeriler ön plandadır. Ulema ise yeniçerilere destek verici konumdadır. II. Osman'ın hac kararı alması sonrasında ortaya çıkan, Anadolu'dan toplanacak askerlerle kurulacak yeni orduyla birlikte yeniçerilerin ortadan kaldırılacağı söylentisi yeniçerileri harekete geçirmiş, yeniçeriler imtiyazlarını ve mevcudiyetlerini korumak adına önce padişahı yönlendirdiğini düşündükleri kişilerin katledilmesini istemiştir. Bu isteğin reddedilmesi üzerine geri adım atmayan yeniçeriler saraya gidip kendilerine yeni bir hükümdar belirlemiştir. Gelişen olaylar neticesinde padişah önce haledilmiş sonra da katledilmiştir. Hal sırasında yeniçerilerin himayesinde olan II. Osman daha sonra Vezir-i azam Davud Paşa'nın eline geçmiştir. Katl, sadrazam-valide sultan işbirliği sonucunda gerçekleşmiştir. Bu katilde sarayın müdahalesi söz konusudur. II. Osman'ın ortadan kaldırılmasıyla padişahın herhangi bir şekilde yeniden iktidara gelmesinin önü kesin bir şekilde alınmıştır. II. Osman'ın devlet yönetiminde birtakım sert değişikliklere gitmesi, yeniçerileri ortadan kaldırılacağı söylentisi gibi sebepler isyanın etmenlerindendi. İsyancılar gelenekleri veya imtiyazlarını savunmak adına padişahı tahtından indirmiştir. Bu süreçte şeyhülislam, isyancılara padişahın etrafındaki kişileri öldürmesi için gerekli fetvayı da vermiştir. Hale giden yolun taşlarının döşenmesi adına bu önemli bir aşamayı oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda liyakatli sadrazam yönetimlerinde devlette bir süre düzen ve istikrar sağlansa da bunların bir şekilde görevlerini kaybetmeleri sonucunda devlette atılan başarılı adımların devamlılığı sağlanamamış ve devlet yönetimi karışıklık içine girmiştir. Sultan İbrahim döneminin ilk yıllarında sadrazamlık yapan Kemankeş Mustafa Paşa'nın katlinden sonra yaşananlar bu duruma bir örnektir. Kemankeş Mustafa Paşa'dan sonra göreve gelen sadrazamlar Sultan İbrahim'in zevk odaklı hayatını devlet yönetimine de yansıtmış, bu durum ulema ve yeniçeriler tarafından eleştirilmiştir. İsyanda da bu iki sınıfın etkinliği söz konusudur. Önceki haldeki gibi yeniçeriler birinci aktör, ulema da yeniçerilerin yanında yer alan ikinci unsurdu. Yeniçeri ocak ağalarından samur veya bedeli miktarda para istenmesi

---

⁴⁷⁰ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 216.

geleneklere uymayan bir durumdu. Yeniçerilerin bu talebi geri çevirmesi anlaşılabilir. İsyanın çıkış sebebine ilişkin iddialar bir kenara bırakılacak olursa isyanın hale dönüşmesinde Sultan İbrahim'in payı olduğu görülmektedir. Sultan İbrahim'in isyancıların isteklerini tam olarak kabul etmemesi ve sinirine hâkim olamayıp isyancıların gönderdiği Sofu Mehmed Paşa'ya aşırı tepki göstermesi padişahın halini isyancılar için gerekli kılmıştır. Hal I. Mustafa'nın ikinci halinde olduğu gibi akıl sağlığı üzerinden meşrulaştırılmıştır. Katilde ise elde ettikleri iktidarı korumak isteyen Vezir-i azam Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin müdahalesinin olduğu görülmektedir. İdari ve dini bürokrasinin tepesindeki iki görevli, padişahın katledilmesini mümkün kılabilir.

IV. Mehmed'in halinde asker önceki hallerde olduğu gibi yine ön plandadır. Viyana savaşında alınan mağlubiyetlerden sonra ordudaki askeri yetkililer Yeğen Osman Paşa ve Amasyalı Küçük Mehmed'in teşvikiyle başlayan isyanın daha başında askerler IV. Mehmed'i haletmeye karar vermişti. Askerler Siyavuş Paşa'yı vezir-i azam yaptıktan sonra Siyavuş Paşa halin yol haritasını hazırlamaya başlamıştır. Siyavuş Paşa İstanbul'daki Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'yla ortaklaşa çalışarak orduyu padişahı şüphelendirmeden İstanbul'a yaklaştırmaya çalışmaktaydı. Hal de bu ortak çalışmanın sonucunda gerçekleşmiştir. Burada görülmektedir ki hal için irade ve isteği kapıkulu askeri ortaya koymaktadır. Vezir-i azam ise bu irade ve isteğin uygulayıcısı konumundadır.

II. Mustafa'nın haline yol açan 1703 isyanının unsurlarının önceki isyanlara göre biraz daha çeşitli olduğu görülmektedir. Cebeci ayaklanmasıyla başlayan isyana zindanlardan kurtarılan mahkûmlar, yeniçeriler ve daha sonra ulema ve şehrin sakinleriyle tüccarları katılmıştır. Sarayın ele geçirilmesinden sonra da Kavanoz Ahmed Paşa kaymakam, İmam Mehmed Efendi şeyhülislam yapılarak isyanın üst yapıdaki temsili sağlanmıştır. İsyan toplumun birçok kesiminden geniş destek bulsa da isyanın taşıyıcı kolunu askerlerdi. Sonuçta kas gücüne ve savaşma kabiliyetine isyanın içinde büyük çoğunluğu oluşturan bu grup sahipti. İsyanın seyrini de hem isyancıların ordusu hem de padişahın ordusu içindeki askerler belirlemiştir. İki ordunun askerleri önceden aralarında anlaşarak padişah için savaşmak yerine onu haletmeye karar vermiştir. Bu hal vakasında isyancılar tarafında adalet kavramına yapılan vurgu göze çarpmaktadır. Yönetimde adaletten uzaklaşıldığı iddiası halin gerekçelerinden birini oluşturuyordu. Feyzullah Efendi'nin devletteki tahakkümü bu

iddiyayı tetikleyen ana sebebi. Padişahın, hocasına devlette böyle bir alan açması kendi sonunu getirmiştir. Devlet yönetimindeki hassas dengeler bozulmuş, imtiyazlar göz ardı edilmiştir.

III. Ahmed'e daha doğrusu Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa'ya karşı gerçekleştirilen isyan da önceki isyan gibi halkın içinden unsurları barındırmaktadır. Esnaf-yeniçerilerle birlikte esnaf, siviller, zindanlardan kurtarılan mahkûmlar ve Patrona Halil ve beraberindeki yeniçeriler isyanın alt tabakasını oluşturmaktadır. İsyanın en başından beri organize edildiği çeşitli şekillerde söylene de herhangi bir isimden bahsedilmemektedir. Bu organizasyonu kimin veya kimlerin yaptığı belirsizdir. Fakat isyanın ilerleyen aşamalarında iki isim zikredilir. Bunlar Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi ile isyan sırasında Anadolu Kazaskeri yapılan Zülali Hasan Efendi'dir. Bu iki şahsın isyanı padişahın haliyle sonuçlandırmak için çaba gösterdiği görülmektedir. Bu iki şahıs ulema sınıfına mensup olsa da isyanın unsurları olarak ulemayı toplu bir şekilde söylemenin doğru olmayacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi daha önceki isyanlarda olduğu gibi ulemanın blok halinde isyancılara katılmamış olmasıdır. Bu sebeple bu iki şahsı ismen zikretmek gerekmektedir. Vakanın gelişimi ve sebepleri farklı olsa da önceki vakalarda olduğu gibi "gelenek" kavramı burada da isyancıların sarıldığı gerekçelerden biridir. Yeni ve alışık olmadık bir saray hayatı, devlette ve sosyal hayatta yapılan düzenlemeler ve yenilikler isyancılarda geleneklerden uzaklaştığı hissiyatı oluşturmuştur. Bu da isyanın fitilini ateşleyen sebeplerden biri olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel olsa da işleyen ve yazılı olmayan bazı kurallar vardı. Padişahların geleneksel uygulamaların dışına çıkıp yeni birtakım düzenlemeleri hayata geçirirken çeşitli sınıfların imtiyazlarını görmezden gelmesi bu vakaların sebeplerindendi. Bu görünmez kuralların ve şeri hukukun varlığı padişahı kısıtlayan, despotizmi bir ölçüde engelleyen unsurlardı. Padişahın şeri hukuka karışamaması, şeri hukuka aykırı kanunlar yapamaması ve hatta şeri hukuka dayanılarak haledilmesi şeri hukuku padişahı sınırlayan bir esas yapmaktaydı. Padişah yürütme gücüne sahip olsa da yasamada sınırlı bir yetkiye sahipti. Yargıda ise padişahın ağırlığı çok daha azdı. Montesquieu'nun iddia ettiği gibi Osmanlı'da yasama, yürütme ve yargı tümüyle padişahın elinde toplanmamıştı. Yasama ve yargı yetkileri çeşitli şekillerde kısıtlanıyordu.

Bu isyanların, hallerin, katillerin anlattığı Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın

haricinde yönetime katılan, onu değiştiren bazen ele geçiren yapıların olduğudur. Bu yapılar bürokrasinin içinden çıktığı gibi askeri mekanizmaların içinden de çıkabiliyordu. Padişahın mutlak iktidarı bu yapılar tarafından kısıtlanıyor bazen de padişahla birlikte ortadan kaldırılıyordu. Gücünü paylaşmak istemeyen hükümdarlar tahtından indiriliyor ve katlediliyordu. Gelenekleri ve şeriatı ne sürerek gerçekleştirilen bu hal ve katler Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın bütün yetkileri elinde toplamadığının ve bir güçler ayrılığının olduğunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *1703 İsyani: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, vd., *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2020.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler*, C. I-II, Dipnot Yayınları, Ankara 2021.
- Akdağ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/3, 1947, ss. 291-309.
- Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı Hukuku'nda Şer'î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12/2, 1999, ss. 117-121.
- Aktepe, M. Münir, *Patrona İsyani: 1730*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.
- Althusser, Louis, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, İthaki Yayınları, çev. Alp Tümertekin, İstanbul 2018.
- Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Aulard, Alphonse, *Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804*, çev. Nazım Poroy, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.
- Berce, Yves-Marie, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler: XVI.-XVIII. Yüzyıllar*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Black, Jeremy, *İngiltere Tarihi*, çev. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020.
- Bookchin, Murray, *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine Devrimci Halk Hareketleri Tarihi*, çev. Sezgin Ata, C. 1, Dipnot Yayınları, Ankara 2017.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. III-IV. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Chardin, Jean, *Chardin Seyahatnamesi: İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Cin, Halil ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.
- Curtis, Michael, *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır, Matbu Kitap, İstanbul 2015.
- Findley, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli 1789-1922*, çev.

- Ercan Ertürk, *Alfa Tarih*, İstanbul 2019.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayın, İstanbul 2016.
- Grosrichard, Alain, *Sultanın Sarayı: Avrupalıların Doğu Fantezileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Hentsch, Thierry, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, çev. Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul 2022.
- Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.
- Heyd, Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/01, 1984, ss. 633-652.
- Hill, Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- Hill, Christopher, *İngiltere'de Devrim Çağı (1603-1714)*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.
- Hobsbawm, Eric J., *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Sahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/02, 1958, ss. 102-126.
- İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14/01, 1959, ss. 69-94.
- İnalcık, Halil, "Adâletnâmeler", *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 2/3-4, 1965, ss. 49-142.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap, İstanbul 2022.
- Jenkins, Simon, *İngiltere'nin Kısa Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, çev. Ceren Çıkin, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- Kallek, Cengiz, "Biat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/biat> (30.8.2022).
- Knecht, Robert J., "The Murder of le roi Henri", *History Today*, 60/5, 2010.
- Knecht, Robert J., *Hero or Tyrant? Henry III, King of France, 1574-89*, Ashgate, England 2014.
- Kollektif, *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, C. 4, Gelişim Yayınları, 1987.
- Lefebvre, Georges, *Fransız Devrimi*, çev. Heval Bucak, Hil Yayınları, İstanbul 2015.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Ankara 2018.

- Machiavelli, Niccolo, *Prens*, çev. Nevin Yeni, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Mantran, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Mantran, Robert, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*, der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Montesquieu, *İran Mektupları*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Montesquieu, *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Moore, Jr Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli-Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2017.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2-4, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.
- Niyazi, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Onaran, Burak, *Padişahı Devirmek Osmanlı İslahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Özcan, Abdülkadir, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III*, İSAM Yayınları, Ankara 2018.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Gökhan Aksay, İstanbul 2018.
- Parker, David, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türklerde Devlet Anlayışı: (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Parry, Vernon J., “Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617”, çev. Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4/1, 1989, ss. 151-178.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, çev. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1969.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 2012.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları,

- İstanbul 2004.
- Reşad, Ali, *Fransa Büyük İhtilali Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Roberts, J. M., *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.
- Rude, George, *Fransız Devrimi*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Sencer, Muzaffer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 23/2, 1990, ss. 3-21.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Servantie, Alain, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler”, *Dünyada Türk İmgesi*, haz. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.1, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2017.
- Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.
- Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- Timur, Taner, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2017.
- Tocqueville, Alexis, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri*, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Veinstein, Gilles, “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.
- Yeliseyeva, N.V., *Yakın Çağlar Tarihi*, çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul 2019.

Yılmaz, Gülay, “Osmanlı Yönetiminin Oryantalist İnşası”, *Studies of the Ottoman Domain*, 4/7, 2014, ss. 54-81.

ÖZ GEÇMİŞ

Kaan PUŞUROĞLU, Çarşamba Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 10.06.2019 tarihinde mezun oldu. 2019 yılında OMÜ LEE Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. Kaan PUŞUROĞLU, orta derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları, Askeri Tarih, Bilim Kurgu, Klasik Dünya Edebiyatı.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-0513-6711

Yayınlar:

1. Puşuroğlu, Kaan, “Osmanlı’da Katledilen İki Padişah: II. Osman ve III. Selim Örnekleri”, *Ulusal Toplum ve Değişme Kongresi Özet Bildiriler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2021, ss. 64.